

Наталія Малиновська

**Україна :
20.03.2014**

**ІА «ГЛАВКОМ»
Прес-центр
2018**

Книга присвячується світлій пам'яті моєї викладачки з університету, відомої журналістки, телеведучої і моєї хрещеної матері у професії Ірини Олександрівни Потапської.
Мамо Іро, ти жива доти, доки я про тебе пам'ятаю.
Я пам'ятаю.

ЗМІСТ

Передмова	4
Розділ 1. Найбільші українці	6
Розділ 2. Крим – російський авіаносець	19
Розділ 3. «Наша Родина – СНГ»	32
Розділ 4. Довга дорога до НАТО	43
Розділ 5. «Но был один, который не стрелял»	59
Розділ 6. Війна в Україні: зоряний час Лукашенка?	76
Розділ 7. З терористами не розмовляють?	89
Розділ 8. «Прощай, немытая Россия...»	146
Джерела	192
Подяки	198

Передмова

Так склалися мої життєві обставини, що до прес-центру «Главкому» я потрапила в революційні часи 2013 року. На Майдані Незалежності розпочався мирний протест проти дій тодішнього президента Віктора Януковича, який звернув країну з євроінтеграційного шляху. Ідеться про Євромайдан. Згодом події на Майдані назвуть Революцією Гідності.

Прес-центр «Главкому» став унікальним комунікаційним майданчиком, де збиралися експерти, інтелектуали, аналітики. Своєрідною «точкою зборки», тобто локації для обговорень, та місцем, де виголошені думки впливають на ухвалення рішень очільників держави чи зміну світосприйняття громадян. Упродовж чотирьох років анексії Криму та війни на Донбасі нам вдалося зібрати найцінніші думки гостей прес-центру.

Жанром для написання «Україна: 20.03.2014» я обрала інтерв'ю. Ця книжка побудована на прямій мові гостей прес-центру без моїх інтерпретацій. Вважаю, що мій читач розумний і досвідчений, тому сам зможе зробити висновки.

Назву книжки обрала недаремно саме таку - «Україна: 20.03.2014».

20 березня 2014 року відбулася легітимізація анексії частини української території - Автономної Республіки Крим - у російському парламенті.

Якщо виділити цю дату в історичному календарі, то 20 березня можна вважати днем окупацій, анексій та зброї.

У цей день у 1919 році відбулася, по суті, окупація радянською владою Башкирії, було підписано договір про створення Радянської Автономної Башкирії.[1]

У 1921 році проведено плебісцит у Верхній Сілезії, на той час територія Східної Пруссії. На референдумі 63% мешканців проголосували за включення цієї території до складу Німеччини замість Польщі. Свою роль зіграли 195 000 мігрантів, яких привезли потягами з Німеччини.[2]

20 березня 1979 року президент Афганістану Таракі зустрівся в Москві з головою Ради Міністрів СРСР Алексеем Косигінім, міністром закордонних справ Андреем Громико, міністром оборони Дмитрієм

Устіновим та шефом міжнародного відділу ЦК КПРС Борисом Пономарьовим. Афганський лідер просив зброї та введення військ до його країни, щоб совети захистили «братський» афганський народ. Тут цікавий збіг дат і подій. [3] Борис Пономарьов був родичем Іллі Пономарьова, депутата Державної Думи РФ, єдиного, хто 20 березня 2014 року проголосував проти анексії Криму, і, за словами нині вже экс-депутата, його родич виступив категорично проти кровопролиття в Афганістані.

20 березня 2003 року американські, британські та коаліційні війська ввійшли до Іраку як реакція на організовані Джемаа Ісламія терористичні вибухи на Балі. Фінансування терактів здійснювала Аль-Каїда.

20 березня 2014 року відбулася легалізація анексії Автономної Республіки Крим у російському парламенті. У цей день у Державній Думі РФ 443 народних обранці проголосували «за» приєднання українського півострова до Російської Федерації, а, по суті, дали згоду на порушення міжнародного права своєю країною, позбавили мешканців Криму Батьківщини та затвердили вбивство громадян іншої країни - українців. [4]

У недавній історії анексії чужих територій були явищем не новим і дії, які нині називаються гібридними, також. Достатньо лише розгорнути підручник Жана-Батіста Дюрозеля «Історія дипломатії від 1919 року до наших днів».

Наведу тільки один із прикладів анексії територій іноземних держав Радянським Союзом, зокрема, Балтійських країн. Спершу була військова окупація радянськими військами, а згодом організація «виборів» за радянським зразком - єдині списки кандидатів-комуністів. Новоспечені «парламентарії» негайно «попросили» приєднати три Балтійські країни до СРСР. І спеціальна сесія Верховної Ради СРСР охоче прийняла їх до складу Радянського Союзу як нові республіки. [5]

Виходячи із цих історичних подій і реалій сьогодення, у балтійців відсутній синдром короткострокової пам'яті, тому саме вони були дуже активними в підтримці України. Те ж саме стосується Польщі. Балтійські країни та Польща дуже добре пам'ятають, що таке окупація та відторгнення власних територій.

Розділ 1

Найбільші українці

Кажуть, історія полюбляє повторюватися...

20 березня 2014 року для корінного народу Криму кримських татар почалося, здається, друге, так би мовити, «Чорне століття». Перше «Чорне століття» відбулося під час першої анексії півострова Крим імперською Росією у 1783 році. Тоді кримські татари зазнали утисків, їхнє майно було експропрійовано окупаційною російською адміністрацією. Це спричинило хвилі еміграції. А через події 2014 року для деяких кримськотатарських лідерів та активістів розпочалася справжня трагедія особистого вигнання – Сюрґюн (крим.- вигнанець), як колись у 1944 році під час депортації з півострова за наказом Сталіна. Окупація Криму та його анексія з наступними політичними репресіями, арештами та вбивствами, по суті, позбавляли знову корінний народ півострова права на Батьківщину. Разом із кримськими татарами тиску й переслідуванням піддавалися за свою проукраїнську позицію й інші мешканці Криму – етнічні українці та росіяни.

Спостерігаючи за розвитком подій в окупованому Криму ще до легалізації анексії півострова в російському парламенті, я для себе назвала кримських татар найбільшими українцями. Вони мирним шляхом відчайдушно відстоювали територіальну цілісність України. Так, 26 лютого 2014 року під стінами Верховної Ради Автономної Республіки Крим зібралися мешканці півострова з проукраїнськими поглядами. Це були і кримські татари, й українці. Разом із ними під парламент прийшли проросійські активісти з партії «Русское єдінство». Відбулася сутичка, і, як наслідок, за версією російської пропаганди, двоє мітингувальників загинули. Згодом кримських татар, які брали участь у мирному мітингу 26 лютого 2014 року, судитиме країна-окупант Російська Федерація – за так звані «масові заворушення 26 лютого». Хоча де-факто і де-юре тоді Крим ще був під контролем України. Під суд потрапили заступник голови Меджлісу кримськотатарського народу Ахтем Чийгоз, активісти Алі Асанов та Мустафа Дегерменджі. Голова

Меджлісу кримськотатарського народу Рефат Чубаров на своїй сторінці у соціальній мережі відреагував так:

"Відкривається сьогодні (28 грудня 2015. – Н. М.) в окупованому Криму судилище над Ахтемом Чийгозом, Алі Асановим та Мустафою Дегерменджі, які виконували свій конституційний обов'язок по захисту своєї держави мирними і ненасильницькими способами, (судилище. - Н. М.) є кричущим порушенням міжнародного права, Статуту ООН, цинічним викликом міжнародному співтовариству і відходом від міжнародної законності з боку РФ... Життя і здоров'я Ахтема Чийгоза, Алі Асанова, Мустафи Дегерменджі, так само як і інших політичних в'язнів жителів Криму - Геннадія Афанасьєва, Рустема Ваїтова, Руслана Зейтуллаєва, Юрія Ільченка, Олександра Кольченка, Олександра Костенка, Нурі Примова, Фераті Сайфуллаєвої, Олега Сенцова, Олексія Чирнія - знаходяться під загрозою". [1]

У ніч із 26 на 27 лютого 2014 року невідомі озброєні люди захопили адміністративні будівлі АРК Крим – парламент та уряд.

Першою цивільною жертвою мирного протистояння проросійським сепаратистським діям став кримський татарин 1975 року народження Решат Аметов. Решат стояв під стінами захопленого парламенту АР Крим і висловлював свій мовчазний протест. Як стверджують очевидці, він просто дивився в очі «самооборонцям», що охороняли будівлю. 3-го березня молодого чоловіка викрала так звана «самооборона Криму». 15 березня його знайшли мертвим зі слідами катувань на тілі. Як писали ЗМІ, голова була обмотана скотчем, а поряд знаходилися наручники. Осиротіли троє дітей. Згодом сталося ще не одне викрадення активістів, і не тільки кримськотатарського походження, а й українців та росіян, і їхнє вигнання з Автономної Республіки Крим.

Гонінням та переслідуванням піддавалися й лідери кримськотатарського народу – Мустафа Джемільєв, Рефат Чубаров та інші члени Меджлісу.

Так, 19 квітня 2014 року Мустафі Джемільєву заборонили в'їзд на територію Росії, а значить, і окупованого Криму, до 2019 року. Повідомлення про заборону Джемільєв отримав на «кордоні» з АР Крим та Херсонською областю 22 квітня під час своєї подорожі на півострів. Наступного дня МЗС Німеччини розкритикувало «заборону» в'їзду і висловило жаль, мотивуючи це тим, що Мустафа

Джемілев упродовж багатьох років бореться за права кримських татар та «мирного співжиття усіх суспільних груп в АР Крим». Окупаційна влада Криму навіть видала усний наказ місцевим ЗМІ замовчувати представників Меджлісу, у тому числі і Мустафу Джемілева.

4 травня 2014 року всі стрічки новин рясніли повідомленнями про попередження голові Меджлісу Рефату Чубарову про недопущення ведення екстремістської діяльності. Попередження зачитала призначена 25 березня 2014 року Кремлем так звана прокурор Криму Наталія Поклонська, уродженка Луганської області. У 1990 році вона з батьками переїхала жити до Криму. 35-річна дівчина здобула «популярність» в українців, які причепили їй прізвисько «прокурор няш-мяш». Це сталося після прес-конференції, на якій вона відрефлексувала на захоплення її зовнішністю японцями (японською все миле звучить як «няш»), що доки вона прокурор, то жодних няш-мяш не допустить.

Попередження голові Меджлісу «прокурор» Криму зачитала в будівлі Меджлісу і пригрозила, що за проукраїнську діяльність виконавчий орган Курултаю (національні збори) буде ліквідовано, а його діяльність заборонена. При цьому вона відмовилася виконати прохання озвучити «попередження» на державній кримськотатарській мові. А вже 16 вересня в приміщенні Меджлісу провели обшук працівники ФСБ Росії. Вони вилучили документацію, комп'ютерну техніку, релігійні книги та особисті речі лідера кримськотатарського народу Мустафи Джемілева. Наступного дня до будівлі Меджлісу прийшли судові пристави, які зачитали рішення про виселення з будівлі як, власне, Меджлісу, так і інших кримськотатарських організацій.

Після «попередження» про недопущення екстремістської діяльності Рефату Чубарову 4 липня 2014 року окупаційна влада взагалі заборонила в'їзд на територію Криму на п'ять років.

Згодом, 26 жовтня 2016 року, з трибуни під час загальних дебатів на 135-й Асамблеї Міжпарламентського Союзу в Женеві він зауважив: *«Шановний пане Голово! Шановні колеги! Пані та панове! Мене зуть Рефат Чубаров... Я є Головою Меджлісу кримськотатарського народу і одночасно*

членом національного парламенту України! 5 липня 2014 року мене було вигнано російськими окупантами з рідного дому і заборонено повертатися до Криму. Я не можу тепер бути ані зі своїм народом, ані з мамою, якій 82 роки. Парламенти, внаслідок своєї природи, зобов'язані першими стати на заваді будь-яким викликам, що несуть загрозу правам людини і правам народів як на національному рівні, так і на міжнародному. Однак, коли в державі встановлюється авторитарний режим, національний парламент може перетворитися на подобу «скаженого принтера», що тиражує рішення, спущені йому тираном. У 2014 році парламентарії Росії, надавши Путіну право використовувати російські війська на території України і проти України, цинічно зруйнували всю правову конструкцію світоустрою і міждержавних відносин. Понад 1 мільйон 800 тисяч вимушених переселенців в Україні, близько 10 тисяч вбитих громадян України, величезні втрати в економіці - такими є наслідки зловісного голосування парламенту Росії. У тимчасово окупованому Криму узятий в заручники кримськотатарський народ – корінний народ півострова, який виступив у відкритий ненасильницький спосіб проти військового вторгнення Росії. Твердження представника російського парламенту із цієї трибуни вчора про те, що, мовляв, з анексією Криму для кримських татар настало повне щастя, абсолютно не відповідають дійсності і покликані закамouflювати злочинну політику окупантів, спрямовану на витіснення кримських татар і етнічних українців за межі Криму. Окупантами заборонено Меджліс – вищий представницький орган кримських татар, а його члени зазнають переслідувань. 22 особи з числа кримських татар, включаючи мого заступника Ахтема Чийгоза, вже тривалий час незаконно ув'язнені. Їх провина лише в тому, що вони не визнають російську окупацію Криму, залишаються вірними своїй державі – Україні, і своїй рідній землі – Криму! Близько двох десятків молодих людей - кримських татар - було насильно викрадено, деякі згодом були знайдені вбитими. Про інших немає жодної звістки. Системним репресіям в Криму піддаються віруючі мусульмани Криму. У випадку з Росією ми є свідками того, як парламент не тільки не впорався зі своїм завданням попередити конфлікт, але, по суті, виступив як механізм, за допомогою якого було дано старт війні... Ось чому ми звертаємо спільну нашу увагу на неприпустимість проведення Асамблеї МПС у Санкт-Петербурзі аж до того часу, доки Росія не повернеться в рамки міжнародного права і не відповідатиме високим принципам, які проголошує Міжпарламентський Союз».

Рефат Абдурахманович ніколи не відмовлявся від зустрічей у прес-центрі «Главкому». Один із тих політиків, яким можна телефонувати на особистий номер мобільного і бути впевненим, що

візьмуть слухавку. Вільно володіє нерідними для нього й українською, і російською мовами. Зі мною завжди спілкувався українською, скромний у поведінці, виважений у словах і судженнях, відкритий і доступний для журналістів. Для нього в мене завжди була заготовлена маленька філіжанка кави. Це вже була традиція – випити напій перед початком прес-конференції. Говорили в стінах прес-центру тоді про надзвичайний режим діяльності делегатів Курултаю кримськотатарського народу, Меджлісу кримськотатарського народу і його членів.

Прес-центр ІА «Главком», 26 квітня 2016 року

Гість: Рефат Чубаров, народний депутат України 8-го скликання, голова Меджлісу кримськотатарського народу

Чубаров: Передусім я хотів би подякувати всім журналістам, які відгукнулися на наше запрошення. Привід нашої зустрічі для нас не є неочікуваним – неправомірне злочинне рішення судом окупантів щодо заборони Меджлісу кримськотатарського народу.

Як тільки стала безпосередня загроза діяльності Меджлісу як наслідок визнання його діяльності екстремістською, нами, членами Меджлісу кримськотатарського народу, були ухвалені відповідні рішення, які мали вступити в силу з моменту як таке злочинне і неправомірне рішення було б винесене російським окупаційним судом.

19 лютого 2016 року члени Меджлісу кримськотатарського народу при абсолютному кворумі ухвалили рішення «Про надзвичайний режим діяльності делегатів Курултаю кримськотатарського народу, Меджлісу кримськотатарського народу і його членів, інших органів системи національного самоуправління кримськотатарського народу у випадку виникнення на території Криму непереборних перешкод у їхній вільній діяльності».

Згідно цього рішення, посилаючись на декларацію ООН про права корінних народів, котра була ухвалена резолюцією Генеральної Асамблеї від 13 вересня 2007 року, спираючись на резолюцію Генеральної асамблеї ООН від 27 березня 2014 року про територіальну цілісність України, беручи до уваги реальну загрозу оголошення Російською Федерацією, яка де-факто контролює територію Криму, заборони Курултаю кримськотатарського народу, а також Меджлісу кримськотатарського народу і його членів, відповідно до пунктів 2, 3, 6, 7 регламенту Курултаю кримськотатарського народу, пунктів 1.1, 2.1, 2.2, положення про Меджліс кримськотатарського народу, Меджліс кримськотатарського народу вирішив:

1. Ввести з 26 квітня 2016 року надзвичайний режим діяльності делегатів Курултаю кримськотатарського народу, Меджлісу кримськотатарського народу і його членів, інших органів, які обираються Курултаєм кримськотатарського народу, регіональних та місцевих меджлісів.

2. Діяльність Меджлісу кримськотатарського народу і його членів, інших органів, які обираються Курултаєм кримськотатарського народу з моменту введення надзвичайного режиму і до ухвалення Меджлісом кримськотатарського народу іншого рішення, організовується головою Меджлісу кримськотатарського народу.

Місцезнаходженням центрального офісу Меджлісу кримськотатарського народу визначається м. Київ.

3. Координація діяльності Меджлісу кримськотатарського народу в період дії надзвичайного режиму покладається на Особливу Раду Меджлісу кримськотатарського народу у складі:

- голови Меджлісу кримськотатарського народу;
- лідера кримськотатарського народу Мустафи ага Джемілева (зі згоди);
- членів Меджлісу кримськотатарського народу, які постійно знаходяться на території материкової України.

4. Рішення, які ухвалюються Особливою Радою, оприлюднюються розпорядженням голови Меджлісу й обов'язкові до виконання делегатами Курултаю кримськотатарського народу, членами Меджлісу кримськотатарського народу, членами інших органів, які обрані Курултаєм кримськотатарського народу, регіональними та місцевими меджлісами.

Це рішення чекало свого часу, щоб стати відомим для суспільства.

#

Російська пропаганда активно розкручувала міф про те, що під час подій «повернення Криму додому» ніхто не постраждав. Через лідерів громадської думки та ЗМІ розповідали про «непролиту» кров. Але це було не так. Першими загиблими військовослужбовцями ЗСУ стали прапорщик Сергій Кокурін, загинув під час штурму окупантами військової частини. А майора ВМС ЗСУ Станіслава Карачевського було застрелено молодшим сержантом Чорноморського флоту РФ Зайцевим Є.С. двома пострілами впритул з автомату АК-74 у помешкані Карачевського.

Гаяна Юксель, член Меджлісу кримськотатарського народу, директор ІА «Кримські новини» (QNA), у прес-центрі «Главкому» 26 січня 2017 року зауважила, що ця тема як тренд далі обігрується Росією на міжнародних майданчиках.

За словами Гаяни Юксель, за роки окупації її жертвами стали майже півсотні громадян України. **Загинули:** Решат Аметов, Сергій

Кокурін, Станіслав Карачевський, Марк Іванюк, Білял Білялов, Едем Асанов, Мухіддін Качок, Осман Ібрагімов, Мемет Селімов, Муміне Алієва, Джохар Мелясанов. **Зниклі без вісти:** Валерій Ващук, Іван Бондарець, Василь Черниш, Тимур Шаймарданов, Сейран Зинедінов, Іслям Джеппаров, Джевдет Іслямов, Ескендер Апселямов, Мухтар Арісланов, Арлен Терехов, Руслан Ганієв, Марсель Аляутдінов, Арсен Алієв, Ервін Ібрагімов. **Політичні бранці Кремля:** Ахтем Чийгоз, Алі Асанов, Мустафа Дегерменджі, Рустем Ваїтов, Нурі (Юрій) Прімов, Ферат Сейфуллаєв, Емір-Усеїн Куку, Муслім Алієв, Енвер Бекіров, Вадим Сірук, Арсен Джеппаров, Рефат Алімов, Зеврі Абсеїтов, Ремзі Меметов, Рустем Абільтаров, Енвер Мамутов, Олег Сенцов, Олександр Кольченко, Олексій Черній, Олександр Костенко, Андрій Коломієць, Євген Панов, Редван Сулейманов, Андрій Захтей, Узеїр Абдуллаєв, Тимур Абдуллаєв, Еміль Джемадінов, Айдер Саледінов, Рустем Ісмаїлов, Микола Шиптур, Леонід Пархоменко, Олексій Стогній, Гліб Шаблій, Володимир Дудка, Олексій Бессарабов, Дмитро Штибліков, Володимир Присич, Володимир Балух, Валентин Виговський, Максим Філатов, Роман Сущенко, Павло Гриб. Згодом ці списки, на жаль, поповнюватимуться новими іменами громадян України... На час верстки книги у кремлівському полоні знаходилося 64 особи з українським громадянством.

Над політичними бранцями Кремля тривали показові судилища. Впродовж усього часу громадська організація «Центр громадянських свобод» у своєму проєкті #LetMyPeopleGo влаштувала різноманітні інформаційні кампанії у підтримку в'язнів Кремля.

За обставинами долі, росіянин Антон Наумлюк був єдиним журналістом, що висвітлював усі судові процеси над громадянами України. Антона можна назвати справжнім майстром ведення репортажів із залу суду. Його матеріали друкували не тільки провідні українські та російські видання, а й закордонні. Більше того, його коротенькі статуси в мережі Фейсбук про розвиток судових справ над українцями інколи були єдиним джерелом інформації.

Прес-центр ІА «Главком», 3 березня 2017 року

Гість: Антон Наумлюк, журналіст (Росія)

«Якщо слідкувати за справою «26 лютого» систематично, то вибудовується загальна картина, як було захоплено Крим».

Перший кейс розпочався ще у 2014 році про події 26 лютого. До будівлі Верховної Ради АР Крим вийшли кілька тисяч кримських татар і проукраїнських активістів, вони намагалися протидіяти сесії парламенту, яка мала ухвалити так звані сепаратистські закони. Ці закони, в свою чергу, потім легітимізували б анексію. Аксьонов та кілька інших осіб, які активно займалися проросійською позицією, викликали своїх тітушок. Приїхали кілька автобусів із Севастополя та Ростова. Відбулися невеличкі сутички. У результаті, нині російська система розглядає ці події як масові заворушення. За організацію масових заворушень судять Ахтема Чийгоза, якого тоді називали заступником голови Меджлісу кримськотатарського народу. А якщо нині ми будемо його називати заступником голови Меджлісу, так само як Ільмі Умерова, та й взагалі пов'язувати з Меджлісом, це викличе чергове роздратування силових структур у Криму, оскільки Меджліс нині в Росії заборонений. Будь-які згадування про членство в цій організації тепер може призвести до певних наслідків і переслідування для людей.

Так от, Ахтема Чийгоза судять окремо в суді за організацію цих так званих масових заворушень. На цьому процесі вже виступили і Аксьонов, і кілька засекречених свідків, які, швидше за все, є представниками силових структур. Цей процес потрібно було відслідковувати на кожному засіданні. Адже після того, як до купи збирається загальна картина, то стає зрозуміло, як взагалі розвивалися тоді події. Аксьонов, пишаючись собою, розповідав, як він наперед закупував зброю, щити, бронежилети для своїх активістів, для активістів «русского єдінства», яких завезли фактично в будівлю Верховної Ради АР Крим задалегідь, їм роздавалася зброя. До 26 лютого де-факто була створена так звана самооборона Криму. Ці воєнізовані формування порушували будь-які закони будь-якої країни, у тому числі й закони України. Бо це було справжнє ОЗУ (*Організоване злочинне угруповання. – Н. М.*).

На наступний день, як ми знаємо, сесія Ради не відбулася, бо кримські татари не дали її провести. Вони влаштували мітинг. Тоді будівля парламенту була захоплена «зеленими чоловічками» в присутності того ж Аксьонова, який розповідав, як він 27 лютого 2014 року зранку ходив по будівлі парламенту і бачив понівечені меблі. Тобто, якщо слідкувати за такими речами систематично, вибудовується загальна картина, як було захоплено Крим.

Із цієї справи виокремили ще одну справу – участь у так званих масових заворушеннях. Людей судять у Київському районному суді Сімферополя. Це тривалий процес. Наразі судять 5 осіб. Двоє осіб знаходяться в СІЗО. На лаві підсудних тільки кримські татари. І жодного обвинуваченого по цій справі з представників «русского єдінства».

Багато хто ставить запитання, а навіщо Росія судить людей за ті події, коли Крим ще де-юре і де-факто (навіть і в російському правовому полі) був під юрисдикцією України? Але проблема полягає в тому, що більшість потерпілих, а по цій справі проходить близько 80 людей, які вже отримали російський паспорт, і таким чином Росія захищає їхні інтереси, тобто начебто інтереси своїх громадян. Тут складна юридична колізія, яку адвокати самі ще не можуть вирішити. У цій справі є двоє жертв – жінка і чоловік, які начебто загинули внаслідок цих так званих масових заворушень. Але насправді це не так.

«У справі Хізб ут-Тахрір російські силовики бояться перегнути палицю з кримчанами»

Наступний кейс, котрий весь час збільшується в кількості фігурантів, - це справа Хізб ут-Тахрір. Це кримські мусульмани, котрі обвинувачуються в участі ісламської партії Хізб ут-Тахрір аль-Ісламі. Ця партія не заборонена, і діяла легально на території України. Лише в Росії, в єдиній, між іншим, країні світу, вона визнана терористичною. Особливість цієї організації в тому, що вона хоче встановити халіфат на території азійських республік і частині російської території, але виключно мирним шляхом. У них є заборона на те, щоб брати зброю до рук задля досягнення мети. Наразі по цій справі затримано 19 осіб. Троє вже мають вироки і відправилися в колонії відбувати свій строк ув'язнення. На решту ще чекає судовий процес. Завершення суду можна вже передбачити – всіх посадять за ґрати. У цій справі важливим моментом є те, що суду байдуже, хотіли ці люди чи не хотіли вчинити теракт. Їх судять за приналежність до цієї організації. Потенційні строки ув'язнення очікують на засуджених від 15 до 20 років. Перші троє засуджених мають менші строки - 6, 7 і 8 років. Це свідчить про те, що російські силовики бояться перегнути палицю з кримчанами.

«Люди, які вийшли на волю після 5-10 діб арешту, є символом того, що можна дочекатися і тих, кого посадили на 8-10 років»

Далі російська система починає працювати по активістах, журналістах і тих, хто голосно говорить про судові процеси в Криму. У даному випадку я кажу про адвокатів. У лютому 2017 прокотилися акції силовиків щодо затримання адвокатів. Ніколая Полозова, який захищає Ахтема Чийгоза, затримували працівники ФСБ. Його насильно допитували для того, аби перевести в статус свідка. Мета – викинути із процесу захисту його як адвоката. На наступний день відбулися обшуки в адвокатській палаті та вдома в адвоката Емілія Курбедінова. Його взагалі було затримано. Він місцевий кримський адвокат, який займається майже всіма гучними справами на півострові, особливо зі справами, що стосуються кримських татар. Курбедінова було адміністративно засуджено на 10 діб арешту за публікацію в соцмережі Вконтакте у 2013 році. Він зробив репост фотографії з мітингу Хізб ут-Тахрір, котрий на той час активно проводився у Сімферополі. Ці фотографії всі сімферопольці постили.

Через кілька днів відбувся обшук у кримськотатарського активіста Марлена Мустафаєва, який носив передачі арештованим співвітчизникам. До нього теж прийшли силовики, був задіяний спецназ, ОМОН, які оточили цілий район, де він проживає. Дивина та й годі: ця вся «спецоперація» була організована лише для того, щоб арештувати людину згідно з адміністративною статтею за публікацію в соцмережі. Звісно, що такі дії привертають увагу. Зокрема кримські татари збираються, щоб підтримати своїх громадян, у яких проходять обшуки. Люди тут же починають вести стрім у Фейсбуці. Оскільки в Криму немає незалежних ЗМІ, тому соцмережа залишається єдиним альтернативним джерелом інформації. Кримські татари дуже добре переконалися в цьому: ведуть стріми, описують ситуації, викладають фото. Навіть із залу суду, де заборонено знімати, вони тишком-нишком роблять фото. Враховуючи, що їх завжди багато приходить на судові процеси, то з'ясувати, хто це зробив, практично неможливо.

Тих перших кримських татар, що прийшли на обшук до Марлена Мустафаєва, загребли силовики. Деяких побили. Судові процеси по цих десятиох затриманих тривали до півночі, ми вийшли в 00:06 із залу суду. Всім їм було присуджено по 5 діб арешту, а їхні

дії кваліфікувалися як несанкціонований мітинг. Тобто люди зібралися, щоб підтримати співвітчизника, стрімили у Фейсбук, а їх за це затримали.

Такі затримання з порушенням процесуального оформлення в Криму наразі стали частішими. Складається враження, що взялися переслідувати не за кримінальними статтями, а адміністративними, щоб трішки «присадити» активістів, які працюють у соціальних мережах.

Треба враховувати специфіку кримських татар. Наприклад, арештували перших-ліпших кримських татар, які вели он-лайн трансляцію під час обшуку в Марлена Мустафаєва. Вони ще в суд не доїхали, як під судом уже зібралася чимала кількість кримських татар, які дістали свої мобільні телефони і починали теж стрімити. Що робити з такими людьми, силовики реально не знають. Тому репресії, які застосовують до активістів, мети не досягають? Тому що ці люди, що були арештовані на 5-7-10 діб, виходять із-за ґрат, їх приводять до суду, щоб вони подали апеляцію, вони подають апеляцію, і при цьому знову ж починають вести он-лайн трансляції у Фейсбуці та писати там же дописи. Більше того, тих, хто поніс адміністративний арешт на 5-10 діб, їх зустрічають як героїв. Організують святкову зустріч, із повітряними кульками, плакатами, з'їжджаються з усього півострова, влаштовують кухню в дворі, де проживає вже колишній арештант. Усі радіють. Варто сказати, що арештовано багато людей, які мають перспективи на великі строки. І люди, що мають по 5-10 діб адміністративного арешту, які вийшли на волю, є символом того, що можна дочекатися і тих, кого посадили на 8-10 років, що ці люди рано чи пізно також вийдуть із буцегарні і їх так само будуть зустрічати всім народом. І російська силова система також не знає, як із цим боротися.

«Справа кримських «сепаратистів»

Ще один кейс, який уже переходить до суду, – справа «кримських сепаратистів». Це дуже дивна юридична колізія. Стаття про публічні заклики щодо порушення територіальної цілісності Росії введена в кримінальний кодекс у зв'язку з кримськими подіями. Тобто будь-хто, хто не згоден з анексією Криму, тобто називає речі своїми іменами, суд може кваліфікувати як сепаратизм. Така стаття висить на Чубарові, на кількох журналістах, які встигли втекти на материкову Україну ще в 2015 році. І ця ж стаття висить на кримському журналістові Миколі Семені і на тодішньому заступникові голови Меджлісу Ільмі Умерові. Справа Семени вже надійшла до суду, і перше засідання по суті буде 20 березня 2017 року. Справа Ільмі Умерова тільки потрапляє до суду. Усіх їх будуть судити за так званий сепаратизм. Микола Семена у своїй публікації на Радіо Свобода назвав захоплення Криму анексією і закликав ввести ще більшу блокаду півострова, щоб змусити Росію повернути Крим Україні. А Ільмі Умеров в інтерв'ю телеканалу АТР висловив свою незгоду з анексією.

Цей процес обіцяє бути цікавим, оскільки це буде перший процес юридичною мовою про анексію Криму. Захист підготував цілий кейс документів, у тому числі і з посиланнями на міжнародне право, в якому намагаються довести, що кордони Росії, згідно Конституції РФ, встановлюються міжнародними договорами. Якщо немає таких договорів, то кордони, навіть якщо Росія вирішила в односторонньому порядку їх перенести, є недійсними. Отже, неможливо саджати людину за заклик до порушення цих кордонів, якщо вони не встановлені.

Ільмі Умеров та Микола Семена мають великі проблеми зі здоров'ям, і, згідно російського законодавства, їх забороняється саджати в СІЗО. Маю надію, що для них усе закінчиться

умовним строком. Шкода тільки Семену, який 30 років відпрацював журналістом, і тепер він не зможе продовжувати працювати на журналістській ниві в Криму.

«В Криму силові органи РФ переслідують проукраїнських активістів»

Ще є кілька кейсів, які випадають трішки із загальної картини. Це переслідування проукраїнських активістів. Найгучніший процес іде по Володимиру Балуху. Ця людина публічно відмовлялася від російського паспорта. Вивісив прапор України в себе на будинку ще в 2014 році. Проти нього вже було порушено дві адміністративні справи, у нього також провели два обшуки, кілька днів він, здається, навіть відсидів. Згодом він вивісив на своєму будинку табличку пам'яті Небесній Сотні. І ось у нього проводять третій обшук. На горищі знаходять набої і тротиліві шашки. Нині Балух знаходиться в СІЗО. У нього залишилася дуже старенька мама зі слабким здоров'ям. Вона практично залишилася на самоті з величезним господарством. Володимир займався фермерством.

Складно передбачити, як завершиться ця справа. Там дуже складна система доказів про приналежність цих набоїв. Фактично за матеріалами справи суддя, який виписав дозвіл на обшук, знав, де шукати і що саме треба шукати. І цей дозвіл був виписаний ще за місяць до власне обшуку. Адвокат у суді запитував суддю, наскільки він наражав на небезпеку Балуха, якщо суддя знав за місяць, що на горищі лежить вибухівка. А силові не реагували на це. Якщо не вдасться довести причетність Балуха до набоїв, то його відпустять.

Я з ним зустрічався і до затримання, і нині під час судового засідання. Навряд чи він піде на змову в обмін на те, аби сидіти тихо. Він проукраїнський сто відсотків. Його адвокатом є Тарас Омельченко, який також веде справу «26 лютого». Це місцевий кримський адвокат.

Інша активістка Лариса Китайська в Ялті за пост у Фейсбуці нині переслідується. Там дійсно був жорсткий зміст публікації. Йшлося про те, що варто зробити росіянам за те, що вони відхапали Крим.

Нині почалося переслідування вченого в Ялті, який відмовився від російського паспорта. Його кілька разів просили забрати своє рішення назад, але він не став цього робити. Тому його звільнили з Нікітського ботанічного саду. Наразі він знаходиться в Криму, але виїхати звідти теж не може, оскільки в нього літня мама і він її доглядає. Наразі його викликають до ФСБ. Теоретично він нічого не зробив поганого, але як це буде кваліфікувати силова система, невідомо.

«Російська пропаганда доходить до абсурду»

Щодо російської пропаганди, то останнім часом це доходить до абсурду. Двічі я висвітлював і затримання, й обшуки, які проводилися в Бахчисараї та Сімферополі. «Ріановості», найбільша агенція РФ, із посилання на Заура Смірнова, керівника так званого Держкомітету у справах міжнаціональних відносин та депортованих громадян Республіки Крим, дає новину про те, що ФСБ проводить операцію із затримання терористів Хізб ут-Тахрір у Бахчисараї. Телеканал «Звезда» показує відео затримання людей зі зброєю, вибухівкою, забороненою літературою, люди лежать долілиць. Як з'ясувалося, це відео взагалі не мало відношення до Криму. Це відео річної давнини з Москви, де на квартирі було затримано 20 осіб. Але все подається так, наче такі події мали місце в Криму. І

постійно відбувається мусування теми, що затримано терористів Хізб ут-Тахрір. Ось так і народжується брехня.

Так от, коли в суді демонструвалося це відео телеканалу «Звезда», я запитав у присутніх ФСБшників, як вони почуваються, адже захоплювали десятох хлопців, що у Фейсбуці щось там писали, а насправді показують, що вони терористів захопили. Звісно, що ніхто зі мною не розмовляв.

«Усі судові процеси я розглядаю, як продовження війни Росії проти України»

На судових процесах практично ніхто не працює. Українським журналістам із материка дуже складно туди дістатися. Ті, що все ж таки приїжджають, зазнають психологічного тиску. Нагадаю пригоди групи телеканалів СТБ та 112-й. А люди, які приїжджають працювати неофіційно, тобто без афішування, їм, з одного боку, простіше, а з іншого, вони не можуть бути присутніми в суді та поїхати на обшуки.

Працювати журналісту в Криму можна і треба, головне, щоб у тебе були голова на плечах і яйця. Голова потрібна, щоб не лізти знімати якісь воєнні об'єкти, за які можуть заарештувати як шпигуна. А мати яйця, щоб усвідомлювати весь психологічний тиск, а саме, що за тобою постійно ведуть стеження, що твій телефон прослуховують, усі контакти фіксують і так далі.

Чому я працюю в судах над справами бранців Кремля? Тому що більше нікого немає. Вигнати з Криму мене не можуть, бо я – громадянин Росії, в мене російський паспорт. Процесуального впливу на мене зробити неможливо практично. Я достатньо давно маю справу із силовими структурами і працюю в судах, і знаю всі шпаринки, як обійти певні питання. Вони всі мене читають, бо періодично, як я подаю заявку на відеозйомку в залі суду, то, наприклад, встає якийсь слідчий ФСБ на прізвище Маньшин, що веде більшу частину справ по Хізб ут-Тахрір, і каже: «Я мав щастя знайомитися з доробком цього так званого журналіста Наумлюка». Тепер у відповідь у своїх текстах я завжди пишу - так званий слідчий ФСБ Маньшин. Отже, процесуальних законних методів впливу на мене у них немає.

Так, я називаю речі своїми іменами в своїх публікаціях, тобто я анексію називаю анексією. І мене можуть також притягнути до відповідальності, як і Миколу Семену або Ільмі Умерова. Але я розумію, що без цього ризику ніяк. Усі судові процеси я розглядаю як продовження війни Росії проти України. Одна війна йде на фронті на сході України, а інший фронт – тут, у судах.

#

Російський адвокат Андрей Сабінін – один із тих адвокатів, хто захищав громадян України на влаштованих РФ судилищах. Він придумав та ввів у використання хештег #ОстровКрым. На його думку, через свою закритість півострів перетворився на справжній острів ізольованої «російської» держави, як написано у фантастичному романі «Острів Крим» радянського письменника

Васілія Аксьонова. Загалом справи громадян України вела плеяда російських адвокатів (були ще кілька місцевих кримських захисників), які не боялися наразитися на ризик власної безпеки та переслідувань з боку російської влади. Це Александр Попков, Светлана Сідоркіна, Дмитрій Сотніков, Дмитрій Дінзе, Ольга Дінзе, Ілля Новіков, Марк Фейгін, нині покійний Віктор Паршуткін, Маріна Дубровіна, Докка Іцлаєв, Ніколай Полозов та інші.

Розділ 2

Крим – російський авіаносець

Спроби посягання на територіальну цілісність Української держави Російська Федерація робила не раз. За свідченням колишнього міністра закордонних справ України Анатолія Зленка, у травні 1992 року російський парламент виголосив заяву, що акти про передачу Кримської області Україні «не мають юридичної сили від моменту їх ухвалення», а 9 липня 1993 року Верховний Совет РФ ухвалив постанову «Про статус міста Севастополя», по факту заявивши про посягання на суверенітет України. [1] На щастя, ці та інші спроби не мали тоді успіху для Росії, але впродовж усіх років незалежності України з російської сторони лунало гасло «Севастополь – русский город».

Базування Чорноморського флоту РФ у Криму мало припинитися в 2017 році. Але в 2010 році відбулося підписання так званих Харківських угод, які, щоправда, Росія денонсувала в односторонньому порядку 31 березня 2014 року. [2] Згідно них, ЧФ РФ залишався на півострові до 2042 року. В обмін на присутність іноземного військового контингенту на своїй території Україна отримувала «знижку» на ціну імпортованого з Росії газу. Підписантами виступили тодішні президенти Віктор Янукович (Україна) та Анатолій Медведєв (Росія).

Директор військових програм потужного аналітичного центру «НОМОС» Дмитро Штибліков зауважить, що, надаючи згоду на присутність ЧФ РФ, Україна програла, адже, крім політичних втрат, держава отримала й економічні збитки. Без базування флоту Росії Севастополь міг би стати успішним морським портом, прибутки якого були б значно більшими, ніж плата за оренду перебування ЧФ РФ. [3] У 2016 році спецслужби окупаційної влади Криму заарештують Дмитра Штиблікова і судитимуть за «організацію диверсій». Разом зі Штибліковим на лаві підсудних опиняться і його колеги-«диверсанти» Володимир Дудка, Олексій Бессарабов. [4]

Підписані Харківські угоди наробили багато галасу. Обласні ради західної частини України звернулися до українського парламенту з вимогою ініціювати процедуру імпичменту Януковичу. А тодішня опозиція розцінила підписання цих угод як порушення Конституції України. І, перебуваючи вже при владі після Революції Гідності, у березні 2017 вона повернеться до цього питання як зради України. Генеральна прокуратура вела із цього приводу слідство. Віце-спікер Верховної Ради України Ірина Герасченко про свій виклик на допит до ГПУ відповіла: «Розповім усе, що згадаю про те ганебне засідання ВР і зраду України, яку ми, тодішня опозиція, намагалися щосили зупинити. Саме тоді, у квітні 2010, коли ми відчайдушно билися в залі ВР проти ратифікації, закладався фундамент окупації Криму, тож усі прізвиська і всі деталі мають бути встановлені і названі». [5] [6]

За роки окупації кримський півострів із туристичного місця став перетворюватися на суцільну військову базу.

Оскільки Франція внаслідок агресії Росії в Україні заборонила передавати авіаносець «Містраль» збройним силам РФ [7], то в експертному середовищі з'явився іронічний жарт, мовляв, Росія сама збудує новий авіаносець під назвою «Крим». Чорноморським країнам РФ вже дихала в обличчя своєю агресією. І питання колективної безпеки в цьому регіоні не висіло просто так у повітрі.

Уже в перший рік окупації РФ істотно збільшила кількість зброї та військовослужбовців на півострові. А згодом взагалі відбулося заміщення населення Криму. Новими мешканцями ставали громадяни Росії з материка.

Прес-центр ІА «Главком», 25 березня 2015 року

Гості: Богдан Яременко, голова правління БФ «Майдан закордонних справ», Генеральний консул України в Туреччині (2010 - 2014 рр.)

Ігор Кабаненко, адмірал ВМСУ, экс-заступник міністра оборони

Минув рік від початку окупації півострова «вєжлівими зельоними челювєчками». За вашими оцінками, як змінилася там ситуація з військової точки зору?

Кабаненко: Крим перетворюється на авіаносець, який не затоплюється. Це дійсно критичні речі. Декілька аспектів: збільшено в кілька разів угруповання російських військ на території Криму. Це і берегові війська, і морська піхота, це і авіаційне угруповання, це і ударне угруповання з використання ракет «Іскандер» і ракетного комплексу «Бастіон». Збільшується склад Чорноморського флоту РФ, уже влітку буде перший фрегат проекту 11356 «Адмірал Григорович». До кінця року до складу Чорноморського флоту РФ прийде ще один такий фрегат, всього планується шість таких суден. Нині активно будують ці кораблі на російських верф'ях. Побудовано малоракетні кораблі із сучасними ракетними надзвуковими комплексами, які планувалося до цього направити на Каспій, щоб там вирішувати свої питання. Тепер відбулася переорієнтація, і ці кораблі йдуть на Чорноморський флот. Шість модернізованих підводних човнів із гідроакустичним, сучасним радіоелектронним, торпедним озброєнням планується на Чорноморський флот. Ці підводні човни можуть нести ракетну зброю на борту. Відновлено практично весь корабельний склад. У разі збільшено бюджет Чорноморського флоту і відновлено всі десантні кораблі, триває активна підготовка морських десантних сил разом із морською піхотою. Усе це свідчить про створення наступального компоненту. Гроші не вкладаються в охорону десантно доступних місць у Криму або створення захисних місць, наприклад, протиповітряну оборону. Так, з точки зору військ це все робиться, але не з точки зору прикриття адміністративних центрів на території Криму. Тобто така мілітаризація відбувається для наступального угруповання військ на території Криму, у тому числі чотири компоненти можуть нести ядерну зброю. Це авіація – бомбардувальники СУ-24, які базуються в населених пунктах Гвардійське, Жовтнєве, Веселе; це кораблі, у тому числі відомий крейсер «Москва», і нові кораблі з дальністю до трьохсот кілометрів, які ось будуть надходити на Чорноморський флот; це берегові війська – комплекси «Іскандер» та «Бастіон». Це протиракетні корабельні комплекси великої дальності. Зверну увагу, що цей потужний ударний наступальний компонент із Криму перекидає практично все Чорне море. Вони також можуть блокувати доступ інших морських держав цього регіону до виконання своєї господарської діяльності. Наступна річ – це повне забезпечення десантних сил.

Отже, підсумовуючи, можна стверджувати, що Росія прагне домінувати у військовому плані в Чорноморському регіоні і загрожувати будь-якій країні. Виходячи з цього, буде цікаво спостерігати за Туреччиною, яка теж має потужний військово-морський потенціал, вона має і підводні човни, і есмінці, і фрегати, і берегову систему, і авіацію. Якщо подивитися на базування цих турецьких сил, то вони знаходяться в основному в районі Егейського моря, Мармурового моря, Середземного моря. Так історично склалося. А потенціал турецьких сил в Чорному морі менший. Звісно, там є база Гайджук та інші, але за нинішніх обставин мілітаризації в Криму баланс бойового потенціалу у Чорному морі порушено на користь РФ.

Яременко: Проблема полягає не лише в тому, що Росія нарощує свій військовий потенціал у Криму. Ми всі є свідками того, що Росія немає жодних застережень і моральних проблем із тим, чи застосовувати свої збройні сили для досягнення політичних, військово-політичних та економічних цілей. Адже плануючи зовнішню політику, плануючи свою оборонну політику, Україна повинна виходити з абсолютно чіткої перспективи, що військово угруповання Росії в Криму нарощується для застосування в тому числі проти України. Причому загрожує воно не лише для нанесення бомбових ударів, ракетних ударів по нашій території, висадки десантів, прориву через сухопутний кордон, але загрожує й українській зовнішньоекономічній діяльності. Україна як експортно-імпортно орієнтована держава залежить від морських шляхів сполучень, від морських торговельних портів. Нарощування військово-морського компоненту Росії в Криму загрожує морським комунікаціям України. Росія може зруйнувати економіку

України своїми підливними діями на шляхах морських комунікацій між українськими портами і Босфором. Цю перспективу Україна повинна чітко враховувати в плануванні своєї оборонної доктрини, в плануванні розвитку військово-морських сил і зовнішньої політики.

З моменту розвалу Радянського Союзу в регіоні Чорного моря діяло кілька організацій, які відображали спроби врегульовувати питання, що були між державами регіону, і формувати певну чорноморську ідентичність. Зокрема однією із цілей формування чорноморської ідентичності була і є Організація Чорноморського економічного співробітництва (*ОЧЕС - субрегіональне об'єднання 12 країн Чорноморського регіону, покликана на тісне економічне співробітництво, вільне пересування товарів, капіталів, послуг і т. п. Штаб квартира в Стамбулі. – Н. М.*). Я був представником України в цій організації впродовж трьох років - з 2010 по 2013 роки.

Треба розуміти, що в період розвалу Радянського Союзу Чорне море представляло собою змішану картину розвитку. З одного боку, розвивалися такі ініціативи як ОЧЕС, Black Sea Force, покликані підвищувати довіру між флотами, були спроби реалізовувати програму «Чорноморська синергія», пов'язана з ЄС, але в той же час упродовж двадцяти років Чорне море не ставало безпечнішим. Нагадаю, що з часів розпаду СРСР одним із перших виник конфлікт у Нагірному Карабасі, згодом у Придністров'ї, а далі були конфлікти в чорноморських країнах, наприклад, протистояння між Туреччиною і Курдистаном, між Туреччиною й Іраном, конфлікти між Туреччиною і Грецією, Туреччиною і Сирією, і нині найгостріша фаза конфлікту між Російською Федерацією й Україною. Відсутність ідентичності свідчить про відсутність підходів і стратегічного бачення країнами Чорноморського регіону своїх перспектив. І в цьому контексті Україна повинна зробити абсолютно чіткий вибір на користь тих країн, з якими вона може поділяти спільне бачення. Звичайно, такими країнами в Чорному морі є країни-члени ЄС-НАТО. Це Болгарія, Румунія, які мають стати основою нашої нової Чорноморської доктрини, політики з урахуванням наявності історичних зв'язків, традиційних торгових контактів, культурних контактів, так само з урахуванням того, що ці держави, як і об'єднання ЄС і НАТО, бачать загрозу своїй стабільності з боку мілітаристської експансивної політики Російської Федерації. Україна повинна шукати своїх союзників у Чорному морі.

А щодо ГУАМ?

Яременко: Україна мусить переглянути своє ставлення до ГУАМ. Якщо на період створення цієї організації ми боялися завдати шкоди російським інтересам і говорили, що це організація щодо економічних інтересів, то тепер абсолютно зрозуміло, що це об'єднання країн, які втратили території внаслідок агресивної російської зовнішньої політики. Тому перспективи цієї організації лежать у зміні акцентів співробітництва з економічних на політичні та військово-політичні. Окрім того, варто розширювати коло учасників, передусім Румунії або інших країн перспективного об'єднання Балто-Чорноморської дуги з тим, щоб вибудовувати політику своїх інтересів та захисту цих інтересів, збільшення своїх союзників, і, як наслідок, збільшення своїх можливостей у регіоні. Треба чітко визначити, що на найближчу перспективу Чорне море перетворюється із зони економічного співробітництва на зону протистояння. Україна має бути до цього готовою.

Чи задоволені ви політикою Туреччини щодо російської агресії в Україні?

Яременко: Останнім часом зовнішня політика Туреччини є двозначною. Я сказав би, навіть візантійською, коли кожній зацікавленій стороні вона говорить те, що та хоче

почути. Якщо Україна хоче почути про підтримку своєї територіальної цілісності, робляться саме такі заяви. Якщо кримські татари хочуть почути про підтримку своїх інтересів, робляться теж певні заяви. Разом із тим, для Росії робляться заяви, що буде поглиблюватися торгівля, що Туреччина може знайти спільні підходи разом із Російською Федерацією з урахуванням інтересів останньої до вирішення кримськотатарської проблеми. Визнаючи територіальну цілісність України, Туреччина не закриває морське та торговельне сполучення між своїми портами та Кримом. Це порушує її зобов'язання в рамках НАТО і в рамках резолюції Генеральної Асамблеї ООН.

Пане Ігорю, минув рік від збройної окупації... На ваш погляд, якби в той час військовим віддали належний наказ оборонятися, то ми втримали б Крим і уникли б його перетворення на авіаносець Путіна?

Кабаненко: У таких кризових ситуаціях завжди важливі перші кроки швидкого реагування. Звісно, складно про це вже говорити з позиції сьогодення, але мусимо. Якби ми не допустили тоді розгортання тих конфліктів, а локалізували їх, то у нас були всі шанси Крим втримати. Нам потрібно винести такі уроки з кримських подій – політичні, військові і уроки змін певних ментальних речей. Одна з проблем - це політика, яка впливає на військові аспекти, а саме військові стратегії та планування. Ці речі треба принципово розділити. Політика намагається вирішити все політично-дипломатичним шляхом, а це зв'язує руки, не дає працювати на випередження, втрачається ініціатива, війська стають статичними, позиційними. Результат такий, що інша сторона, яка не слідує якимось домовленостям, має перевагу, випередження. Далі подивимося на військовий аспект. У нас працює стара адміністративна централізована система. Така система теж вбиває ініціативу, відповідальність, бо якщо нижчі ланки знають, що вони не мають права нічого робити без наказу зверху, то ми побачили, до яких результатів це призвело.

За яких умов Росія виведе свій флот і війська з Криму?

Кабаненко: Для того, щоб це відбулося, треба, щоб були певні умови, була дискусія. Її нині немає. Звичайно, Російська Федерація буде завжди наполягати на тому, щоб військова присутність її в Криму була. Ми реально розуміємо, що на материковій частині РФ такої військово-морської бази таких масштабів немає. Тут треба говорити про наш інтерес. Бо 90 млн. грн. в рік за оренду це ніщо. Така база коштує сотні мільярдів доларів. Звичайно, це питання компромісів, балансів, політичної доцільності. Але спершу треба вирішити питання реінтеграції Криму в Україну.

Яременко: Справа в тому, що Росія після анексії Криму вийшла з усіх договорів про базування Чорноморського флоту. Отже, після повернення Криму під юрисдикцію України жодних правових підстав для базування Чорноморського флоту в Криму не буде. Моя експертна порада до уряду України при опрацюванні змін до Конституції України і, можливо, нової Конституції Криму, що було б варто нині зробити, необхідно вирішити питання скасування будь-яких спеціальних статусів для міста Севастополь. Його спеціальний статус базувався лише на одному факті – наявності в ньому іноземного військово-морського флоту. Оскільки його там не буде після повернення Криму, то і питання немає.

#

Сказані під час прес-конференції слова занепокоєння гостями прес-центру про нанесення економічних збитків для України в

акваторії Чорного моря не були голослівними. Росія згодом почне будувати міст через Керченську протоку. Висота мосту буде низькою, що не дозволить проходити великим судам до портів Маріуполя та Бердянська в Азовському морі. Ігор Кабаненко у вересні 2017 року в прес-центрі «Главкому» про це говорить. Адмірал ВМСУ зазначить, що проблеми з росіянами щодо Керченської протоки були давно.

«Історія з Керченською протокою сягає своїм корінням ще у 2003 рік, коли були події довкола острова Тузла. Ще тоді Росія намагалася пробити транспортний коридор до Криму. У неї також були надії, що отримає підтримку кримського населення, але не отримала. Тому цей проект захлинувся. Згодом було підписано міждержавну угоду між Україною та Росією щодо статусу Керченської протоки. Угода має міжнародний характер, і жодні дії не можуть відбуватися без рішення обох сторін. Януковичем в рамках підписаних документів щодо відмови України від ЄС в обмін на транш у \$15 млрд. було підписано і договір про керченський міст. Після анексії Криму у 2015 році уряд скасував цю угоду. Але все одно Росія в односторонньому порядку реалізовує цей проект», - запевнив Кабаненко. [8]

Під час будівництва мосту Росія блокуватиме рух суден на морі. 28 листопада 2017 року в Києві відбувалася Міжнародна конференція з морської безпеки. Були присутні Надзвичайний та Повноважний Посол США в Україні пані Марі Йованович, командувач Військово-Морських Сил Збройних Сил України, віце-адмірал Ігор Воронченко, директор Центру інформації та документації НАТО, Представництво НАТО в Україні пані Барбора Маронкова, а також міністр інфраструктури України Володимир Омелян.

«На сьогоднішній день спостерігається зменшення кількості суднозаходів та вантажообігу в морських портах Маріуполь і Бердянськ, що негативно позначається на економічних показниках підприємств. Так, Росією на постійній основі порушуються основоположні принципи міжнародного морського права, ведучи активну господарську, рибогосподарську діяльність, будівельно-інженерні роботи у виключній морській економічній зоні та територіальних водах України, вона також продовжує вчиняти протиправні по відношенню до України дії, які з плином часу набувають більш системного характеру», - зауважив міністр. [9]

Володимир Омелян нагадав, що 24 травня 2017 року Російська Федерація оголосила про обмеження параметрів для проходження суден, що слідують із Чорного в Азовське море і зворотному напрямку під аркою транспортного переходу (мосту) через Керченську протоку. А це втрати експорту лише до США 1 млн. тонн українського металу щорічно! За словами урядовця, у 2017 році близько 50% морських суден, які були завантажені на терміналі ТОВ «УкрТрансАгро» (порт Маріуполь) за минулий маркетинговий рік, не відповідають габаритним обмеженням, які можуть бути запроваджені. Зростання вартості фрахту вплине на розподіл руху агропродукції, що експортується Україною в бік портів Чорного моря, та призведе до значного падіння ставок перевалки у портах Азовського моря, а також до зменшення завантаження зернових терміналів та портів Маріуполь і Бердянськ. Фактично збитки виражаються у втраті вантажопотоку та, як наслідок, недоотриманні портових зборів у портах Маріуполь і Бердянськ. Порт Бердянськ втрачає 448,7 тис. тонн вантажопотоку, недоотримання портових зборів до кінця 2017 року прогнозовано складатиме 206 тис. доларів США (5603,2 тис. грн.). Маріупольський порт втрачає лише в 2017 році 705 тис. тонн вантажопотоку, а недоотримання портових зборів складає 3,5 млн. грн. [10]

20 лютого 2018 року Володимир Копчак, Заступник директора Центра досліджень, армії, конверсії та роззброєння (ЦДАКР), випускаючий редактор аналітичного бюлетеня ЦДАКР «Виклики і ризику»; Леонід Поляков, голова Експертної ради ЦДАКР під час конференції у прес-центрі «Главкому», зауважать, що шляхом мілітаризації Росія перетворює Крим на потужну військову базу, яка немає жодних світових аналогів. Також Кремль працює над відновленням ядерного потенціалу Криму, тому загрози воєнного та ядерного шантажу виходять далеко за межі Чорноморського регіону. Кількість особового складу військовослужбовців Збройних сил РФ у 2016–2017 році зросла до 35 тис. чоловік. На початок 2016 року чисельність військовослужбовців була близько 24 тис. осіб. [11]

20 березня 2014 року в історії України не тільки дата легалізації анексії Криму в російському парламенті. Цього ж дня в українському парламенті відбувалися важливі події. 274 парламентарії своїми голосами ухвалили Декларацію про боротьбу за звільнення України. [12] У ній зазначалося, що «вперше після завершення Другої Світової війни загальновизнані кордони Європи цинічно «перемальовує» країна, яка за багатосторонніми і двосторонніми договорами гарантувала територіальну цілісність України, недоторканність і непорушність її кордонів. Єдиним неприхованим мотивом Російської Федерації у здійсненні цього міжнародного злочину є горезвісна доктрина «приростання русского міра».

У цьому документі ВРУ звернулася до всіх членів міжнародного співтовариства з проханням не визнавати так званої «Республіки Крим» та анексії Криму й міста Севастополь у складі Росії як нових суб'єктів Федерації.

20 березня 2014 року в стінах українського парламенту проголосовано ще один не менш важливий документ, який визначав долю значної частини громадян України – кримських татар. 284 депутати підтримали постанову в цілому «Про заяву ВРУ щодо гарантії прав кримськотатарського народу в складі Української Держави». [13] Згідно цієї постанови, Україна «гарантує збереження та розвиток етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності кримськотатарського народу та всіх національних меншин України, гарантує реалізацію невід'ємного права на самовизначення кримськотатарського народу у складі суверенної і незалежної Української Держави, визнає Меджліс кримськотатарського народу, виконавчий орган Курултай кримськотатарського народу, та Курултай як вищий представницький орган кримськотатарського народу».

Логічним завершенням мало б стати ухвалення закону про корінні народи. Але на четвертому році анексії Криму хура й досі там.

Голова Меджлісу кримськотатарського народу стверджував, що робоча група з напрацювань змін до Конституції в частині АР Крим запрацює 22 травня 2017 року. [14] За літо очікується напрацювати зміни, щоб на осінній сесії ВРУ їх розглянути.

Свого часу, ще у 2007 році, Україна під час Генеральної Асамблеї ООН проігнорувала Декларацію ООН про права корінних народів. Наталя Беліцер, експертка Інституту демократії ім. П. Орлика, у прес-центрі «Главкому» зауважила, що Україна тоді припустилася помилки, не приєднавшись до Декларації ООН. А створення кримськотатарської автономії не дозволило б російським окупантам так легко анексувати Крим.

Прес-центр ІА «Главком», 16 травня 2017 року

Гість: Наталя Беліцер, експертка Інституту демократії ім. П. Орлика

На ваш погляд, чи має сенс нині вносити зміни до Конституції України в частині АР Крим, коли власне Крим анексовано?

Окремий статус Криму в будь-якій версії нової Конституції має зберігатися. Він має всі підстави політичні, юридичні і будь-які інші у відповідності до міжнародного права бути перетвореним на кримськотатарську автономію. Дуже важливо зрозуміти, чому це рішення не є волюнтаристським чи вигадкою, чи кроком назустріч до того, чого бажають самі кримські татари. Адже ми можемо спиратися на документи міжнародного права. Насамперед, на Декларацію ООН про права корінних народів, яка була ухвалена ще в 2007 році. Тоді Україна, на превеликий жаль, утрималася від голосування протягом Генеральної Асамблеї. Але в березні 2014 року трішки виправили ситуацію постановою ВРУ від 20 березня, в якій кримські татари були офіційно визнані корінним народом. Із цього випливає, що корінний народ – це така спільнота, яка має дві найважливіші риси, які відрізняють їх від усіх інших видів етнічних спільнот чи меншин. Передусім, це колективні права, які можуть реалізовуватися в ході процесу самовизначення. От це право самовизначення, яке фігурує в кількох статтях у Декларації ООН, притаманне саме корінним народам і закріплено за ним. І це право на самовизначення немає жодного відношення до національних меншин. Тому угорці, румуни, болгары, греки та інші національні меншини України не мають підстав для реалізації права на самовизначення. Ці народи вже досягли найвищого рівня самовизначення шляхом створення власних національних держав. Так, вимагати вони всі можуть, і спекуляції та провокації довкола цього тривають в Україні, але юридичних підстав немає. Бо спертися в таких своїх вимогах вони не можуть на жодний документ національного або міжнародного права.

Крим – історична батьківщина кримських татар. На цій території відбувався весь їхній етногенез. Вони не мають жодної іншої території, землі, держави, аби зберегтися як окрема етнокультурна спільнота і мати можливості для гарантованого розвитку замість поступової асиміляції, як це сталося з кримчаками та караїмами. Тому інших рішень просто в природі не існує. Така територіальна автономія для корінного народу є однією з форм реалізації права на самовизначення, яка міститься в нормах міжнародного права.

Усвідомлення різниці між ситуаціями національних меншин і корінних народів важливе і для розуміння сутності таких етнічних груп, що їх іноді називають «автохтонними національними меншинами». Члени таких меншин, особливо у прикордонних районах, як правило, споконвіку проживають на власних історичних землях, іноді у компактних поселеннях, де складають більшість населення. Тим самим ці меншини суттєво відрізняються від етнічних спільнот іммігрантського походження. Але, згідно з нормами сучасного міжнародного права, сама по собі давність проживання на певній території не є підставою для набуття статусу «корінного народу» і не надає колективних прав на самовизначення, зокрема на створення власної територіальної автономії. У національних меншин є своя «материнська держава». У поляків – Польща, в угорців – Угорщина, у греків – Греція, в болгар – Болгарія, в румунів – Румунія і так далі. А в кримських татар такого немає.

А схід України? Там теж вимагають особливого статусу...

А от схід України не може мати жодного «особливого» статусу, адже там немає жодних підстав для цього. Чи є там якийсь суб'єкт, який треба було підтримувати з метою збереження і розвитку ідентичності? Немає.

Фраза «право на самовизначення» викликає в деяких і політиків, і експертів, і журналістів та інтелектуалів негативну реакцію. Вони вбачають у цьому шлях до майбутнього сепаратизму.

Мені дуже прикро, що ці люди, яких ви назвали експертами, розводять цю хвилю фобій, побоювань при тому, що не знають суті. Вони не «вивчили матчастину». Бо право на самовизначення має чітко два виміри – зовнішнє та внутрішнє самовизначення.

Під зовнішнім самовизначенням мається на увазі право народу на політичне визначення свого міжнародного статусу, включно з відокремленням від держави і набуття власного суверенітету. Легітимними причинами здійснення такого права вважаються брутальні, масові порушення прав членів такої спільноти з боку центрального уряду, як правило, із застосуванням насильства. Реалізація права на зовнішнє самовизначення відбувається лише в поодиноких випадках. І, як правило, за згоди провідних гравців, зокрема членів Ради Безпеки ООН.

А поняття внутрішнього самовизначення було спричинене хвилями сепаратизму і конфліктних ситуацій, переважно між домінуючими (титульними) націями та групами меншин. Це передбачає використання механізмів захисту прав меншин і гарантій збереження їхньої ідентичності в межах існуючої держави, тобто на території їхнього проживання і громадянства, але без права на відокремлення і створення власної незалежної держави. Створення територіальної автономії є одним із можливих легітимних механізмів реалізації права на внутрішнє самовизначення.

Більше того, в Декларації ООН про права корінних народів є стаття 46.3, згідно якої є обмеження саме внутрішнім самовизначенням: *«Ніщо в цій Декларації не може трактуватися як таке, що передбачає право з боку будь-яких держав, народів, груп або осіб вдаватися до активності або реалізації будь-яких дій... спрямованих на розчленування або руйнування, повне або часткове, територіальної цілісності чи політичної єдності суверенних незалежних держав»*. І кримські татари це усвідомлюють.

Заради чого встановлюють ці автономії?

Давайте проаналізуємо кілька прикладів. Наприклад, наша сусідка - унітарна Республіка Молдова. В ній є територіальна автономія самобутньої етнічної групи – гагаузів. Це не автономна республіка в республіці, а окремий район, створений заради підтримки збереження ідентичності, можливості подальшого розвитку саме гагаузів, які як меншина відрізняються від решти населення.

Який обсяг цієї автономії може бути?

Він може бути різним. Обсяг автономії може бути високим, тобто гарантоване представництво у владних структурах, навіть право вето в питаннях, що стосуються прав та інтересів певної групи, гарантований розвиток системи освіти, мови і так далі.

Я хочу зазначити ще таку річ. Дехто починає розганяти хвилю так званого кримськотатарського сепаратизму, мовляв, от Туреччина загарбає, бо вона підтримує кримських татар, вони близькі і за релігією, і за культурою. Нісенітниця! Туреччина – член НАТО. Вона апріорі не може зазіхати на чужі території.

Панує думка, що не можна створити кримськотатарську автономію, адже кримські татари не живуть компактно, вони розпорошені. А у зв'язку з анексією частина виїхала з Криму взагалі. Тому найкраще було б створити Кримську область...

Сучасні можливості автономних прав на території не мають обмежуватися тільки тим населенням, яке проживає в межах тільки тієї територіальної одиниці. Кримські татари і до анексії жили компактно в Херсонській області, після окупації ті, що виїхали, створили свої осередки.

Треба згадати класичну модель національно-культурної автономії. Наприклад, в РФ це поняття абсолютно викривлене. Насправді це дуже цікавий і потужний інструмент. Тобто він не обмежується питаннями тільки культури, а передбачає можливість брати участь в усіх політичних процесах, які стосуються кримськотатарського народу, від виборів у різні органи центральної, регіональної, місцевої влади до програм розвитку освіти, науки, медіа. У цих процесах обов'язково мають право добровільної участі всі кримські татари, які себе ідентифікують як кримські татари, незалежно від місця їхнього проживання. Має бути створений окремий реєстр кримських татар, щоб брати участь в усіх виборчих процесах. Це один із важливих елементів первісної концепції національно-культурної автономії. Розробили таку концепцію колись австрійські соціалісти, щоб відвернути занепад Австро-Угорської імперії шляхом задоволення інтересів різних етнокультурних меншин.

У чому полягає різниця між національно-територіальною автономією і національно-культурною?

Ніхто не заперечує, що в концепт національно-територіальної автономії можуть бути внесені доречні, корисні, справедливі норми національно-культурної автономії. Інша справа, що дуже мало хто реально обізнаний, що таке національно-культурна автономія. Наприклад, захист прав народу саамі в північноєвропейських країнах – це фактично більшість елементів національно-культурної автономії, тобто це лінгвістична автономія, культурна автономія. Якщо коротко, то відповім словами норвезького дослідника Асбйорну Ейде, який зазначив, що територіальна автономія встановлює кордони на землі, культурні кордони існують переважно в людській свідомості.

Якби Україна ще тоді, у 2007 році, ратифікувала Конвенцію ООН про права корінних народів, була б у нас не Автономна Республіка Крим, а кримськотатарська автономія, чи убезпечили б ми себе від анексії Криму?

За статус корінного народу кримські татари почали боротися далеко не в останні роки, тобто не після окупації та анексії, а фактично з перших днів свого повернення на територію Криму. Оскільки Україна не зробила такого кроку, не було забезпечено, зокрема представництво кримських татар у структурах як виконавчої, так і влади, яку обирають, то що ми мали напередодні окупації? В СБУ Криму не було жодного кримського татарина, незважаючи на всі зауваження, наприклад, офісу Верховного Комісара ОБСЄ з питань національних меншин, де намагалися пояснити Україні, що принаймні пропорційним має бути представництво кримських татар всюди, включно із силовими органами. Під час окупації майже 1 400 осіб кримського СБУ виявилися зрадниками. Це вище 90%. І це та структура, яка не тільки не допускала кримських татар до служби в безпекових і силових структурах, а й весь час надсилала вигадані та хибні сигнали в центр, до Києва, що головна загроза національній безпеці України – кримські татари. А по факту під час лютневих подій 2014 року саме кримськотатарська спільнота проявила себе як найбільш організована проукраїнська політична сила в Криму. Якби Україна тоді, у 2007 році, не зробила такої помилки і, відповідно, забезпечила права кримських татар як корінного народу, то я переконана, що такої легкої окупації та анексії не було б.

Окрім кримських татар в Україні є ще представники корінних народів?

В Україні офіційно на рівні підготовленого законопроекту Про корінні народи України, крім кримських татар, існують ще караїми та кримчаки. Їхні права, їхнє майбутнє та можливості розвитку виявилось не можливим об'єднати з усім тим, що стосується кримських татар. І справа не тільки в дуже великій кількісній відмінності – караїмів сьогодні менше двох тисяч осіб, кримчаків є кількості. Це прикрий і важливий приклад тієї асиміляції, яка відбулася протягом ХХ століття. Адже була потужна спільнота з власними традиціями, культурою. Цілий етнос зникає на наших очах. Політика держави стосовно цих нечисленних корінних народів, зрозуміло, має бути зовсім іншою, ніж стосовно кримських татар. Держава має зберегти ті залишки власної ідентичності, культури, традицій, які ще можна врятувати. Більше жодних корінних народів, які підпадали б під всі критерії належності до корінних народів, на території України немає.

Якщо українська влада зголоситься і створить кримськотатарську автономію, то як будуть враховані інтереси інших, не кримськотатарських мешканців Криму – українців, росіян?

Підстав для занепокоєння абсолютно немає. Кримські татари нині складають 15% від усіх мешканців Криму. Нехай ця цифра в майбутньому буде зростати. Але вони і не збиралися, а якби і хотіли, то не в змозі, створити якусь етнократичну державу. Тобто населення зможе так само обирати й обиратися на посади при тому, що буде гарантована квота представництва кримських татар. Але жодних заборон, статей чи юридичних документів, які призводили б до дискримінації некримськотатарського населення не існує.

Ми на робочій групі обговорювали тривалий час зазначити норму гарантованого представництва не тільки кримських татар у виборних органах влади за таким принципом: по третині від трьох основних етнічних груп - кримські татари, росіяни, українці. Це виходить 90%. 10% на всіх інших, хто не хоче себе ідентифікувати приналежністю до цих груп. Оскільки все одно кримські татари як група в меншості, то не виключено, що саме

це могло б спонукати і українців, і кримських татар якось скоординувати свої дії не тільки під час виборчої кампанії, а й взагалі у своїй політиці, тактиці, щоб не опинитися знову в ситуації, коли насправді не тільки кримські татари, а й українці опиняться в меншості, які відчують тиск переважної більшості етнічних росіян чи таких собі «пост-совкових» російськомовних, які не хочуть нічого знати, враховувати нові світові реалії і тільки ностальгують за Радянським Союзом.

Чи може Росія створити нині в окупованому Криму кримськотатарську автономію?

Ні, не може. В анексованому Росією Криму кримські татари не мають шансів отримати статус корінного народу. Вони також не можуть реалізувати своє право на самовизначення шляхом встановлення національно-територіальної автономії. Бо в Росії є законодавчий бар'єр. Згідно цього, корінними народами вважаються лише нечисленні етнічні спільноти, кількість яких не перевищує 50 000 осіб. Кримських татар до окупації було близько 300 000 в Криму. Уже після анексії Росія намагалася створити так звану альтернативу в «Республіці Крим» Південного федерального округу РФ – національно-культурні автономії не тільки для кримських татар, а й низки національних меншин, передусім депортованих німців, болгар, греків та вірменів.

В Росії національно-культурні автономії створювалися, щоб приборкати «етнократичну еліту», а також із метою відвернути загрози потенційних сепаратистських рухів. Так 17 червня 1996 року ухвалили Федеральний закон «Про національно-культурну автономію». У цей закон вносили зміни і доповнення 9 разів. І в самій Росії експерти оцінюють цей закон доволі неоднозначно. Вони вважають, що це «клуби за інтересами». Головними вадами російської моделі національно-культурної автономії Росії є її декларативний характер. Сьогодні в РФ існує 934 зареєстрованих національно-культурних автономій, при тому значна частина репрезентує одну й ту саму етнічну спільноту.

Однією з поширених засторог є така, що в унітарній державі автономія – нонсенс. Що каже світовий досвід?

Таких прикладів багато. Я наведу з європейської частини світу. Наприклад, в унітарній Республіці Італія є п'ять регіонів із різним спеціальним статусом автономії. В унітарній республіці Молдова є гагаузька автономія. У Королівстві Данії асиметричний адміністративно-територіальний устрій полягає у високому рівні самоврядних повноважень Гренландії й Фарерських островів. Приклад Гренландії можна вважати важливим і схожим до українського Криму. Бо Гренландія фактично є територіальною автономією корінного народу – інуїтів, який іноді некоректно називають ескімосами.

Найцікавіший і також важливий для України приклад – створення, функціонування і конституційне закріплення парламентів корінного народу саамі у північних країнах Європи – Норвегії, Швеції, Фінляндії.

Нам не треба щось копіювати. Бо у всіх різна ситуація і специфіка. Нам потрібно взяти найкращий міжнародний досвід і створити власну модель кримськотатарської автономії.

#

Розділ 3

«Наша Родина – СНГ»

Питання про присутність України у Співдружності Незалежних Держав, створеної після розпаду СРСР, знову на порядку денному. Агресія Російської Федерації, окупація Криму та збройний напад на схід України ставить питання доцільності перебування в таких структурах. Тому 17 грудня 2014 року Комітет у закордонних справах ВРУ 8-го скликання рекомендував парламенту ухвалити проект постанови про припинення членства України в СНД. На думку членів Комітету, «ухвалення цього законопроекту забезпечить захист національних інтересів України та сприяє підвищенню авторитету України в світі як держави, що бере участь лише в ефективній та корисній для неї міжнародній співпраці», а також, що СНД «не виконує своїх завдань і дискредитувала себе внаслідок відсутності будь-якої реакції на грубі порушення Угоди з боку одного з її засновників – Російської Федерації». [1]

Довкола теми «Україна та СНД» точилися суперечки і створювалися міфи. Найпоширеніший з них – денонсація Угоди про СНД призведе до ускладнень у договірно-правовій базі відносин України з іншими країнами-учасницями СНД. Дипломати, які були безпосередніми учасниками подій у Співдружності, в один голос заявляли, що Україні потрібно вийти з СНД і залишитися тільки в тих угодах, які їй потрібні. Адже розірвання політичних відносин із цією організацією не означає одномоментного розірвання інших угод, які уклалися в рамках СНД. Отже, жодного впливу на економічну складову та псування міждержавних відносин не могло бути. Проте справу з виходом України з цієї організації до кінця не довели. [2]

Прес-центр ІА «Главком», 17 жовтня 2016 року

Гості: Олександр Данильченко, постійний повноважний представник України при СНД (2000 - 2004 рр.)

Сергій Борщевський, експерт Центру дослідження Росії, директор департаменту виконкому СНД за квотою України (2000 - 2005 рр.)

Вероніка Мовчан, керівник Центру економічних досліджень Інституту економічних досліджень та політичних консультацій

Наскільки нині актуально і доцільно порушувати питання про вихід України із СНД?

Борщевський: Я колись написав епіграму, яка характеризує нашу співпрацю з Росією в усіх форматах, у тому числі в рамках СНД:

*Дехто славить:
міцнішого в світі нема –
стратегічне партнерство
вола та ярма.*

Більшість моїх знайомих, які не є професійними політиками, впевнені, що Україна вийшла з тієї контрольованої Росією організації, і дуже дивуються, коли чують протилежну відповідь. Цього року в грудні буде 25 років утворення СНД. Розпад СРСР стався не з чиеїсь волі, а внаслідок певних причин, але ми чудово розуміємо, з якою метою тоді створювалася ця Співдружність. У Єльцина з'являлася можливість позбутися Горбачова, стати номером один у Росії. Якщо президент Радянського Союзу усувається, то на перший план виходить президент Російської Федерації. Для інших підписантів з'являлася можливість із керівників республік перетворитися на глав держав. Навіть Росія на першому етапі дивилася на СНД як на перехідну форму для так званого мирного розлучення. Навіть було введено такий термін – мирне розлучення, хоча насправді розлучення не було мирним. Пригадаймо всі збройні конфлікти за участі РФ на території колишнього СРСР, починаючи з Придністров'я, громадянської війни в Таджикистані, і продовжуючи війною в Грузії 2008 року і нашим сьогоденням.

Україна весь цей час домагалася фактично одного – зони вільної торгівлі, яка так і не почала функціонувати. Я не впевнений, що хтось пророкував, вигідно чи не вигідно мати в рамках СНД зону вільної торгівлі, але така мета була. Російська ж сторона на першому, єльцинському, етапі не виявляла особливої зацікавленості в СНД, тоді вона ще була задивлена на Захід. Зміни почалися з першої каденції Путіна, точніше, після так званих кольорових революцій, наприкінці 2004 – на початку 2005 року. Тоді з боку російської сторони окреслилася тенденція до поновлення панування на пострадянському просторі. Це виражалось в кількох напрямках «співпраці». По-перше, відбулося переакцентування проблематики СНД на переважно безпекові і військові питання. Засідання в Мінську (*штаб-квартира СНД. – Н. М.*), які мали відбуватися у форматі ОДКБ, де задіяна половина держав-учасниць СНД, дуже часто відбувалися саме під вивіскою СНД. Це робилося для того, щоб залучати інші держави, які не є членами ОДКБ, бодай на рівні постпредів, а ще давало картинку для ЗМІ і спотворювало враження в третіх країнах, оскільки і рішення ухвалювалися, і документи підписувалися як документи СНД, хоча всі ці рішення стосувалися далеко не всіх держав.

По-друге, переакцентування відбувалося на напрямку створення так званої місії спостерігачів СНД на виборах. Це було зроблено на протигагу міжнародній місії ОБСЄ. Як правило, висновки цих місій були протилежними. Я наведу приклад роботи цієї місії СНД і втручання її в українські внутрішні справи на виборах в Україні під час президентської кампанії 2004 року – і ви все зрозумієте. Ось цитую уривок з інформаційного повідомлення, поширеного тоді, мовою оригіналу: «Великий Новгород. 25 октября. РИА-Новости. В Новгородской области предполагается открыть пять участков для голосования по выборам президента Украины. Согласно предварительным данным, участки будут сформированы в самых крупных городах: Великий Новгород, Боровичи,

Старая Русса, Валдай, Демянск... На территории области проживает около четырех с половиной тысяч человек, имеющих право 31 октября 2004 года принять участие в выборах президента. Они имеют либо украинское, либо двойное гражданство». Так от, ми не маємо подвійного громадянства і не мали. Насправді йшлося про відкриття абсолютно божевільної кількості дільниць по всій Росії, де було б підтасовано голоси, адже їхнє відкриття планувалося у містах, де немає консульських установ України. Тобто поза українською державою там фальшувалися б вибори президента України, з намальованою заздалегідь кількістю учасників. А інформаційним прикриттям цієї операції мав слугувати звіт місії спостерігачів від СНД, також заздалегідь намальований у Москві. І коли відбувся останній тур голосування й обрали Ющенко, то вперше (а до цього ж були вибори в Лукашенківській Білорусі) місія спостерігачів від СНД заявила про численні порушення під час голосування. А спостерігачі від ОБСЄ казали протилежне. І був ось такий кліш. Я вам навів красномовну одну з небезпек участі в СНД – пряме або непряме втручання у внутрішні справи України під егідою СНД.

Данильченко: Коли президент Кравчук підписав Угоду про створення СНД, Міністерство закордонних справ України було проти. Але оскільки факт уже відбувся, то було опрацьовано відповідні застереження, які стали умовою нашої участі в цій Угоді. Вони обмежували участь України: ми не брали участі у військовій співпраці, прикордонній, безпековій. Зрештою Угоду було ратифіковано Верховною Радою саме із цими застереженнями. Подальша доля цієї Угоди коливалася у відповідності до успіхів чи неуспіхів участі держав у ній. Згодом, як бачите, вона потрапила на периферію суспільної свідомості. Можна констатувати, що жоден із напрямів багатобічної співпраці в рамках СНД не виправдав сподівань, що на них покладалися. Для України присутність в СНД розглядалася тільки в економічному аспекті. Для нас СНД є ні державою, ні наддержавою. Це механізм багатосторонніх контактів, консультацій, переговорів, покликаний наповнити реальним змістом передусім економічну співпрацю. Між державами Співдружності було укладено Угоду про зону вільної торгівлі (ЗВТ). Часто кажуть, що це означає якісь пільги, особливі умови, режими. Ні, це не так. Вона лише знімає перешкоди на шляху розвитку торгівлі. Вона передбачає вільний режим пересування товарів, капіталу, послуг і робочої сили.

Свого часу Україна підготувала свій проект ЗВТ у рамках СНД, котрий після багатьох раундів переговорів було підписано. Працював він не дуже ефективно. Тому було запропоновано інтенсифікувати цю діяльність. І підписано, й внесено нами протокол до цієї Угоди, який теж не надто допоміг. Зрештою було укладено нову Угоду про зону вільної торгівлі, яка, по суті, констатувала, що та, попередня, залишилася невиконаною.

У відповіді на запитання «Україна та СНД: виходити не можна залишитися», після слова «виходити» треба ставити не кому, а крапку.

Борщевський: Наведу такий епізод зі свого професійного життя. Наприкінці 2006 року на колегії МЗС я доповідав про питання, яке формулювалося як «оптимізація участі України в СНД». Я проаналізував гуманітарні та соціальні угоди в рамках СНД, якими Росія знехтувала. Росія завжди розглядала гуманітарну співпрацю як механізм запровадження передусім російської мови, а через неї ідеології. І це третій, поряд із військовим та «спостереженням» за виборами, напрям, що використовує Росія для своєї експансії на теренах колишнього СРСР.

Так от, я наведу кілька угод, які Росія підписала, але згодом заявила про намір не брати в них участі або не підписала взагалі. Отже, Угода про першочергові заходи із захисту жертв збройних конфліктів (1993 р. – підписала, а в 2005-му заявила про намір не бути

учасницею), Угода про державну соціальну допомогу членам сімей військовослужбовців, які загинули в Афганістані та інших державах, де велися бойові дії (1993 р. – підписала, а в 2003 році також заявила про намір не бути учасницею), Угода про соціальний захист і охорону здоров'я громадян, які зазнали впливу радіації внаслідок Чорнобильської та інших радіаційних катастроф і аварій, а також ядерних випробувань (1994 р. – підписала, а в 2003-му заявила про намір не бути учасницею), Угода про встановлення для учасників Великої Вітчизняної війни, трудівників тилу воєнних літ і вдів загиблих воїнів додаткових пільг і матеріальної допомоги з нагоди 50-річчя Перемоги у Великій Вітчизняній війні 1941 - 1945 років (1994 р. – підписала, а в 2003-му заявила про намір не бути учасницею). А ще свого часу РФ навіть не підписала Угоду з питань, пов'язаних із відновленням прав депортованих осіб, національних меншин і народів (1992 р.) та протокол до неї. І це далеко не всі приклади.

Тобто треба позбуватися ілюзій! Ми повинні виходити з принципу що вигідно Росії, абсолютно не вигідно Україні. Для чого Росії СНД? Передусім для того, щоб переконувати світ, використовуючи термінологію Московського патріархату, що це її канонічна територія.

Перебування України в СНД дозволяє Росії маніпулювати і втягувати в свої ігри окремих громадян і цілі організації. У нас досі в Києві працює «Представительство Россотрудничества в Украине». На сайті представництва оголошено конкурс для наших дітей до 25-ліття створення СНД на тему «Наша Родина – СНГ». У мене запитання: у наших дітей, яка Батьківщина – Україна чи СНД? Чи наші діти прибуду? Офіційно Україна не має причетності до всіх цих утворень переважно в гуманітарній сфері. На Казанському саміті СНД у 2005 році Україна підписала Угоду про гуманітарну співпрацю країн-учасниць СНД із трьома застереженнями, що стосувалися неучасті в спільному інформаційному та освітньому просторі й у фонді гуманітарної співпраці СНД. Проте наші громадяни їздять на різноманітні заходи в рамках СНД, організовані цим фондом і на його кошти. Нещодавно в Мінську відбулася зустріч молодих письменників, де були й наші митці. Це ж ганебно. Ми створюємо про себе враження для світу, що у нас відбуваються якісь конференції, відбувається культурний обмін із країною-агресором. То навіщо нам тоді допомагати?

Данильченко: Я наведу ще один із ризиків перебування України в СНД. Багато говорилося про так звані миротворчі сили СНД. Свого часу у 1992 році було ухвалено рішення про миротворчість СНД в Сухумі. Інші держави не хотіли брати у цьому участь, і тоді народилося таке рішення: «Считать находящийся в Абхазии российский воинский контингент коллективными миротворческими силами СНГ». Тобто це профанація в питанні миротворчих сил СНД.

Але ж неодноразово з вуст представників держави лунало, що вихід із СНД завдасть шкоди договірно-правовій базі відносин України з іншими країнами-учасницями...

Борщевський: Українська влада мала давним-давно продивитися весь перелік угод, які уклалися в рамках СНД. І вирішити для себе, в чому залишатися, а в чому - ні. Я хочу нагадати, що питання перегляду цих угод було поставлено ще в 2006 році на засіданні РНБО. Але за 10 років ніхто нічого не зробив. Міністр Клімкін тільки нещодавно сказав, що Україна вивчає питання виходу із СНД.

Данильченко: У побуті існує така хибна думка, що денонсація Угоди про створення СНД – одночасно вихід з усіх інших угод. Я не скажу зараз вам точної цифри, але у 2006 році таких документів було понад 2 000, а сьогодні їх, звісно, більше. Там багато суто

ритуальних документів, рішень, постанов або заяв, які були або виконані, або вже втратили свою актуальність, тобто реально чинних документів із цих тисяч значна меншість. Тому, оптимізуючи участь нашої співдружності, не просто бажано, а вже необхідно передивитися кожен із них. Денонсація Угоди про створення СНД означає припинення подальшої участі України в цій структурі. А кожна інша підписана угода має у своїх прикінцевих статтях свій механізм та умови припинення, виходу, внесення змін чи продовження.

На сьогодні у нас парадоксальна ситуація: ми формально залишилися в структурі, де верховодить агресор, і виходить, що десь там війна, але в рамках СНД усе гаразд. У нас має бути протилежна позиція. Офіційно, юридично треба вийти із цієї структури, а фактично – залишитися в тих галузях, які становлять для нас інтерес.

Наскільки швидко можна зробити ревізію всіх цих документів, угод?

Данильченко: Гадаю, впродовж року можна залагодити всі суперечності між сторонами, які можуть виникнути. Безпекові та військові угоди в рамках СНД ми не підписували. І добре, що нас ця доля оминула. Бо нині вже стало зрозумілим, чого вартують миротворчі сили СНД. Там, де СНДівська миротворчість задіяна, жодного конфлікту за 25 років не врегульовано. Вони, по суті, використовуються лише для того, щоб мати важіль впливу на ці держави. Єдиний врегульований конфлікт – у Таджикистані. Але без участі «миротворців» СНД. Там була невеличка місія спостереження ООН. Тому, якщо такі «миротворці» потраплять на територію України, то цілком зрозуміло, яке буде продовження.

Статут СНД Україна не підписала. Росія підписала. Своєю агресією – анексією Криму та збройним конфліктом на сході України – Москва сама ж порушила статтю 3 статуту, де чітко сказано, що «держави-члени мають поважати суверенітет держав-членів, непорушність державних кордонів, визнання чинних кордонів і відмовлятися від протиправних територіальних надбань». У цьому ж статуті передбачено, що такого агресора можна покарати. Чому країни-члени СНД не збиралися щодо цього питання? Чи може Україна, як нестатутний член СНД, порушувати питання про притягнення Росії до відповідальності?

Борщевський: Згадаймо голосування на Генеральній Асамблеї ООН, як тільки Росія анексувала Крим. Там було 10 країн із Росією включно, які підтримали тоді Росію. Серед тих країн були Білорусь і Вірменія. Ці ж країни є учасницями СНД. Ось це наше оточення у Співдружності, де жодного разу не розглядалося питання російської агресії.

Мені здається, що МЗС України, починаючи з 2014 року, мав би створити список міжнародних угод у різних форматах: двосторонні угоди між Росією та Україною і багатосторонній формат – є документи ООН, ОБСЄ, Ради Європи тощо і навіть СНД, які Росія порушила. За моїми підрахунками, таких документів близько 600. Цей список МЗС України мав би виносити на обговорення про порушення Росією у відповідних організаціях, вони ж мають скласти окремий розділ у документах міжнародного суду. Росія – світовий злодій. У пристойному товаристві з нею не можна сидіти за одним столом. І це треба пояснювати планомірно і щоденно, але аргументовано.

Окрім того, в рамках СНД є ради і є угоди, в яких беруть участь не лише держави-учасниці СНД. Наприклад, є галузева транспортна рада, де беруть участь країни Балтії, в якійсь бере участь, наприклад, В'єтнам. Тобто нам ніщо не заважає брати участь у рамках

угод, а не в рамках по суті антиукраїнської організації. Не кажучи вже про те, що одночасна участь в СНД і ЄС, куди ми начебто прагнемо, практично несумісна.

Данильченко: Я хотів би нагадати про те, що в роки Другої світової війни в полон до Вермахту потрапили до кінця 1941 року близько чотирьох мільйонів червоноармійців. Впродовж усієї війни питання про долю полонених, про втрати Червоної армії у цій війні не те що ні разу не розглядалося, а й навіть не порушувалося. Схожа ситуація зі Статутом СНД. Більш кричущої ситуації як агресія Росії в Криму та сході України за всю історію СНД не було. Адже це відкритий збройний виступ. Однак керівні статутні органи СНД жодного разу не звернулися навіть до обговорення цього питання.

Стосовно Статуту. Коли його проект було підготовлено, виявилось, що більшість розділів Статуту СНД суперечать застереженням України до Угоди про створення СНД. Тому підписано нами бути не може. Відбулося більше 20 раундів зустрічей, під час яких виявилось, що якщо Україна підпише цей документ, я умовно зараз скажу, то застереження буде таке: підписувати, крім розділів 3, 4, 5, 7, 8. Виникає питання, а що тоді підписувати? Тому було вирішено, що підписання з нашого боку не буде.

Тобто якщо ми – нестатутний член, то ми безправні і з нами ніхто не має рахуватися і звертати увагу на наші пропозиції? Саме про це зауважив Путін під час нещодавнього саміту глав СНД, коли Україна в особі посла в Киргизії висловила протест щодо головування Росії в СНД.

Данильченко: Ні, це зовсім не так. Колись давно виникло питання: які права й обов'язки мають держави з різним статусом у рамках Співдружності? Економічний суд СНД не за нашою ініціативою розглядав це питання. Рішення було таким, що в СНД існують держави-засновниці: Україна, Білорусь, Росія, які підписали первісну Угоду, до яких згодом приєдналися ще дев'ять держав; держави-учасниці, тобто ці троє і дев'ять, але нині вже без Грузії; статутні члени СНД, які, крім Угоди про створення СНД, підписали і ратифікували Статут СНД. Україна є нестатутним членом. Із цього приводу Економічний суд СНД зробив висновок, який ми прийняли беззастережно, про те, що нестатутне членство України в СНД жодним чином не зменшує, не звужує її прав та ініціатив. Тому слова Путіна на тому саміті не відповідають дійсності.

Як було зазначено, Україна розглядає СНД передусім крізь економічну призму, і розірвання політичних зв'язків не впливає на економічну складову. Наскільки ми успішні в зоні вільної торгівлі Співдружності?

Мовчан: Економічна співпраця в рамках СНД не є успішною, якщо дивитися на динаміку розвитку. Після агресії Росії відбувається стрімка дезінтеграція. Але розрив економічних зв'язків розпочався раніше. Перший етап був на початку створення Незалежної України. З іншого боку, ця співпраця є все ще важливою. Статистика свідчить, незважаючи на те, що спостерігається кількарічний спад, торгівля з країнами СНД залишається на рівні 20-21% загального товарообігу України. Цікаво, що останнім часом падіння торгівлі з Росією відбувається стрімкіше, ніж з іншими країнами СНД.

Мені як економісту важливо, щоб було збережено зону вільної торгівлі з СНД та двосторонні договори з окремими країнами СНД. Тому що в рамках Євразійського економічного союзу (ЄАЕС), у який входять п'ять із десяти країн-членів СНД, не враховуючи України, майбутня торговельна політика має визначатися союзом в цілому, а фактично – Росією. Але завдяки тому, що існує договір про вільну торгівлю в рамках СНД і збереглися двосторонні угоди про вільну торгівлю, інші країни-члени ЄАЕС фактично не

слухаються Росію і не припиняють вільну торгівлю з Україною. В Угоді про створення ЄАЕС передбачено, що старі угоди про вільну торгівлю, які укладено в рамках СНД, залишаються чинними. І тим країнам, і Україні вигідно зберігати такі торговельні відносини. Адже економіка України досі слабка, і наразі швидко переорієнтуватися на інші ринки складно.

Росія байдуже спостерігатиме за такою ситуацією?

Мовчан: Ми бачимо, як Росія на початку 2016 року ухвалила кілька рішень, які створюють проблеми не лише Україні, а й іншим країнам, які не підтримали обмеження щодо України. Зокрема, у 2016 році Росія заборонила транзит українських товарів через свою територію спочатку формально тільки в Казахстан, а з середини року – в Киргизстан. Також у липні була запроваджена заборона транзиту всіх українських товарів, щодо яких у Росії діє нунульове мито.

Ця ситуація створила проблеми не тільки Україні, а й Казахстану, Киргизстану (обидві країни – члени ЄАЕС), а також усім іншим країнам Середньої Азії. Тому що доїхати туди новим шовковим шляхом дуже проблематично. Це також впливає і на країни Кавказу. Звичайно, можна везти морем, але значні обсяги донедавна перевозилися суходелом. Росія створює тиск на всі країни-учасниці СНД і ще більший тиск на країни-учасниці ЄАЕС, а отже, країнам доводиться маневрувати в рамках старих угод про ЗВТ. І їх збереження – на користь Україні.

Україна має багато зон вільної торгівлі і з СНД, і з ЄС, у двосторонніх форматах... Така кількість зон – нормальне явище?

Мовчан: Україні потрібна торгівля. Торгівля, експорт – це те, що може дозволити країні швидше розвиватися. За економічним визначенням, Україна – це маленька відкрита країна. Вищі темпи експорту зможуть якнайскоріше підняти економіку. Звичайно, не треба забувати і про внутрішнє споживання, але й без експорту швидке економічне зростання фактично неможливе. Тому важливо зберігати гарні торговельні стосунки з усіма ринками. За умови, що це не протирічить базовим національним інтересам країни, зокрема інтересам безпеки та захисту суверенітету.

Незважаючи на економічні втрати, добре, що відбулося скасування зони вільної торгівлі з Росією. Бо це була ситуація, коли торговельний зв'язок використовувався як важіль впливу не на користь інтересів держави. Але, з іншого боку, я не впевнена, що інших країн-учасниць СНД варто ототожнювати з Росією. У багатьох випадках, мені здається, вони хотіли б відійти від цього впливу і проводити свою економічну політику. Наприклад, Казахстан абсолютно нещасливий стосовно рішення Росії, що він фактично не може нині торгувати з Україною. Тому Україні важливо зберегти відносини з іншими країнами СНД, які готові вільно торгувати з нею. Досі українські виробники постачають у країни СНД близько половини всього експорту продукції машинобудування, близько 40% хімічної продукції.

Борщевський: Мабуть, ніхто не проти економічної співпраці, яку, як було сказано, можна розвивати на основі укладених угод, для чого перебування в СНД не є неодмінною передумовою. А щодо Росії – давайте нарешті розберемося: ми воюємо чи торгуємо? Доля країни не йде в жодне порівняння з інтересами бізнес-груп чи громадян, які нині вважають для себе можливим працювати в Росії, працювати на її економіку. Зрештою, вихід із СНД був би точкою нашого неповернення в колоніальне минуле.

#

Федеральне агентство у справах Співдружності Незалежних Держав, співвітчизників, які проживають за кордоном, і в міжнародній гуманітарній співпраці утворено у 2008 році указом президента РФ. По всьому світі відкрито представництва цієї організації. Незважаючи на збройний напад на сході України та анексію Криму, станом на 2018 рік представництво «Россотрудничества» у вигляді Російського центру науки й культури в Києві спокійно працює, розташувавшись в історичній частині столиці – Подолі. І працює доволі успішно, щоправда, на утвердження «русского міра» в головах української молоді. Адже, як зазначається безпосередньо на сайті агентства, «діяльність «Россотрудничества» і його закордонних установ спрямована на реалізацію державної політики міжнародного гуманітарного співробітництва, сприяння поширенню за кордоном об'єктивного уявлення про сучасну Росію». [3]

Так, 21 серпня 2017 року інформаційний простір України розірвало повідомлення, що до країни-агресора в місто Новгород приїхала група українських художників. [4] Мета подорожі – участь у міжнародному мистецькому проекті «Три Софії: Софія Київська, Софія Новгородська, Софія Полоцька». У Росії у них будуть «пленери, творчі зустрічі та дискусії». Співпраця в гуманітарній царині триває і на шкільному рівні. За два тижні до вояжу художників у Москву та Санкт-Петербург київське представництво привезло 70 українських учнів для участі в навчально-освітній програмі «Здраствуй, Россия!». Депутатка Верховної Ради 8-го скликання Наталія Веселова надіслала депутатський запит до керівників СБУ, Міністерства освіти, Міністерства закордонних справ та Міністерства інформаційної політики з проханням розібратися у цій ситуації: *«Як стало мені відомо зі ЗМІ, ведеться активна антиукраїнська діяльність «Російського центра науки и культуры в Киеве», діяльність аналогічного центру «Фонд поддержки дипломатии имени А. М. Горчакова» (насправді фонд імені А. М. Горчакова. – Н. М.) було припинено у 2015 році СБУ за відверту антиукраїнську пропаганду серед студентів України та нав'язування їм проросійських поглядів шляхом надання хибної інформації щодо політичної ситуації в Україні... Я висловлюю стурбованість щодо діяльності цього*

центру, адже можливий вплив на українських дітей та молодь шляхом нав'язування антиукраїнської ідеології може призвести до катастрофічних наслідків. Моя стурбованість є небезпідставною, адже аналогічні центри діють на території країн ЄС та намагаються сформувати в інформаційному полі країн Європи політичні «групи підтримки», які б висловлювали проросійські та антиукраїнські погляди». [5] Згодом Міністерство освіти заявить, що не має права забороняти українським школярам відвідувати такі заходи. [6]

У рамках СНД була створена ще одна структура, військова – Організація договору про колективну безпеку (ОДКБ), відома ще за назвою Ташкентський пакт. Україну свого часу намагалися втягнути в цю організацію, але тодішні очільники української влади не «купилися» на створену мотивацію через участь в об'єднаній системі ПВО. Як неодноразово зазначали військові експерти, Росія використовувала аргумент, що Україна не виробляла засобів ПВО і не мала полігонів для проведення стрільб усіх засобів цього виду оборони. У ситуації російсько-української війни Україна себе убезпечила від «миротворців» з ОДКБ. [7]

Володимир Огрязко, міністр закордонних справ України (2007 – 2009 рр.), Надзвичайний та Повноважний Посол України, керівник Центру дослідження Росії в прес-центрі «Главкому» в травні 2016 року зазначив, що імперськість, політика «собіранія земель» полягає в спробі за допомогою Ташкентського пакту як одного з інструментів зовнішньої політики поглибити залежність від Росії країн пострадянського простору та зберегти їх у сфері впливу: *«Зазначений пакт має також на меті надати РФ можливість здійснювати військове і невійськове втручання у внутрішні справи інших держав під фальшивим гаслом забезпечення їхньої стабільності. Це стосується не тільки держав-членів ОДКБ, а й України. Зокрема ні для кого не секрет, що Москва продовжує спроби використати ОДКБ або як «спостерігача» на Донбасі у складі місії ОБСЄ, або навіть як озброєних «миротворців». [8]* На думку Володимира Огрязка, російський реваншизм проявився у спробі за допомогою Ташкентського пакту відновити своє реноме впливової світової держави, гравця міжнародного рівня, здатного зокрема бути противагою НАТО. Але, зважаючи на слабкість ОДКБ, порівняння її з НАТО є нікчемним. Росія

намагається ОДКБ доповнити іншими геополітичними альянсами на кшталт ШОС, котрі надали б цій військовій організації хоча б позірної солідності. Керівник центру дослідження Росії зазначає, що «з огляду на зрозумілу спрямованість Ташкентського пакту, ця ініціатива із самого початку була насторожено зустрінута Україною. І не тільки нею. Адже через вельми короткий час із 9 країн-учасниць Договору у ньому залишилися лише 6».

Попри все, Україна залишається державою-засновницею та державою-учасницею СНД, але не статутним членом. Проте це немає жодного значення в позиції рівноправності з іншими членами організації.

Спекуляція довкола цієї ситуації - рівноправності країн СНД - проявилася під час ювілейного 25-го саміту СНД в Киргизстані у вересні 2016 року. У 2017 році Росія мала головувати в організації. Тодішній Надзвичайний і Повноважний Посол України у Киргизькій Республіці Микола Дорошенко на розширеному засіданні виступив проти головування Росії, а також звинуватив її в анексії Криму. [9] Путін відповів у традиційній для Москви брехливій риториці, що «приєднання Криму» було волевиявленням мешканців Криму, а щодо заяви України про неприпустимість головування Росії в СНД сказав знову неправду, що «Україна не підписала і не ратифікувала статут СНД і напевно чи може вносити якісь пропозиції». [10]

Варто відмітити, що на 2017 рік головувати мала Молдова, але відмовилася через брак коштів. Як повідомив помічник президента РФ Юрій Ушаков, «уряд Молдови своєчасно поінформував партнерів по СНД про труднощі, які виникнуть, якщо країна прийме в 2017 році співгодування, а через рік - головування в СНД. Це пов'язано з фінансовими труднощами і з тим, що в 2018 році в Молдові пройдуть вибори». [11] Тому її місце посіла Росія.

Якщо оцінювати в цілому українсько-російські відносини, то розрив із Росією за 25 років відновлення незалежності Української держави відбувався дуже складно. У вересні 2017 року до прес-центру «Главкому» завітав Олег Бай, тодішній

Надзвичайний і Повноважний Посланник посольства України в РФ, експерт Центру дослідження Росії, Української Асоціації зовнішньої політики. Він пригадав, як російська сторона «усвідомлювала» незалежність України: «Я в'їхав до Кремля через Боровицькі ворота на машині посольства. Хоча я був усього лише номер два в посольстві, але поїхав на зустріч із секретарем Радбезу Росії. Була 11-та ранку, тому розмова почалася зі «Смірноф» - обговорювали ситуацію в Грузії. Я напівжартома, напівсерйозно запитав: якщо у нас будуть якісь тертя з російською стороною, ви ж не будете рвати на частини, як Грузію? На це мені секретар Радбезу абсолютно спокійно, дивлячись в очі, на хорошій російській мові, після всього лише першої склянки сказав: «Донбас почне, Новоросія підтримає, Придністров'я довершить». Це був 1993 рік». [12]

Розділ 4

Довга дорога до НАТО

Окупація України Росією, що почалася 20 лютого 2014 року, спровокувала українське суспільство до обговорення необхідності вступу країни до Північноатлантичного Альянсу. Хоча ще до трагічних подій ідея вступу до НАТО не була настільки популярною серед громадян.

У вересні 2015 року Генеральний секретар НАТО підписав Угоду з урядом України, «згідно з якою в Україні створено Представництво НАТО, до складу якого увійшли два заклади НАТО в Україні, а саме: Центр інформації і документації НАТО та Офіс зв'язку НАТО в Україні. Ця угода також забезпечила необхідну правову основу для цього. Найближчим часом обидва представництва переїдуть в одне приміщення, надане на безоплатній основі українським урядом». [1]

Варто зауважити, що серед політиків та деяких громадських діячів лунали заклики про нейтралітет України і неприпустимість вступу країни до Північноатлантичного Альянсу.

30 грудня 2016 року зять другого президента України Леоніда Кучми (нині Кучма представляє українську сторону у Мінському переговорному процесі), український олігарх Віктор Пінчук у американському виданні The Wall Street опублікував своє бачення капітуляції України. «Україна має стати «нейтральною», віддати Крим Росії разом з окупованими територіями на сході. (...) Україні відмовитися від співробітництва з НАТО та євроінтеграції та зняти усі санкції з РФ», - написав мільярдер. [2]

Зі схожими думками виступали в пресі й українські політики - колишній спікер ВРУ Олександр Мороз і депутат ВРУ 8-го скликання Євген Мураєв. [3]

18 січня 2017 року в прес-центрі «Главкому» аналітики Інституту світової політики (ІСП) Лео Літра та Микола Белесков наполягали на тому, що нейтральний статус України не врятує її від агресії Росії. [4] Експерти зазначили, що нейтральний статус України дозволить Росії уникнути відповідальності за агресію,

повернути доступ до західних ресурсів, зменшить увагу Заходу до проблематики нашої країни, а отже, створить умови для відновлення агресивних дій. Лео Літра, старший аналітик ІСП, додав, що проголошення нейтрального статусу такими країнами як Бельгія, Данія, Фінляндія, Нідерланди, Норвегія впродовж Другої світової війни не допомогло їм уникнути агресії, вони були окуповані. А Швеція і Швейцарія були змушені модифікувати свою зовнішню політику задля її відповідності інтересам III Рейху, нагадується в дослідженні. «Нейтральний статус був лише на папері».

9 липня 2017 року наша країна відзначила ювілей – 20 років із дня підписання Хартії про Особливе партнерство між Україною та Організацією Північно-Атлантичного Договору. Підписання Хартії відбулося під час саміту НАТО в Мадриді (Іспанія). Хоча відносини між Україною та НАТО розпочалися ще в 1991 році. Одразу після відновлення незалежності Україна вступила до Ради північноатлантичного співробітництва. А в 1994 році вона першою серед держав СНД приєдналася до програми «Партнерство заради миру». [5]

Прес-центр ІА «Главком», 6 липня 2017 року

Гості: Сергій Джердж, голова Громадської Ліги Україна – НАТО

Іван Заєць, народний депутат кількох скликань, колишній глава Постійної делегації ВРУ у Парламентській Асамблеї НАТО, экс-член Тимчасової спеціальної комісії ВРУ з моніторингу виконання Рекомендацій парламентських слухань «Про взаємовідносини та співробітництво України з НАТО» та Плану дій Україна - НАТО

Пане Іване, нагадайте всім присутнім у цьому залі та нашим глядачам, як відбувалися події в Мадриді та як все розпочалося. Чому Україна вирішила так жорстко взяти курс на НАТО?

Заєць: Перед Мадридом ще була передісторія. Коли утворювався Народний Рух України, то їх гаслом було: «Повернемо Україну назад додому в Європу». Коли Україна проголосила Незалежність, то вже в кінці 1991 року приїхали представники НАТО, а в лютому 1992 року – Генеральний секретар НАТО Вернер. Так почалися ці перемовини. Захід чудово розумів, що холодна війна, точніше, її закінчення, одразу не упорядкує радянський простір. Тому запропонував упорядкувати пострадянський простір, щоб налагодити співпрацю з головними безпековими інституціями, зокрема – НАТО.

Я думаю, що тут західні аналітики трішки помилилися, промазали. Ми про це попереджали й казали, що якщо вони хочуть демократизувати пострадянський простір, то

починати потрібно не з Росії, а з периферії колишнього Радянського Союзу. Однак вони зробили ставку на Росію. Їм здавалося, якщо демократизувати Росію (а вони були впевнені, що їм це вдасться, попри те, що вони не знали природу російської держави, не знали природу української нації), то тоді такими концентричними хвилями від Росії будуть розбігатися демократія та стабільність. Вони пішли на тісну співпрацю з Росією та уклали відповідну угоду, але з такою логікою не погоджувалися Україна, Грузія, Молдова та країни Балтії. Тому нам була запропонована Хартія про стратегічне партнерство. У результаті перемовин зійшлися на тому, що це буде Хартія про особливе партнерство між Україною та НАТО. Тобто це особлива форма співробітництва. Тому документ 1997 року важливий не тільки для України та НАТО, а й для всього євроатлантичного регіону.

У документі є багато положень, які працювали на майбутнє України, зокрема про те, що ні НАТО, ні Україна не визнають поділу євроатлантичного простору на сфери впливу – чого домогалася Росія. НАТО задокументувало, що вони визнають Україну як державу, яка має право самостійно, без будь-якого зовнішнього впливу, обирати форму гарантування своєї безпеки. Вони підтримали нашу цілісність та суверенітет. Є конкретні сфери співпраці з НАТО, тому ця Хартія відкрила таку тісну співпрацю з Північноатлантичним альянсом та змінила загальні підходи у безпеці на євроатлантичному просторі. Ми скористалися Хартією. Навіть у війні Росії проти України НАТО нам надає велику допомогу.

Нині українське суспільство демонструє підтримку вступу до НАТО на рівні 70-80%. Ми бачимо, що люди починають розуміти значення безпекових питань у долі нації та кожної конкретної людини. Прискорення вступу до НАТО - це об'єднувальна ідея. Для Європейського континенту безпека є об'єднувальною ідеєю так само, як державна мова чи фермерство.

За вашими оцінками, як ми за цих 20 років просунулися від декларації до реальних дій, пане Сергію?

Джердж: Україна нині найближче стоїть до НАТО як інституція з будь-яких інших країн. На мою думку, наступний крок для нас – це набуття членства. Оскільки багато є лінків, зв'язків, координацій, взаємодії. Це практична допомога нині. Я впевнений, що співпраця, яка є нині в практичному плані, і ця дискусія, яка ведеться з НАТО, сприяє тому, що у нас менше вбитих і поранених, ніж якщо ми були б ізольовані від політичної та практичної підтримки НАТО.

Заєць: Я хочу додати до того, що сказав Сергій. Наскільки ми просунулися. Ми значно далі просунулися, ніж це було в 2006 році, коли була домовленість між Україною і НАТО про надання ПДЧ, чи у 2008 році, коли це ПДЧ нам не було дано. Чому ми так вважаємо? Для цього є кілька підстав.

Перша – громадська думка. Якщо ми візьмемо громадську думку попереднього періоду, наприклад, до 2012 року, то думка про членство в НАТО була дуже на низькому рівні, в межах 20%. Нині загальна кількість громадян, які підтримують членство України в НАТО, тобто вибирають шлях гарантування своєї безпеки через участь у системі колективної безпеки, – половина. Але якщо брати число тих, хто прийде на референдум і буде голосувати, то таких людей значно більше, ніж дві третини. Тому з точки зору усвідомлювання шляхів гарантування безпеки, українське суспільство значно просунулося вперед. Раніше на першому місці було розуміння того, що безпеку можна гарантувати позаблоковим статусом. Потім, що можна було б гарантувати союзом із Росією чи іншими країнами СНД. А вже на останньому місці перебувало розуміння, що

безпеку можна гарантувати в системі колективної безпеки найсильнішої системи – НАТО. Ось вам перший приклад, який показує, що ми далеко зайшли в цьому напрямку.

Друга – це те, що Верховна Рада ухвалила 8 червня 2017 року зміни до двох законів, де чітко сформулювала, що метою співпраці з НАТО є набуття Україною його членства. Тобто це стало зовнішньополітичним пріоритетом Української держави. Ведеться велика робота реформування безпекового сектору.

Але ми маємо дивитися ще й на той бік. Адже це рух із двох сторін. А що ж і з НАТО, порівняно з тим періодом? Ми не повинні забувати про Бухарестську декларацію 2008 року, де є положення, в якому йдеться про майбутнє членство України в НАТО. Тобто на рівні глав держав країн НАТО погодилися, що Україна отримає членство. Ось і настав той час, коли декларація вичерпала свій потенціал, і ми маємо активізувати саме це положення, маємо приступити до реалізації цього зобов'язання з боку країн НАТО. Якщо хтось аналізував виступи представників виконавчої влади і парламенту на цьому урочистому засіданні щодо 20-річчя НАТО, то мав звернути увагу на те, що багато людей говорили про потребу активізувати положення про членство України в НАТО. На Заході ці сигнали почули. Я хотів би, щоб і ми розуміли, що дуже важливо поставити перед ними саме це питання. Я думаю, що важливо не робити великої зупинки між рішенням Верховної Ради, ухваленням цього закону 3670. Сьогодні, як ви знаєте, президент підписав цей закон. Це вже дуже добре, але потрібно включити положення цього закону в укази президента. Їх щонайменше ми можемо назвати чотири: Указ «Про стратегію національної безпеки», Указ «Про Воєнну доктрину», Указ «Про оборонний стратегічний бюлетень», Указ «Про Координаційну комісію», яка займається цим напрямком. Там скрізь у цих документах мова йде про квазіціль, набуття не членства в НАТО Україною, а критеріїв. А це документи технологічні, які є реальними документами для безпекового сектору. Тому потрібно йти в напрямку підведення інституційної спроможності та інформаційного роз'яснення.

Те, що відбувається нині в інформаційній сфері, під час обговорення цієї теми... У мене волосся дибки стає від того, наскільки ведеться не кваліфікована дискусія. Нині безпекове питання перетворили на майданчик партійно-політичної боротьби. Ми це вже переживали у 2006 році, коли була домовленість про надання ПДЧ Україні. Тоді Янукович поїхав до Брюсселя та сказав, що Україна не готова до цієї домовленості. Ми це переживали в 2008 році, коли боротьба прем'єр-міністра Тимошенко з президентом Ющенком завадила отриманню ПДЧ. Ми не хочемо, щоб нині безпекове питання стало ареною політичної боротьби. Це злочин, якщо оцінювати з позиції громадськості, тому що питання безпеки – це питання майбутнього Української держави та нації. Тому я вважаю, що ми більш готові до членства в НАТО, ніж раніше. Мені не зрозумілі заяви президента, депутатів та різних експертів, що Україна не готова до членства в НАТО. Вони просто не розуміють, що таке готовність у цьому питанні. Інша справа, що НАТО нас не хоче зрозуміти.

Я працював у Парламентській асамблеї НАТО майже 20 років і бачив, як собі пробивали дорогу країни Балтії, Болгарія чи Румунія. Їм казали: «Почекайте, вам ще далеко до членства в НАТО». Але вони досягли свого в 2004 році, здається. Для них це був як грім серед ясного неба. Хто стукає – тому відчиняють. Я звертаюся до наших політиків, якщо вони не вірять у цю святую справу, гарантування національної безпеки, то нехай просто йдуть з політики. Якби ми не вірили, що ми можемо створити незалежну країну в 1991 році, то її ніколи не було б. Українська держава створилася з поза меж можливого. Росія, Америка - всі були проти. П'ята колона була дуже потужна, але наша віра переламала все. У нас повірили передусім люди, і ми це зробили. Тому якщо хотіти, розуміти відповідальність, то двері до НАТО відчиняться дуже швидко.

Хто, на ваш погляд, винен у тому, що в 2008 році ми втратили свій шанс вступу до НАТО і нам ПДЧ не дали?

Джердж: Зрештою, той переговорний процес, який відбувався між Україною і НАТО, йшов до того, що ПДЧ нам дадуть. У Північноатлантичній раді представники різних країн погоджувалися, тобто був створений документ і рішення мало бути позитивним. Однак після цього, здається, у 2007-му, засідання Комісії Україна - НАТО на найвищому рівні відвідав прем'єр-міністр України Янукович, який всупереч директивам заявив на загальному засіданні, що Україна ще не готова до отримання плану дії щодо членства в НАТО. Це був камінь з плечей для тих, хто нас не підтримував. Заява Януковича для них стала знахідкою, тому що від цього почали відштовхуватися. Якщо Україна не бажає та сама не готова, то, звичайно, цього нав'язувати ніхто не буде. Питання апріорі вже стояло інакше. Але Янукович порушив ті директиви, які були дані президентом. Проте шанс у 2008 році на Бухарестському саміті надати Україні план дій щодо членства в НАТО все ж таки був, тому що була позиція президента, була загальна ситуація країни.

Але позиція Німеччини та Франції була іншою. Вони орієнтувалися на те, що їм обіцяла Росія. У Кремлі говорили, що для того, щоб був спокій в Європі, не потрібно приймати Україну до НАТО, що вони (*Росія. - Н. М.*) будуть поступово демократизуватися. Таким чином німецькі та французькі політики, до них приєдналися деякі інші країни, повірили цим заявам РФ і відмовили нам у ПДЧ. Наслідком цього став початок війни Росії проти Грузії, а в 2014-му – з Україною. Тому опосередковано саме європейці винні в тому, що ці війни відбуваються. Якби на той час план дії щодо членства в НАТО був наданий Україні та Грузії, то я впевнений, що цієї війни не було б. Тому мені зрозуміла, в якісь мірі, позиція США, які хочуть, щоб Німеччина та Франція відігравали більшу роль у протидії російській агресії та у розв'язанні російсько-української війни, яка триває четвертий рік. Власне, ці країни спричинили тектонічні зсуви на Європейському континенті. Однак американці в 2008 році підтримували Україну. Якщо ви пам'ятаєте, президент Буш прилітав до Києва на зустріч із Ющенком і після цього відбував на саміт у Бухаресті, демонструючи повну підтримку Україні в ПДЧ.

Засць: Я виділив би три причини. Перша полягає у тому, що серед української правлячої влади не було єдності. Тоді так само, як і нині, сфера безпеки була полем партійної боротьби, особливо між прем'єром і президентом. Такі рішення НАТО ухвалює тільки тоді, коли є загальний національний консенсус серед правлячої влади. Однак його не було, тому що кожен намагався зіштовхнути іншого в прірву. Це було хорошим тлом для роботи Росії. Друга - українська влада недооцінила роботу РФ, яка вжила надзвичайних заходів, щоб завадити Україні в отриманні ПДЧ. Доходило до того, що Путін казав: «Ми проти членства України в НАТО, але в Європейський Союз - будемо допомагати». Можете звернутися в архів і ви знайдете ці фрази. Коли стало питання у 2013 році про асоціацію з ЄС, Росія сказала, що вже проти й асоціації. Потім згадайте, як Путін нагороджував у кінці року, після війни з Грузією, свої спецслужби за вдало проведену операцію з недопущення України до ПДЧ. Третя – Європа перебувала в полоні первинної парадигми. Горбачов навішав локшини на вуха й вони думали, що Росія – держава, яка може швидко демократизуватися та стабілізуватися. Вони не знали історії цієї держави та народу.

Було вкачано шалені гроші в демократизацію та підйом Росії. Наприклад, Німеччина будувала воєнні полігони для РФ, надавала технології подвійного призначення і не тільки, вкачували шалені інвестиції в енергетичний сектор. Коли ж Росія «піднялася з руїн», то вчинила так, як вчиняла завжди в своїй історії - плюнула на допомогу та перейшла до

реалізації політики так званого глобального реваншизму. Москва хоче вийти на рівень впливу, який колись мав Радянський Союз. Будь ласка, це нормальне бажання, але його можна досягати двома способами: або ти розвиваєшся пришвидшеними темпами й зрівнюєшся з демократичними, багатими та стабільними державами, або ти руйнуєш всю архітектуру міжнародної безпеки, руйнуєш економіку й стягуєш ці країни до твого рівня. Росія нині реалізує останню схему. Вона не може реалізувати політику глобального реваншизму без України. Анексія Криму, оснащення його військами та зброєю, армія восьма, яку вони створюють у Ростові, показують, що навіть маленький клаптик української території дуже сильно посилює Москву в імперських амбіціях. Якщо Росія інтегрувала б всю Україну, то вона була б готова вести війну з усім світом. Зрозуміло, що вона її не виграла б, це відстала країна в усіх відношеннях, але наробила б багато біди. Тут треба говорити про помилку так званих радників типу Кіссинджера, які думали, що з Росією можна вести таку ж політику, яку вели після Другої світової війни.

Коли Україна вступить до НАТО? Тільки, будь ласка, скажіть не те, що всі хочуть почути, а те, що думаєте ви. Та чи можлива операція на Донбасі, яка була в Югославії?

Джердж: Я жодних дат називати не буду. Це нелогічно та неефективно. Я скажу так – це може статися в будь-який час. Стосовно України може бути застосоване політичне рішення, яке НАТО впроваджувало для інших країн. Ми знаємо, що у свій час приймали до НАТО Туреччину, яка не відповідала жодним стандартам та критеріям, але була геополітична доцільність цього і це було зроблено. Вже ХХІ століття, інша ситуація, але стосовно України може бути ухвалене політичне рішення, і Україна набуде членства в НАТО.

Стосовно другого питання. Справа в тому, що тут різні випадки. У Югославії Мілошевич позиціонував себе як диктатор, до якого зверталися всі 250 разів припинити цю війну, припинити геноцид. Була прийнята така локальна операція, яка визначалася в термінах. Зрештою, вона закінчилася. Сербський народ обрав нове керівництво. Нині більшість сербів, за соціологічними опитуваннями, прагнуть, щоб країна набула членства в ЄС. Також росте підтримка майбутнього членства в НАТО. Тому що Сербія залишається єдиною балканською країною, яка не є членом НАТО. Тому тут щодо України важко сказати. Я думаю, що ми більше зацікавлені в практичній допомозі. Якби вона була більш ефективною, то це було б більш оптимально для України. Я думаю, що ми будемо задоволені підтримкою НАТО лише тоді, коли українські військові вийдуть на українські кордони, Крим і Донбас повернуться в Україну. Тоді ми будемо повністю задоволені підтримкою з боку НАТО.

Заєць: Справа в тому, що багато залежить від нас, коли ми станемо членами НАТО. Якщо ми будемо не хитатися, як це часто робить наша влада, експерти, журналісти, то ми зможемо дуже швидко провести реформи. І це зможе нас наблизити до членства України в НАТО. Тому потрібно говорити про свої внутрішні завдання, про свої реформи. Не так багато часу потрібно, щоб цю суміжність забезпечити, наприклад із НАТО. Ми можемо підготуватися дуже швидко. З іншого боку, ми маємо розуміти, що світ дуже швидко змінюється. Те, що нам нині здається нереальним – завтра воно стається. За три тижні до оголошення незалежності в Україну приїжджав президент найбільшої у світі потуги США - Джордж Буш. І переконував нас, народних депутатів, що нам не потрібно створювати Українську державу, що ми можемо демократизувати колишній Радянський Союз. Ми не послушали ні Буша, ні Горбачова, ні Єльцина – на сьогодні ми маємо незалежну державу.

Ми нині входимо в період безпекової турбулентності в світі. Нині зароджуються та розвиваються такі загрози і виклики для національної безпеки демократичних країн, відповіді на яких немає. Нещодавно ми всі стали свідками, хтось можливо постраждав, кібератаки на українські підприємства. Кібератаки – це будуть війни XXI століття, а за своїм руйнівним потенціалом вони можуть перевищити звичайну війну. Уявіть, якщо така діяльність буде спрямована, наприклад, проти атомних станцій чи банків. Тому США – найбільша потуга, ядерна держава, член НАТО. Вони захищаються від кібератак. Якщо ми хочемо захистити себе від нових викликів, таких як кібератаки, тероризм, природні чи техногенні катастрофи, то потрібно бути членом НАТО. Потрібно захищатися колективно. Це прописна істина. У нас не вистачить потенціалу для того, щоб самим захиститися проти таких речей. Тому завтра можуть настати такі умови, що ми станемо членами НАТО, але ми маємо бути готові. Ми і наш передусім політичний провід, який у нас хитається. Щодо звільнення застосування сил НАТО у східних кордонах. Я думаю, що Захід і НАТО мають нині інші можливості. НАТО – клуб найбільших та найбагатших держав. Вони можуть такі санкції застосувати до Росії, що Путін підніме лапки й поповзе з української території. З іншого боку, вони мають нам надати летальну зброю, бо ми маємо свій характер та відповідальність перед своїм народом і будемо захищатися.

Стосовно питання потенційної дати вступу до НАТО. Наскільки відомо, щоб вступити до НАТО, не має бути жодних територіальних конфліктних ситуацій. Нещодавно в Росії вийшли тези зовнішньої політики на 2017 - 2024 роки, де вони чітко сказали, що «об'єднавши Крим з Росією, ми унеможливили вступ України до НАТО». На вашу думку, чи дійсно анексований Крим може стати перешкодою для вступу України до НАТО, і чи є світові приклади, коли була схожа ситуація, але країна інтегрувалася у військовий альянс?

Джердж: Ви знаєте, в основних документах НАТО, які ухвалювалися в 1949 році, так званий Вашингтонський договір – там не було вказано нічого. Тобто в головному документі немає таких заперечень, якщо країна веде війну чи є якісь територіальні претензії. Загальна філософія така: у Вашингтонському договорі є такий пункт, що всі європейські країни, (НАТО задумувалося як політико-військове об'єднання європейської цивілізації), які сповідують демократичні принципи та визнають умови Вашингтонського договору, можуть набути членства цієї організації. Я думаю, що це пошук способів, як нас відвести вбік від руху до НАТО. Українська позиція має бути така, що ми відстоюємо свої права. Навіть якщо в дискусії виникало б питання щодо війни чи окупації частини території, то це не вина українського народу. У нас немає територіальних претензій до інших. А те, що ми потерпаємо і є жертвами цієї агресії, то нас за це ще більше карати тим, що не приймати нас в європейській структурі - я думаю, що це нелогічно і неетично! Тут навпаки важливо нашим західним партнерам протягнути руку допомоги й реалізувати прагнення українського народу!

Одна з тем, якою спекулюють, тема нейтралітету. На мою думку, нейтралітет – це запрошення до окупації. До початку російсько-української війни ми були позаблоковою країною. Нас це зовсім не вберегло, а навпаки прискорило процес війни. Росія розглядала Україну, як безпекову сироту, яка не пов'язана військовими договорами з іншими країнами, яка не може отримувати допомогу НАТО. Тому що ми відмовилися від цього. Таким чином для них було ефективно просто нас завоювати. Але ми від цього відмовилися у 2014 році, позбулися статусу позаблоковості й відкрили шлюзи для тієї допомоги від НАТО, яку ми нині отримуємо. Як позаблокова держава ми цієї допомоги отримувати не могли. А нині це уніформа, шоломи, бронезилети, захисні окуляри, акумулятори, автомобілі, шини, прилади нічного бачення, радары, навчання – це все та допомога, яку нам надають країни НАТО. Сумарно ця допомога за роки війни становила

760 мільйонів доларів США, а за курсом Національного банку - близько 20 мільярдів гривень. Це зайва допомога для української армії? Звичайно, ні. Вона існує тому, що ми ведемо діалог із НАТО. Нейтралітет не працює.

Нині нейтральних країн немає. Взяти приклад Другої світової війни – всі нейтральні країни були завойовані або фашистською Німеччиною, або радянською країною. Австрія нині є членом Європейського Союзу і проводить свою спільну безпекову політику. То чи вона є нейтральною в класичному розумінні? Звичайно, ні. Тому і для нас це не вихід. Дехто нам нав'язує цю тезу таким чином, що Рада безпеки ООН могла нам гарантувати якийсь нейтралітет. Це блеф, цинічна провокація або непрофесійність. Ми знаємо, що нині Рада безпеки ООН по Україні не може ухвалити жодного рішення. Навіть рішення про створення суду в рамках Організації Об'єднаних Націй щодо загибелі малайзійського літака МН17. Тому навіть якщо Росія піде на те, щоб проголосувати за якусь таку річ, то це для того, щоб приспати нашу пильність, щоб ми в черговий раз повірили та наступили на граблі, а потім минає, скажімо, 1-2 місяці і Росія починає широкомасштабний наступ на Україну. Що ми будемо робити? Знову апелювати до Ради безпеки ООН? Так там Росія знову заблокує будь-які рішення. Це не допомога нам, а шлях у нікуди. Я дивуюсь тим українським політикам, які нині, коли йде війна, гинуть солдати, теревенять про позаблоковість та нейтралітет, які саме й спричинили цю війну.

Заєць: Нейтралітет для політиків - це усвідомлені фрази. Не думайте, що там Мороз чи хтось інший не розуміє, що він говорить. Дійсно, нейтралітет - це запрошення до агресії. Зокрема з боку Росії. Нейтралітет – це принцип моя хата скраю. А ми знаємо, що крайня хата горить першою в різних катаклізмах. Зрозуміло, що весь наступ на громадську думку ведеться з боку п'ятої колони, спецслужб і російських агентів. Саме по лінії переконання наших громадян, що найкращий вихід із ситуації – позаблоковість. Насправді це найгірший варіант із двох: членство НАТО чи ці речі. Це міф, яким хочуть приспати українське суспільство.

Таких міфів дуже багато. Наприклад, міф про референдум, що його не потрібно проводити. Ми з вами розмовляли про статтю юристки Марини Ставнійчук у «Дзеркалі Тижня» за 1 липня, де вона повторює те, що сказав депутат Новинський, після ухвалення рішення Верховною Радою 8 червня. Він на одному з каналів сказав, що «Опозиційний блок» голосував проти рішення ВР, бо воно антиконституційне. На запитання журналістів, чому ж воно антиконституційне, він відповів, що наша Конституція утверджує за Українською державою статус нейтральної позаблокової держави. Він використав принцип російської матрешки, оскільки він людина сформована російською культурою. Конституція писалася як здійснення акту проголошення незалежності, а там є посилання на декларацію про державний суверенітет, а в декларації говориться про намір стати у майбутньому, тому ми нейтральна держава. Це все не просто маніпуляції, а некваліфіковані речі.

Запит на референдум щодо НАТО є надзвичайно великий в українському суспільстві. Але ворожі для України сили розуміють значення референдуму, тому що він виконає три функції. Перша – припинить хитання всередині самої влади. Тому, що це найвища воля, найбільша легітимізація рішень держави. Ми маємо цей досвід у 1991 році, коли на референдумі 1 грудня було стверджено Акт проголошення незалежності. Для нас це важливо? Важливо. Друга – виб'є аргументи з рук Кремля. А яка у них логіка виправдання війни проти Україні? Що український народ не хоче в Європу, не хоче до НАТО; от хунта кіївська з'явилася в Україні та хоче народ зтягти до проклятого Заходу – не буде у них тоді такого аргументу. Саме це є фундаментом пропагандистської діяльності російських ЗМІ та влади на зовнішній арені. Третя – озброїть нашу владу та наше суспільство у

діалозі із Заходом. Тому що в демократичних країнах думка народу справді шанується. Ми можемо покласти результат і сказати, що 1 грудня 1991 року ви не визнавали нас як незалежну державу. Але одразу після проведення референдуму посипалося світове визнання України як незалежної держави.

Нині непросто ці антиукраїнські сили ведуть боротьбу всередині політичної влади. Вони спрямовують свої зусилля на дискредитацію самого НАТО як неефективної системи. Дискредитацію таких ідей як референдум. Дискредитацію реформ. Сіють зневіру в українське суспільство, бо побачили, що воно пішло далі від них. Українці розуміють нині, що не можна гарантувати безпеку без колективних форм безпеки. Тому вони сіють цю зневіру. Знову ж таки, на одному з каналів депутат Винник каже, що потрібно перевірити НАТО на спроможність захищатися. Тобто він говорить, що потрібно перевірити НАТО у якійсь великій війні, а вже потім будемо робити висновок. Це людина, яка, мабуть, голосувала за цей самий закон. Що це таке? Як кваліфікувати слова цього політика? Як якийсь нерозуміння чи політичну шизофренію. Я не можу зрозуміти таких речей. НАТО показує, що воно захистить себе та своїх членів. Коли постало питання загрози Росії для країн Балтії, то НАТО ввело в ці країни свої війська. І не тільки підрозділ однієї країни, наприклад, Канади чи США. А скільки, Сергію, ввели?

Джердж: 16 країн.

Заць: Тобто вони ввели війська у такій кількості що, якщо Росія нападе, то вона нападає не на одну державу НАТО, а на 16 держав. НАТО має такі механізми, які засвідчують, що воно спроможне захиститися. Росія розвела таку дискусію, що США не будуть діяти відповідно до 5-ої статті Конституції. Члени НАТО сказали, що хоч це положення записане у Вашингтонському договорі, але ми хочемо, щоб її підтвердили. Дональд Трамп на зустрічі з президентом Румунії сказав, що США віддані 5-ій статті Конституції і в цьому не може бути жодних сумнівів. Ще один із псевдо аргументів ворогів України було спростовано. Тому немає сильнішої колективної системи безпеки ніж НАТО.

Як наше прагнення вступити до НАТО суміщається з тим, що ми тоді оголосили про свій намір у майбутньому стати постійно нейтральною державою, яка не бере участь у військових блоках?

Заць: Потрібно зважати на дві обставини. Перше – в Декларації проголошено лише про намір. А він може бути реалізований або ні. Подальша діяльність української влади показала, що від цього наміру відмовилися, зокрема в Конституції України. Відмовилися в низці законів, коли написали, що Україна реалізує політику Євroatлантичної інтеграції у 2003 році. У 2002 році був указ президента Кучми, який зафіксував курс до вступу в НАТО. Потім були слухання у Верховній Раді, здається, у жовтні 2002 року. Потім був запис у закон про основи національної безпеки, де ця мета зазначалася. Тому відійшли від цього наміру. Тому прямого зв'язку між цим наміром та Конституцію немає.

По-друге, потрібно розуміти, що і Декларація про державний суверенітет України, і Конституція – не просто правові, а політико-правові документи. Коли писалася Декларація про державний суверенітет України та записувалися положення про намір бути постійно нейтральною, позаблоковою державою, яка дотримується без'ядерних принципів, це писалася для того, щоб нам вийти з Радянського Союзу. Там була інша спадщина, яка нас могла утримувати у сфері впливу.

Джердж: Я хочу додати. Справа в тому, що Конституція – вищий закон. А в ній про позаблоковість не йдеться. Якщо у нас якісь закони суперечать один одному, то ми завжди

звертаємося до Конституції як до основного закону. Але намір про позаблоковість був реалізований. У 2010 році Янукович прийшов до влади, ми проголосили про позаблоковість. Це призвело до війни. Невже когось влаштовує цей намір нейтралітету, мовляв, записано в якихось документах, що призвело вже до вбивств наших людей? Може, потрібно щось переписати в цих намірах, щоб залишитися живими? Я думаю, що потрібно.

Заєць: Я думаю, Сергію, що коли ухвалювалося рішення про позаблоковість режимом Януковича, то вони тоді виходили не з Декларації про державний суверенітет, бо вона була похована наступними установчими документами Української держави. Виходили з прямої вказівки Москви. Ви ж знаєте, що громадяни України, агенти спецслужб керували нашими центральними органами виконавчої влади: Міністерство оборони, СБУ та інші. Тому ці аргументи потрібно відкинути відразу. Тут не можна бути поступливими.

Чому Росія так боїться розширення НАТО?

Джердж: Росія не хоче розширення НАТО тому, що це нівелює її зони впливу. Вона втрачає свій вплив на ті країни, які увійшли до НАТО, зокрема країни Центральної та Східної Європи, Балтійські країни. Зрозуміло, що Росія не може нав'язувати цим країнам ні енергетичну війну, ні якісь свої гібридні впливи. Тому утримання України від руху до європейських політичних, економічних та безпекових структур (руху до ЄС та НАТО) – це для Росії пріоритет, і вони кинули на це всі свої можливості та ресурси. Але я думаю, що їм нічого не вдасться.

Заєць: Я думаю, що Росія виступає проти розширення НАТО через те, що вона боїться розширення простору демократії, стабільності та багатства. Тому що російський режим – авторитарний із тенденцією до тоталітаризму. Коли НАТО буде наблизитися своїми кордонами до Росії, а вже багато кордонів НАТО є з Росією, люди будуть бачити, що там справжнє життя, а тут – обман та ілюзія, людина тут нічого не варта. Ви ж бачите, коли беруть у полон російських вояків, то така велика держава, яка казала, що своїх не кидають, – вони відмовляються від своїх людей. Це перше. Друге – Росія непослідовна в своїх аргументах. Ми маємо бачити відсутність цієї логіки. Якщо Росія не хоче, щоб кордони НАТО наближалися, то якого чорта вона заходила на територію України? Адже захоплюючи Крим та регіони Донбасу, Луганської та Донецької області, вона сама наближається до НАТО. Тому ця боязливість через розширення простору стабільності та демократії. Страх потрапити під тиск свого суспільства, що потрібно змінювати життя. Тому Путін не хоче цієї правди.

#

Після прес-конференції Іван Заєць як мантру продовжував читати: «Наталю, Україні не можна звертати зі шляху вступу до НАТО. Нам нарешті треба припинити демонструвати свою невизначеність. Якщо ми хочемо вижити, у нас немає іншої можливості. Це наша безпека, і не тільки наша».

Гарантії безпеки в обмін на відмову України від ядерної зброї були зафіксовані в Будапештському меморандумі. [6] Повна назва документу «Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з

приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї». Дата підписання та набуття чинності 5 грудня 1994 року. У своїй книзі «Дипломатія і політика» двічі міністр закордонних справ України Анатолій Зленко згадує процес переговорів щодо ядерного роззброєння: «Був лише один спосіб зберегти свій ядерний потенціал – укласти з Росією договір про спільну відповідальність за ядерну зброю, розташовану на нашій території. Проте було два вагомих «але». По-перше, як тільки ми порушували це питання перед росіянами, то наражалися на відсіч – таку різку, що мимоволі виникали підозри в існуванні між Москвою і Вашингтоном домовленостей щодо обов'язкового ядерного роззброєння України. А по-друге, хто міг дати гарантії того, що спільна відповідальність за ядерний потенціал не переросте у спільні сили оборони, а через кілька років Росія не домінуватиме у військовому плані над усією нашою територією?» [7]

Згідно договору, гарантії безпеки Україні надавали США, Велика Британія та Росія. Здійснивши 20 лютого 2014 року акт агресії проти України, РФ порушила Будапештський меморандум, як і цілу низку міжнародних та двосторонніх документів.

22 березня 2017 року український парламент закликав парламент США надати гарантії безпеки для України. Відповідну постанову про звернення до нової Адміністрації та Конгресу Сполучених Штатів Америки щодо безпекових гарантій за Будапештським меморандумом та включення України до двостороннього безпекового формату підтримали 232 народних депутати. [8] Народні обранці звернулися з проханням розглянути питання щодо укладення з Україною оборонної угоди та надання Україні статусу основного союзника поза НАТО. Зокрема в тексті звернення йшлося про таке:

«На початку 1990-х років мирна проєвропейська Україна, зокрема йдучи назустріч інтересам США, відмовилася від третього у світі за потужністю ядерного арсеналу, що був у її власності, та приєдналася до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї як без'ядерна держава. Тим самим, Україна зробила безпрецедентний історичний внесок у зменшення загрози ядерної війни у світі та глобальне ядерне роззброєння.

Відповідно до Будапештського меморандуму про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї, держави-підписанти – Російська Федерація, Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії і Сполучені Штати Америки – взяли на себе зобов'язання поважати незалежність і суверенітет та існуючі кордони України, а також утримуватися від загрози силою чи її використання проти територіальної цілісності чи незалежності України. Вони зобов'язалися, що їхня зброя ніколи не буде використовуватися проти України, крім цілей самооборони або будь-яким іншим чином, згідно зі Статутом ООН.

Однак одна з держав-гарантів – Російська Федерація – грубо порушила міжнародне право, Статут ООН та міжнародні зобов'язання за Будапештським меморандумом і розпочала збройну агресію проти України. Вона захопила та незаконно анексувала Крим – невід'ємну частину України. Незаконні збройні формування, що підтримуються, фінансуються і озброюються Російською Федерацією, разом із підрозділами її регулярних збройних сил окупували окремі райони Донецької та Луганської областей України, систематично ведуть відкриті бойові дії проти нашої країни.

Будучи цілком неспровокованою військовою, економічною та інформаційною агресією Російської Федерації, народ України справедливо очікує на підтримку з боку США та інших світових демократій у захисті свого права жити у вільній, демократичній і процвітаючій державі».

Микола Белєсков, аналітик Інституту світової політики, експерт-міжнародник, пояснив, що депутати не правильно розуміють поняття «основний союзник». Адже статус основного союзника США поза НАТО не дає й не забезпечує жодних гарантій з боку США.

Прес-центр ІА «Главком», 27 березня 2017 року

Гості: Микола Белєсков, аналітик Інституту світової політики, експерт-американіст

Що попросила ВРУ в американських парламентаріїв?

Перший момент, який я хотів би пояснити, бо про нього забувають, по суті, ВРУ попросила в Конгресу США і в адміністрації президента США одразу дві речі – статус основного союзника США поза НАТО (major of NATO ally - MNA), та розглянути можливість підписання оборонної угоди. Це два абсолютно різні інструменти. Між ними є велика різниця як щодо механізму прийняття, так і наповнення.

Що несе в собі поняття статусу основного союзника США поза НАТО?

Це давній інститут, який існує у зовнішній політиці США з кінця 80-х років. Існує він одразу у двох іпостасях. Існування цього інституту було пов'язане з необхідністю

спрощення можливості для міністерства оборони США підписувати контракти і з країнами-партнерами, щоб здійснювати спільні розробки в сфері військово-промислового комплексу. І першими державами, які отримали статус головного союзника поза НАТО, стали такі держави як Японія, Південна Корея, Австралія, Ізраїль та Єгипет. Усі вони стали такими союзниками у 1989 році. Причому Японія, Австралія, Південна Корея і так є формальними союзниками США. Потреба була в цьому статусі виключно, щоб спростити для міністерства оборони можливість залучати ці країни для спільних розробок. У 90-х та на початку 2000-х років до цієї теми додалася ще можливість спільних розробок у сфері антитерористичної діяльності.

З іншого боку, статус основного союзника поза НАТО і далі доповнювався. У 1996 році були ухвалені поправки до Закону Про зовнішню допомогу, виданого у 1961 році. Відповідно до цього Закону, держава, яка ставала основним союзником поза НАТО, мала можливість доступу до надлишкових запасів американської зброї. Вводилися певні преференції. Після цього додатковими поправками можна було в лізинг брати американську зброю за американські гроші або брати участь у спільних тренуваннях. По суті, цей механізм еволюціонувався і його наповнення розширювалося.

Статус основний союзник поза НАТО – ефемерність. Бо слово союзник наповнене трішки іншим сенсом. У класичному розумінні «союзник» у міжнародних відносинах передбачає зобов'язання однієї держави щодо іншої. А статус основний союзник поза НАТО не передбачає зобов'язання США щодо оборони держави, яка є союзником. Про це потрібно пам'ятати.

Тут виникає парадокс. ВРУ у своїй постанові 6111 говорила про безпекові гарантії. Так от, питання в тому, які безпекові гарантії вони хочуть отримати? Адже інструмент МНА не передбачає ніяких безпекових гарантій. Питання до тих, хто складав постанову, наскільки вони розуміють цей механізм.

Чи змінювався цей інструмент МНА протягом свого існування? І що по суті мають країни, які стали основними союзниками США поза НАТО?

Окрім тих держав, про які вже згадав, на сьогоднішній день у світі є 16 держав загалом, що отримали статус основного союзника США поза НАТО. Це в тому числі Аргентина, Марокко, Туніс, Єгипет, Кувейт, Йорданія, Філіппіни, Пакистан і Таїланд. Якщо проаналізувати коротко, в яких умовах давали США цей інструмент, то у більшості випадків лише побіжно надання цього статусу стосувалося військових та стратегічних питань. Зазвичай це був жест доброї волі Вашингтона. Наведу приклад. Йорданія стала основним союзником США поза НАТО у 1996 році. Це була вдячність Вашингтона за те, що Йорданія в 1994 році підписала мирну угоду з Ізраїлем. Навіть надання цього статусу лобював Ізраїль. Так само Аргентина стала основним союзником США поза НАТО у 1998 році. І надання цього статусу не стосувалося взагалі військових питань. На той час президент Аргентини проводив дуже проамериканську позицію і за успішно проведену приватизацію отримала країна цей статус. Як бачите, нічого спільного із зовнішньою політикою немає. Так само Нова Зеландія стала основним союзником США поза НАТО в 1997 році, щоб показати, що є прогрес у двосторонніх відносинах після кризи 80-х років.

Розквіт інструменту МНА - це період правління Джорджа Буша (молодшого). І більшість країн, які отримали його у свій час, мали дві причини: одна з них - це боротьба з тероризмом, але це на перший погляд. Бо якщо подивитися більш прискіпливо, то ці країни не самі боролися з тероризмом, а просто підтримали США в їхніх діях в Іраку. Нагадаю, що ця війна була непопулярною.

За правління Барка Обами статус MNA отримав Афганістан в контексті тієї ж боротьби з тероризмом.

Отже, інструмент MNA мав побіжне або другорядне значення. Це просто була можливість Вашингтона продемонструвати свою вдячність, і не більше.

А щодо України?

Ідея отримання MNA була дуже популярна у 2014 році в Україні. Петро Порошенко, виступаючи в Конгресі США перед обома палатами у вересні 2014 році, закликав американський Конгрес надати Україні цей статус. Окрім того, в процесі ухвалення Акту про підтримку свободи в Україні також у перших рядках цього документа згадувалося про статус MNA. Але потім його було виключено. Як вважають, це було зроблено навмисне. Так звана переговорна тактика законодавців із президентом США, щоб він підписав. Спершу вони заклали більше, а в процесі переговорів, добилися компромісу: мовляв, ми виключаємо MNA для України, Грузії та Молдови з документа, а ви підписуєте Акт. Тому Україна фактично через два роки повернулася до цієї ідеї.

Тут два питання. Наскільки можливим є отримання такого статусу, і що він дасть Україні, тобто яка додана вартість. Команда Барака Обами відмовилася давати цей статус Україні, хоча він не накладає на США зобов'язання обороняти Україну: завозити сюди війська, розташовувати їх, брати Україну під своє крило. На сьогоднішній день зовнішня політика Дональда Трампа перебуває тільки на етапі формування, в тому числі і стратегія щодо нашого регіону. То уявити якісь рішення без стратегії складно. Але, з іншого боку, важливим є не це. Як я вже згадував, статус MNA дає низку преференцій – отримання надлишкової зброї, можливість її взяти в лізинг, спільні тренування за часткове американське фінансування. Але всім цим механізмам врешті-решт потрібна політична воля Вашингтона, тобто президент має ухвалити. Іншими словами, якби була політична воля дати Україні летальне оборонне озброєння, протитанкові комплекси, ПЗРК, то це можна зробити і без статусу MNA. Але, як бачимо, політичної волі не було ні за Барака Обами, ні поки за Трампа. Причина – зовнішня політика, повторюся, лише формується.

Хоча треба визнати, що наші претензії щодо отримання статусу MNA набагато більші, ніж були у 2014 році. Статус MNA відзначає, що взаємодія з американською армією перейшла на статичний рівень. Як відомо, Україна нині має майже дворічний досвід взаємодії з американською армією в рамках тренувань, хоча ЗСУ взаємодіють зі ЗС США протягом історії незалежності України.

Але двосторонніх угод щодо безпеки не буде.

Шанси отримати заповітний статус примарні?

На сьогоднішній день він є примарним. Але навіть, якби ми його отримали, цей статус, то він не вирішує тих проблем, які в нас є відносно США. А підтримку, яка нам необхідна, наголошую, можна отримати і без статусу MNA. Головне, щоб була політична воля.

ВРУ виступила з ініціативою самостійно. Швидше за все, вона не консультувалася з МЗС чи АП. Чому я роблю такий висновок? Тому що минулого тижня заступник міністра МЗС Вадим Пристайко був у США, дав інтерв'ю «Голосу Америки», де скептично висловився щодо цієї ініціативи.

Яка процедура надання статусу MNA?

Процедура набагато легша, ніж процедура класичного союзництва. Відповідно до поправки 1996 року, президент США має просто повідомити Конгрес за 30 днів про те, що якась країна отримає статус MNA. Все. У цьому головна відмінність. Бо будь-яка угода про союзництво, яка передбачає певні гарантії з боку США, має пройти схвалення в Конгресі.

Яке озброєння, на ваш погляд, треба надати?

Перш за все, треба надати системи радіоелектронної боротьби, які глушили б російські БПЛА. Україна цього не отримала. Друге – надання контрбатарейних радарів. По-третє, надати Україні треба розвідницькі БПЛА, але не «Рейган», які фактично, як показала практика, росіяни можуть не просто глушити, а й перехоплювати і саджати в себе.

Що ви мали на увазі, коли казали, що в «країні можуть поняття MNA наповнити іншим значенням»? На чому наші політики можуть спекулювати?

Фактично вони будуть створювати ілюзію, що у США є такі безпекові зобов'язання перед Україною. Ми можемо отримати ефект другого Будапештського меморандуму. Якщо ви згадаєте, коли почалася агресія РФ проти України, відразу всі почали згадувати про цей меморандум, але ніхто толком не прочитав його суть. У своїй постанові депутати написали, «тим самим буде наповнено дух і букву Будапештського меморандуму». Але формально там ніяких гарантій не надається. Тому, якщо ми отримаємо статус основного союзника США поза НАТО під таким соусом, то всі будуть піаритися на цьому. І це може ввести в оману українське населення, будуть завищені очікування щодо взаємодії зі США, а потім буде гірке розчарування. Населенню ніхто толком досі нічого не пояснив.

#

Агресія Росії проти України дала розуміння, що міжнародний документ може бути порушений і він не дає гарантій безпеки, як от Будапештський меморандум. В експертному середовищі навіть почалися розмови, аби повернутися до питання ядерної зброї. Хоча більшість аналітиків все ж таки розцінюють дії України у 1994 році як правильні.

Заступник директора з міжнародних питань Центру дослідження армії, конверсії та роззброєння Михайло Самусь в інтерв'ю чеському виданню висловив переконання, що «ми повернулися до Будапештського меморандуму. Його порушення загрожує не тільки Україні, але і всій системі міжнародної безпеки. Навіть у 21-му столітті багато ядерної зброї вважається гарантією безпеки. (...) У всякому разі, я особисто вважаю, що ядерна зброя – це неправильно для України. Через те, що це суперечить стратегічним

інтересам системи, вона хоче бути частиною. На мій погляд, НАТО, безумовно, є кращим гарантом безпеки, ніж атомна бомба». [9]

Розділ 5

«Но был один, который не стрелял» (В. Висоцький)

До подій у Криму українці нічого не знали про Іллю Пономарьова, депутата Державної Думи Росії. Його ім'я увірвалося в український медіа-простір 20 березня 2014 року. Саме в цей день в російському парламенті відбувалося голосування за ратифікацію «Договору про прийняття Республіки Крим до Російської Федерації і створення нових суб'єктів». Схвально проголосували 443 депутати з 450 можливих, шестеро не голосували взагалі, і лише один натиснув кнопку «проти». Ним і був Пономарьов.

Перша наша зустріч із ним відбулася в стінах редакції 24 квітня 2014 року. До Києва Ілля Пономарьов приїхав на Форум «Україна – Росія: діалог», який організували представники «фракції каторжників». Саме так про себе пожартував один зі співорганізаторів заходу колишній міністр МВС, політичний в'язень та «народний вічний революціонер», депутат ВРУ кількох скликань, нині Генеральний прокурор Юрій Луценко. А Міхаїл Ходорковській зазначив, що «форум покликаний знайти спільні думки представників двох країн, як їм виживати в умовах фактичної та інформаційної війни».

Для української журналістської спільноти Пономарьов був цікавинкою. Початок прес-конференції запланували на 12:00. «Я вас одразу впізнав» (переклад. – Н. М.), – сказав при зустрічі нині колишній депутат Держдуми РФ. – «Ну, звісно, я ж одягнена в кольори візитки Яроша», – віджартувалася я. На мені був червоного кольору діловий брючний костюм та чорний гольф.

Річ у тім, що буквально напередодні нашої першої зустрічі, а саме 20 квітня 2014 року в Слов'янську (Донецька обл.), сталася перестрілка. Загинули троє місцевих мешканців та двоє «нападників». У цій події Міністерство закордонних справ Росії звинуватило українську праворадикальну організацію «Правий сектор» (ПС), корпоративними кольорами якої є червоний та чорний. В Росії вона заборонена як терористична. ПС одразу заперечив свою причетність до цих подій, а Служба безпеки

України звинуватила в організації провокації спецслужби Росії. Пропагандистський російський телеканал "LifeNews" розповів, що на місці сутички було знайдено американські долари, німецький кулемет часів Другої світової війни, прилади нічного бачення, карти місцевості та візитку очільника ПС Дмитра Яроша. Саме цей наведений «факт» і розсмішив українців та створив Інтернет-мем «Візитка Яроша». [1]

У соціальних мережах відповідно з'явився хештег #ВізиткаЯроша.

На прес-конференцію зібралося чимало журналістів, у прес-центрі не було, де яблуку впасти. Журналісти тулилися по двоє на одному стільці, а оператори телеканалів практично висіли один на одному.

Треба зазначити, що перші мої інтерв'ю з Пономарьовим були російськомовними, але не очікувано для мене згодом російський парламентарій зробив мені зауваження, мовляв, чому я з ним спілкуюся російською. Він чудово все розуміє українською. За час свого вимушеного перебування в Україні він вивчить українську мову.

Прес-центр ІА «Главком», 24 квітня 2014 року

Гість: Ілля Пономарьов, депутат Державної Думи РФ, фракція «Справедлива Росія»

Як ви долетіли, як вас зустрів Київ?

Нині пустили без проблем. Минулого разу, коли я приїздив тиждень тому, дійсно, влаштовували мені співбесіду. Проти мене нині в Росії намагаються порушити нову справу, висувають майнові претензії, тому більше могло бути проблем із вильотом звідти, аніж прильотом сюди. За нашими законами, якщо висуваються такі претензії, то людині відмовляють у праві перетину державного кордону. Такі способи активно використовуються для тиску на представників опозиції для того, щоб людей вигнати з країни. Мовляв, виїдеш, то потім не в'їдеш. У нас вибіркове правосуддя, тому ніхто не хоче бути заручником.

Переслідування почалося після того, як ви не підтримали анексію Криму?

Так, почалося після голосування за це. Але за що саме мене намагаються покарати, я не знаю. Два тижні тому ми виграли мерські вибори в Новосибірську. Це третє за величиною місто в країні. Адміністрація президента була впевнена, що ми програємо. Природньо, що у зв'язку із цим теж є велика образа. Там звільнили керівників областей, губернатора, лідера місцевої «Єдиної Росії», главу Слідчого комітету, зачистили всю обласну владу.

А ви не думали змінити громадянство з російського на українське?

Я депутат Російської Думи, і буду боротися за процвітання моєї країни, за те, щоб влада, котра нині є, пішла. Адже якщо всі переїдуть до України, то хто залишиться боротися? Громадянство українське я точно просити не буду.

Але в Росії є цілий пласт людей, відбувається еміграція з Росії до України. Це відбувалося і до подій на Майдані, це відбувається і тепер. Я знаю велику кількість моїх соратників, котрі вважають, що ситуація в Росії погіршується, вони хочуть кудись виїхати. Багато хто думає в напрямку Східної Європи, хтось їде до Азії: Таїланд, В'єтнам, Камбоджа. Усі люди активні, всі хочуть займатися бізнесом, а в Росії цим займатися не вдається.

Соціологічні дослідження свідчать про те, що переважна більшість російських громадян підтримують військові операції на території України і можливість приєднання якихось територій, незалежно від волі суверенної держави. Як ви вважаєте, звідки такі агресивні настрої?

Патріотизм - це така штука, яка запалюється на раз. Потім, щоправда, вона проходить. Але вона на короткий час може згуртувати всю націю. Так само, як сталося згуртування української нації. Ви ще дійдете до того, щоб поставити бюст Владіміру Владіміровичу Путіну (*сміється*. - Н. М.) за те, що він об'єднав український народ, нехай і таким негідним чином... У Росії також говорять, що врешті-решт ми встаємо з колін, починаємо захищати наших братів. Тим більше, що наша пропаганда повертає всю цю ситуацію абсолютно в інший бік. Первинне устремління росіян - воно не імперіалістичне, воно не спрямоване на захоплення території. Воно спрямоване на те, що в Києві нібито стався фашистський переворот, тут хунта, тут нацисти, тут бандерівці, тут ті, з ким ми разом боролися проти фашизму під час Великої Вітчизняної війни, ми звільняємо, ми допомагаємо нашим українським братам захистити свої власні інтереси. Ми допомагаємо не тільки росіянам, ми допомагаємо всьому українському народові. Так розуміє пересічний росіянин. Якась контрпропаганда дуже невдячна, тому що по всіх телеканалах постійно показують якихось бритоголових молодчиків, якісь свастики, якісь загрозові символи, якісь люди в камуфляжах, зброя, насильство...

Якщо на сході України 11 травня відбудеться референдум, де 300 сепаратистів вирішать приєднатися до Росії, то чи визнає Держдума його результати?

Держдума не є самостійним суб'єктом політики. Як скажуть, така і буде реакція. Я думаю, що вона буде приблизно такою ж, якою вона була в Криму. Передбачаю таке ж голосування.

Тобто схід може спіткати доля Криму, і він може бути анексований Росією?

Логіка дій Путіна не зовнішньополітична, а внутрішньополітична. Путін у силу особливостей свого характеру має бути переможцем в очах населення. Для нього це головний пріоритет. Вся історія з Кримом почалася не тому, що це якась геополітична схема. Хоча наші пропагандисти кажуть, що якщо цього не зробити, то НАТО увійшло б до Севастополя. Причина була проста і полягала вона в іншому. Путін публічно підтримав Януковича на виборах, а Януковича вигнали з країни. Виходить, що він, Путін, теж програв. І власні громадяни дивляться на це так, що, мовляв, раз Акела промахнувся, значить, і його можна також вигнати з країни. Тобто тепер він повинен зробити щось проти цього, і виникає таким чином «кримське питання».

Але, розв'язавши всю цю історію, її не можна просто так закінчити. Тому, якщо ми повинні заходити в Крим і захищати там росіян, російськомовних, чому ми не повинні так

само заходити на схід України? Поки там будуть тривати постійні заворушення і дії, постійно по російському телебаченню будуть мусуватися публічні заклики про те, що, Путін, прийди і врятуй. Відповідно, якщо Путін цього не зробить, то він буде в очах населення виглядати як зрадник, який злякався американців, фашистів, хунти, прогнувся і так далі. А він має бути мачо і переможцем. Саме тому я кажу, що вирішення ситуації лежить не в площині переговорів України - Росії, Заходу і Росії, тиску, санкцій і так далі. Західні санкції проти Росії для Путіна носять доволі абстрактний характер. А внутрішньополітична логіка носить характер дуже конкретний. Якщо козир, який складається із заворушень, центральна українська влада зможе в нього вибити з рук, якщо ситуація почне заспокоюватися, не залишиться підстав для агресії.

Але ж ви не будете сперечатися, що референдум ініціює Москва і місцеві групи маргіналів. Вони не уявляють інтересів всього населення, чи не так?

Розумієте, ініціатива у врегулюванні кризи має належати українській владі й українському суспільству в значній мірі. У мене багато друзів і знайомих на сході України, половина моєї родини взагалі із Запоріжжя, яка свого часу переїхала до Сибіру, багато політичних активістів з обох сторін барикад, з якими я спілкуюся. Я відправляв своїх помічників фіксувати ситуацію в Одесі та Миколаєві. Мені здається, у мене є загальне уявлення про те, що відбувається. Там суспільство розколоте. Там немає єдиної точки зору ні за одну, ні за іншу позицію. Люди не розуміють, що відбувається в Києві. Вони обробляються з двох сторін двома потоками пропаганди: російської і центральної української влади. І та, й інша позиції вкрай поляризовані. Відповідно, люди налякані. Вони бояться якихось міфічних бандерівців, яких немає, але страх же є. Те, що до них приїжджає дуже мало великих начальників із Києва, - теж факт. Люди хочуть, щоб з ними говорили.

Я вважаю, що процес розпаду країни запущений. І в мене відчуття, що є брак волі зупинити цей розпад, недолік сміливості і харизми в політиків, жорсткості якоїсь. Не жорсткості з точки зору розгону акцій, а жорсткості з точки зору розмов із людьми, переконань, перетягування їх на свою сторону. Я був тут тиждень тому і говорив, що не розумію, чому центральне київське керівництво не може виступити з ініціативою проведення референдуму про федералізацію, але тільки не регіонального, а всеукраїнського? Україна - унітарна держава. Відповідно, референдум має бути всеукраїнським. Мені здається, що вся соціологія показує, якою буде відповідь на нього. Проведений референдум повернув би все в правове русло. Думаю, навіть на території Донецької, Луганської та Харківської областей, якщо референдум буде проведений прозоро, відкрито, зі спостерігачами, з камерами, ідеї федералізації не наберуть більше 50% голосів. Якщо люди бояться програти референдум - це показник слабкості. Сильна влада має зробити крок уперед.

Але ми вже маємо досвід Криму. Думка окремої групи людей на конкретній території унітарної держави за фактом спровокувала анексію.

Тут немає питання про нації, є питання про жителів якоїсь території, які самі хочуть обирати свій шлях, як жити. Право нації на самовизначення - це право народу, який живе на якійсь території. Точно так само жителі Калінінградської області, так само жителі Сибіру, якщо самоорганізуються і виступлять, я буду ставитися до цього так, як і до ситуації в Україні. Інша справа як політик, як державний діяч я вважаю, що ми вже прожили той час, коли потрібно влаштовувати територіальні переділи. Поставлене запитання в Криму не застосовується щодо загальнонаціонального референдуму. Ситуація на півострові схожа на ту, яка склалася у Великій Британії, маю на увазі, з Шотландією.

В Інтернеті є популярна пісня «Ніколи ми не будемо братами» на тему українсько-російських відносин. Ви також вважаєте, що в зв'язку з останніми подіями дружба українців і росіян приречена?

Я дуже засмучений через ту пісню, слова якої написала симпатична дівчина (*Анастасія Дмитрук*. - Н. М.), а виконали литовські музиканти. Я не хочу вживати слова «брати», «сестри», це все помилковий пафос. Але об'єктивно інтереси економічні, соціальні, політичні та родинні у нас є. Це я розповідаю до того, що ми маємо жити в мирі і дружбі. Скільки воювала між собою Європа, тим не менше, вона живе в Євросоюзі. Слава Богу, у нас немає таких історій взаємних воєн і претензій. Нині тільки починається це неподобство. Наші країни мають поважати незалежність одна одної, мають поважати власні інтереси і, звичайно ж, мають жити в союзі. Це стосується Росії, України, Білорусі, Казахстану та інших народів... А ця пісня - це емоції, які ведуть у минуле.

#

Наступного разу ми зустрілися з Іллею Пономарьовим під час позачергових виборів президента України 25 травня 2014 року. Оскільки колишній президент Віктор Янукович втік з країни до Російської Федерації, 22 лютого 2014 року Верховна Рада України, як єдиний на той час легітимний орган, відсторонила його від виконання обов'язків президента, ухваливши Постанову «Про самоусунення Президента України від виконання конституційних повноважень». [2] Нові позачергові вибори було призначено на 25 травня 2014 року. Загалом у тих президентських виборах взяли участь 23 кандидати. Позмагатися за президентське крісло вирішили відомі політики і не дуже: Юлія Тимошенко («ВО «Батьківщина») набрала 12,81%, Олег Ляшко («Радикальна партія Олега Ляшка») - 8,32%, Анатолій Гриценко («Громадянська позиція») - 5,48%, Сергій Тігіпко («Сильна Україна») - 5,23%, Михайло Добкін («Партія Регіонів») - 3,03%. [3] У виборчих перегонах брали участь навіть одіозні Петро Симоненко, лідер Комуністичної партії, Олег Царьов, депутат кількох скликань, який згодом стане спікером так званого сепаратистського парламенту «Новоросії» (це квазіутворення проіснує лише до травня 2015 року). Балотувався навіть кандидат під іменем кіногероя Дарт Вейдер, перший заступник Інтернет партії України. Але Центрвиборчком відмовив йому в реєстрації, мотивувавши своє рішення грубими порушеннями в оформленні документів та тим, що

«така кандидатура призведе до приниження українського суспільства, дискредитації України в очах міжнародної спільноти та нівелювання посади президента України».

Перемогу на дострокових виборах здобув Петро Порошенко, депутат кількох скликань ВРУ, олігарх, із результатом 54,70%.

До Києва Пономарьов разом зі своїм опозиційним колегою Дмитрієм Гудковим прилетіли власним коштом і були незалежними спостерігачами, а не від Держдуми РФ.

Під час голосування в російському парламенті 20 березня 2014 року щодо легітимізації анексії Криму Дмитрій Гудков не голосував. Він був присутнім на засіданні, але жодних кнопок не натискав: ні «за», ні «проти», ні «утримався». Він для себе обрав таку форму протесту. Хоча, як на мене, це трішки боягузлива позиція політика. Свої дії Гудков прокоментував у своєму профілі в «Живому Журналі» 21 березня 2014 року (переклад. – Н. М.): *«Тема Криму розколола моїх прибічників та виборців (із Тамбова та Рязані). Навіть у рядах ліберальної партії РПП-Парнас, як мені сказали, є окремі активісти в регіонах, які підтримали приєднання Криму до Росії. Майже 76% читачів "Эхо Москвы" - за приєднання Криму. Що вже говорити про моїх товаришів соціал-демократів, військових пенсіонерів, які мене завалили листами?.. Крим розколов навіть моїх далеких родичів. Так що, в цій ситуації я був змушений враховувати і таку позицію. Так, політик залежить від громадської думки, інакше, чим би я відрізнявся від ЄР?! («Єдіная Россія». – Н. М.) До речі, я цю позицію заявляв ще на марші миру, і учасники акції цілком нормально на це реагували; 2) З поваги до жителів Криму, які щиро люблять Росію і хочуть жити в нашій країні».* [4]

А жовтні 2016 року Дмитрій заявить радіостанції «Эхо-Москвы», що він уже не проти того, аби Крим був російським: *«Це така м'яка позиція. Чому? Тому що я не проти того, щоб Крим був у складі Росії, але це має бути в рамках міжнародного права».* [5]

Цікаво було спостерігати, як російські «медіа» висвітлювали президентські перегони. Без «трешу», який викликав черговий сплеск реготу в українців, не обійшлося. Так, у день

голосування, 25 травня, пропагандистський загальнонаціональний телеканал Росії «Первий канал» у вечірньому випуску новин вивів на екран картинку, начебто скріншот сайту Центрвиборчкому України, за даними якого лідер «Правого сектору» і кандидат у президенти Дмитро Ярош перемагає з результатом 37,13%. У своєму профілі Фейсбук цинічно застрелений 27 лютого 2015 року російський опозиціонер Борис Немцов відреагував так (переклад. – Н.М.): *«Громадяни України! Тільки не падайте зі стільців. Перший канал російського ТБ оголосив, що перемагає Ярош. Скрін звідти. Пі...дець».*

Мене дуже непокоїло питання ширості цього російського політика – Іллі Пономарьова. Хоча запідозрити в протилежному теж важко, адже людина добровільно пішла проти системи, знаючи, що просто так їй нічого не минеться.

Іллє, коли українське питання й Україна як така ввійшли повноцінно в ваше життя?

Пономарьов: Якось я не надто останнім часом цікавився Україною. Тобто до Майдану, я маю на увазі. До Майдану був такий період затишшя, я сказав би. Хоча у мене родичі в Запоріжжі є, і ми підтримували завжди відносини.

Після голосування в Думі, ви висловили думку, що так званий референдум, який провели в Криму, був законний і що Крим має належати Росії? Принаймні так писали ЗМІ. Така ваша думка входить у дисонанс із вашими діями в аспекті голосування проти анексії...

Пономарьов: Мені трохи дивно це чути. Гадаю, що я мав на увазі право людей на референдум, а не те, що цей референдум був законним. Ще до голосування в Думі я спілкувався зі своїми виборцями на різноманітних зустрічах. Ми обговорювали тему Криму і подій в Україні. Більше того, я навіть влаштовував на цих зустрічах таке собі голосування. Результати були 50/50 або 60/40. Це свідчить про те, що російське суспільство було розколоте навпіл щодо кримського питання ще до початку масованої атаки російської пропаганди. Тому я вирішив, що в Думі під час голосування бодай один голос має бути проти анексії.

Я акцентую вашу увагу ще ось на чому: якщо ми, тобто РФ, підписали міжнародний документ про гарантії суверенітету України, значить, ми повинні його дотримуватися. Росія вчинила інакше, відповідно і я проголосував проти таких дій моєї держави. Я голосував проти війни. І як бачите, не помилився. Війна розв'язана, два сусідні народи у великій сварці. А якщо вже говорити зовсім на чистоту, то Крим - це територія тих, хто там проживає. І не треба постійно ставити імперське запитання: «Чий Крим?» *(Посміхається)* Я людина лівих поглядів і вважаю, що народ має право на самовизначення, але в Криму на тому псевдореферендумі це право не було реалізоване. Для того, щоб цю ситуацію вирішити, ситуацію відновлення міжнародного права, то я

вважаю, що безумовно треба провести в Криму нормальний повноцінний референдум за українським законодавством із можливістю вільної агітації всіх сторін, який реально виявив би думку більшості.

А якби ви стали президентом Росії, то в який спосіб повертали б Крим, і чи повернули б?

Перед будь-яким президентом Росії, який прийде до влади, стоятиме ця проблема - зберігати свою владу або віддати Крим Україні. У нинішній ситуації 85% населення Росії вважає Крим російським. І це означає, що буде стояти дилема: якщо ми хочемо реформи, перетворень і повернення до нормальної країни і буде зроблено дію з повернення Криму, то відповідно цей президент перестане бути президентом на наступний день. Як діяв би я, якби був президентом? Я запропонував би Україні створити спільну адміністрацію в Криму, запропонував би призначити новий референдум, запропонував би відновити медійний простір, який існував у Криму до захоплення півострова, запропонував би вивести повністю війська Росії і демілітаризувати Крим. Крім цього, дав би доволі тривалий термін для агітації на цьому референдумі, хоча б рік, упродовж якого тривала б дискусія. А далі те, що люди вирішать. Окрім того, в Росії треба, безумовно, проводити інформаційну кампанію і роз'яснювати людям, у яку ціну нам обійшовся цей Крим. І, можливо, також провести референдум серед росіян щодо цього питання.

#

Щоправда, згодом Пономарьов змінить свою думку про проведення повторного референдуму в Криму. Але про це трохи нижче.

Владімір Путін прийшов до влади в Росії 31 грудня 1999 року. Тодішній президент РФ Борис Єльцин зробив його своїм наступником. Тому Путін був у статусі виконувача обов'язків президента Російської Федерації. Чи знав тоді Путін, що за 15 років свого правління (в різних владних статусах) він встигне пересваритися з усіма світовими лідерами та загрожувати іноземним країнам актами агресії? Президент Російської Федерації перетворився в царя Мідаса, тільки навпаки: до чого не торкнеться, все перетворюється на конфлікти - економічні, політичні, воєнні. До воєнних конфліктів Росія або опосередковано, або прямо докладала своїх зусиль. Чечня, Придністров'я, Грузія, Нагірний Карабах, українські Крим і Донбас, Сирія... Внаслідок збитого у турецькому повітряному просторі російського військового літака СУ-24 Туреччиною (країна - НАТО) загострилися відносини і з цією державою. [6]

Більше того, здається, що президент РФ вирішив посваритися і з власним народом. Адже в Росії впродовж 2015, 2016 років вряди-годи спалахували страйки: то вчителі у Мурманську заявили своє право на зарплату [7], то лікарі оголосили "італійський страйк" [8], то працівники автомобільного заводу "Форд" вимагали підвищення зарплат через інфляцію [9], то громадяни виходили «опозиційно гуляти» проти корупції. А перед новим 2016 роком на російські дороги вийшли дальнобійники в знак протесту проти здирництва на користь "друзів" Путіна. Отже, тема воєн президента Росії якраз була на часі.

Прес-центр ІА «Главком», 1 грудня 2015 року

Гості: Ілля Пономарьов, депутат Державної Думи РФ, фракція «Справедлива Росія»

Олександр Самарський, заступник керівника Центру дослідження Росії, Надзвичайний і Повноважний Посол України в Ісламській Республіці Іран (2010 – 2014 рр.), член місії ОБСЄ в Нагірному Карабасі (1997 - 1998, 2004 - 2006 рр.)

Чому президент РФ з усіма свариться?

Пономарьов: *(Усміхається)* Хм, може, він таємний акціонер білоруської авіакомпанії Belavia, яка готова доставляти російських громадян у будь-яку точку світу, з якої посварився Володимир Володимірович. *(Україна припинила авіасполучення з РФ, тому білоруська компанія з Мінська доставляла охочих з РФ до України. – Н. М.)*

А якщо говорити серйозно, то в політиці, тим більше у зовнішній, немає таких понять як «друзі», «дружба». Є поняття інтересів. І Путін живе саме в такій парадигмі. Події в Туреччині, на мій погляд, були потрібні обом президентам: і Ердогану, і Путіну. Президент Туреччини тільки що пройшов через горнило парламентських виборів... Йому треба нарощувати рівень суспільної підтримки. На чому найлегше це робити? Звичайно ж, на якихось військових, зовнішньополітичних, націоналістичних і інших ескападах. Територію, на якій сталася ця трагедія зі збитим літаком, населяють так звані сирійські туркмени. Уточню, що ці туркмени - це не туркмени Туркменістану, а племена етнічних турків і в Туреччині їх усіх вважають земляками. Коли російська авіація почала бомбити ці території, Ердоган відразу, начебто по дружбі, попередив Володимира Володиміровича про те, що не слід цього робити, інакше Туреччина буде змушена реагувати. Росія ігнорувала це. Я говорю не тільки про ті десять попереджень, які звучали в радіоефірі, а й про ті, які йшли по дипломатичних каналах. Згадаймо, що в Анкарі двічі викликали російського посла в МЗС. Тобто всіх про все попередили. Виходячи з того, що сталося, можна зробити висновок: якщо Путін на це пішов, йому це було реально потрібно.

Питання: навіщо?

Пономарьов: Туреччина - член НАТО. А логіка будь-якого агресора - це безперервне підвищення градусу. Я раніше припускав і вважаю нині, що Росія вступить у відкритий конфлікт із НАТО у 2017 році перед президентськими виборами. Те, що нині сталося на

кордоні Туреччини та Сирії, - це демонстрація того, що можна вступити в збройне зіткнення з військами НАТО, і це не призведе до ядерної війни. Крім цього, було продемонстровано, що інші члени НАТО не готові однозначно заступатися за одного з членів Альянсу. Звичайно, всі висловили підтримку Туреччині, але в кінцевому підсумку сказали: «Розбирайтеся самі». Тому що вторгнення носило технічний характер. Хоча з точки зору законодавства НАТО дії Туреччини виправдані. Можна сказати, що це була репетиція того, що, наприклад, може статися в країнах Балтії. І якщо одна країна-член НАТО буде говорити про застосування статті 5 Північноатлантичного Договору, а інші країни-члени НАТО будуть не готові до її застосування, то існування НАТО можна ставити під сумнів. І в такій ситуації Путін у 2018 році піде на свої вибори президента людиною, яка перемогла НАТО, а не людиною, яка зазнала військової невдачі на сході України.

Самарський: Мета Путіна - перебудова світового порядку. Росія - держава, з якою рахуються всі, і у якої є блокуючий голос у вирішенні багатьох зовнішньополітичних проблем. Це перше. Друге - у Росії немає ресурсів, щоб мати таке право голосу. Отже, залишається тільки підвищувати ставки і блефувати. Третій момент, який не дозволяє в повній мірі реалізувати блеф, - це абсолютна влада. Всі пам'ятають прислів'я: влада розбещує, а абсолютна влада розбещує абсолютно. Це означає, що маючи абсолютну владу або майже необмежену всередині Росії, ці можливості переносяться на зовнішньополітичні аспекти. І тут відбуваються збої. Виявляється, у зовнішній політиці людину можуть і не слухати, виявляється, там можуть із нею не погоджуватися, виявляється, щось ще може бути прораховано не так. Четвертий момент. Ситуація зі збитим літаком СУ-24 складна. Але, з моєї точки зору, репутаційні втрати Путіна набагато вищі, ніж Ердогана. Я маю на увазі, червону лінію «Росію чіпати не можна». Все-таки збитим літаком країна НАТО показала, що вона готова застосувати силу. Що ми бачимо у відповідь із російського боку? Тільки невиразні половинчасті санкції на продукти, на туристів, неможливість на даному етапі з боку Росії застосувати силовий вплив і постійне повторення мантри: «Нехай Туреччина вибачиться». Рано чи пізно така сутичка мала відбутися, але я не говорив би, що Путін розраховував на такий ефект. Швидше за все, все вийшло довільно.

Пономарьов: Я хотів би додати, що більшість країн НАТО дуже роздратовані Ердоганом. У Нью-Йорку Путін і Обама обговорювали, як не допустити зіткнення американських пілотів із російськими, як забезпечити, щоб люди не стріляли одне в одного. Гарним прикладом можна назвати ситуацію, коли кілька днів тому російські ВПС порушили повітряний простір Ізраїлю якраз із тією метою, щоб показати різницю. Ось, мовляв, справжній західний союзник Ізраїль не став збивати російський літак, тому що всі все розуміють - порушення повітряного простору носило технічний характер. Так ось, турецькі військові якраз, мені так здається, сиділи і, грубо кажучи, чатували, коли це станеться, виходячи з внутрішньополітичних мотивів для Ердогана. Тому що це потрібно було Ердогану, а не іншим країнам-членам НАТО. І Путіну потрібен був конфлікт із НАТО. Просто немає інших президентів, які наважилися б так вчинити, як Ердоган. Можливо, лідери країн Балтії, але у них немає ВВС.

Якби Туреччина як член НАТО не відреагувала на порушення повітряного простору своєї країни іноземним військовим літаком, то у Кремлі продовжували б радіти, що «НАТО ніщо, а Росія - це сила»?

Пономарьов: Путін себе позиціонує як альфа-самець, який робить, вибачте за тавтологію, рішучі рішення і несе сам відповідальність, а от інші лідери країн схильні до думки своїх виборців. Путін дуже успішний маніпулятор громадською думкою, нині він вкинув у

народ історію, що Туреччина є покупцем нафти з ПІЛ. Ердоган дуже обурився цим, і сказав, якщо доведете, то він готовий піти у відставку. Путін буде розігрувати карту антигітлерівської коаліції, а кінцевим підсумком, як ми пам'ятаємо, була Ялта і переділ світу. І саме цю мету Путін і переслідує. Крім цього, не треба забувати про ядерний ресурс Росії, яким він не був би. Не дарма ж Владімір Владімірович говорив, що щур, загнаний у кут, буде нападати. Тому, якщо він буде загнаним у кут, а у нього є ядерна зброя, то ми не розуміємо, як ситуація буде розвиватися. І західні лідери стоять на тій позиції, що якщо є ймовірність однієї тисячної відсотка застосування ядерної зброї, це вже неприйнятний ризик. І ніхто не може дати гарантії, що ця людина в Кремлі буде залишатися в рамках традиційних озброєнь.

Самарський: Ядерний потенціал Росії потрібно розглядати в аспекті можливостей і аспекті ймовірностей. З моєї точки зору, ймовірність застосування ядерної зброї не настільки висока. У даному випадку ми теж маємо справу з певним блефом, тиском, грою, спробою залякати, натиснути і компенсувати відсутність інших способів впливу. Хіба Росія застосувала ядерну зброю проти Туреччини, яка так нахабно, на думку росіян, збила СУ-24? Ні. Отже, ми знову маємо справу з тим, що політик Путін не настільки відчайдушний, як про нього говорять. Я хотів би наголосити, Путін вивів конфлікт із Туреччиною на рівень міжособистісних відносин. Фактично він «наїхав» на Ердогана, той у відповідь «наїхав» на Путіна. Крім того, кілька днів тому міністр закордонних справ Франції заявив: є дуже сильна підозра, що Росія через Асада допомагає торгувати нафтою. Тут гра вийшла двостороння. Переведення цього конфлікту в міжособистісний простір означає, що він затихне не скоро. Але позиція НАТО в цьому конфлікті прозвучала чітко, а ось позиція ОДКБ («*Ташкентський Договір*» - *Організація Договору про колективну безпеку, створена в 1992 році, на даний момент налічує 6 країн-членів. – Н. М.*), яку очолює Росія, була невиразною. А для України в цілому ця російсько-турецька ситуація хороша.

Чому? Як кажуть в Одесі, що ми з цього будемо мати?

Самарський: Ми будемо мати передусім Туреччину, яка намагалася мати нас. Вибачте, але є ж очевидна картина: турецькі продукти в окупованому Криму, турецькі кораблі в Криму, турецькі вантажопотоки в Криму. Хто з країн НАТО не ввів санкції проти Росії? Туреччина! Я думаю, що такому ставленню до Росії прийшов кінець. Я сподіваюся, що тепер Росія піде з ринку Туреччини і це дозволить турецькому виробнику більш масштабно прийти на український ринок, але багато що залежить від нашої економічної ситуації. Але головне, що тепер надається можливість для створення Балто-Чорноморського поясу як більш тісного політичного і військового співробітництва тих держав, для яких Росія на даний момент становить головну загрозу.

Пономарьов: Так, в тактичному плані Україна виграє від того, що Росія свариться з Туреччиною. І найголовніше - кримське питання. Тому що до Криму, дійсно, йшла велика частка продовольства через Туреччину, й істотно більше, ніж те, що нині блокується на перешийку українськими активістами. Якщо турецькі поставки припиняться, то це буде відчутним ударом для продовольчого балансу півострова. Але я сумніваюся, що ця конфронтація Росії і НАТО матиме довгостроковий позитивний результат для України. Я не бачу на Заході лідерів, які могли б зробити однозначну, без застережень, ставку і залучити Україну до військового союзу з тим же Північноатлантичним Альянсом. Усе це дуже половинчато, поступово й акуратно, тобто крок вперед і два назад. Ні Обама, ні Меркель не готові. І якщо такий військовий союз не складається, а ситуація з Туреччиною допомагає Путіну вийти на ідею реалізації так званої нової Ялти про новий світовий

розподіл, то дуже велика ймовірність того, що в новій «залізній завісі» Україна опиниться на боці Росії.

Самарський: Я згоден, що НАТО не воюватиме за Україну. Ми навіть бачимо, як країни Балтії і Польща переживають, а чи буде НАТО воювати за них? Тому, кажучи про Балто-Чорноморську дугу, я ставлю на перше місце політичні питання. І найголовніше, нам давно пора перестати озиратися на Захід і намагатися виглядати в його очах добре. Нам потрібно розвивати і зміцнювати себе! І виходити виключно з власних інтересів. Ми здали Крим і пропустили війну на Донбасі з двох причин - нерішучості нашого керівництва і тиску Заходу у вигляді порад «не нагнітати». Так ось, деякі з керівників країни забувають про те, що вони представляють інтереси України й українців, а не інтереси Заходу і його виборців. Цитую Посла США, Україні не путінські танки загрожують, Україні загрожують корупція і відсутність реформ.

У яке багаття Путін буде ще підкидати хмиз? Що із замороженими конфліктами, до яких Росія безпосередньо причетна?

Самарський: Отже, почнемо із сирійського питання, яке незрозуміле до кінця. Чи буде Росія нарощувати там свою військову присутність? Чи відповідь Ердоган ввічливими зеленими яничарами, які раптово купили в місцевому військторзі системи для збивання російських літаків? Усе це ймовірно. Сирія - пункт номер один. Пункт номер два - це тероризм. Можна очікувати нових терористичних актів у Західній Європі, що найбільш відповідало б інтересам Путіна на даний момент - чим більше терористичної загрози, тим більше можливостей. Я трохи відступлю від відповіді на ваше запитання, оскільки важливо зазначити наступне. Нині в ЗМІ звучить думка про те, що Україна - ворог ІДІЛ, і я не виключаю, що велика ймовірність терактів в Україні. Не дай Бог теракт, наслідки можуть бути непередбачувані. І я як громадянин дуже стурбований тим дорученням, яке дав наш президент після терактів у Парижі - посилити огляди і безпеку в аеропортах, на кордонах і так далі. Вибачте, але ми держава, в якій точиться війна! Держава, яка зазнала наслідків агресії і виявляється, у нас ще є куди посилювати безпеку на кордонах і в аеропортах?! Так у нас там взагалі нічого не робилося?! У мене висновок був тільки такий.

Тому в Україні терористична загроза дуже сильна. Пункт номер три - Центральна Азія. Просочування туди ІДІЛ і моджахедів. Далі - Нагірний Карабах і Придністров'я. Розвиток конфлікту в Нагірному Карабасі малоімовірний. У цьому випадку Росії доведеться відкрито стати на бік або Азербайджану, або Вірменії. Політика ж Росії в цьому регіоні полягає в тому, щоб зіштовхувати ці сторони між собою, не дозволяти їм досягати якогось миру і стояти над сутичкою, не беручи відкрито ту або іншу сторону. У разі розгортання війни Росії доведеться це зробити. Вплив Росії в цьому регіоні значно послабиться, в усякому разі, на Азербайджан, який від поставок російської зброї залежить набагато менше, ніж Вірменія. У Придністров'ї будуть інші чинники. Поруч знаходиться Румунія - країна НАТО, яка може бути «випадково» залучена в цей конфлікт. Крім того, значних збройних формувань на території Придністров'я немає.

Пономарьов: Я бачу ситуацію з іншого боку. Всі перераховані конфлікти - це зазубрені гачки російського впливу на ті регіони, в яких ці гачки розкидані. Ми повністю втратили м'яку силу, у нас немає друзів, але у нас є ось ці рани, що кровоточать, у які постійно викидаються крупичі солі, щоб ці рани не гоїлися.

Тут є поєднання двох чинників: цілеспрямована політика першої особи, яка живе в чекістській парадигмі і вважає, що наявність таких ниточок і їх сіпання дуже вигідно.

Друге - це рівень виконавців: на кожній із цих територій є своя чорна діра, через які йдуть неконтрольовані фінансові потоки, контрабанда, наркотики і зброя. Ці території дуже зручні для цього. Тому хто ж буде нищити собі таку можливість?

Самарський: Напевно, слід назвати ще одну точку можливого конфлікту - це Донбас. Загострення ситуації, локальних сутичок відповідало б інтересам Росії на даному етапі з покладанням повної відповідальності на Україну. Мінські угоди - це бомба уповільненої дії, вони не в інтересах України, це - ні миру, ні війни.

Пономарьов: Мені здається, що ці всі конфлікти будуть існувати рівно доти, доки не буде створена глобальна або хоча б регіональна система безпеки, яка влаштовує всі держави регіону. Цієї концепції немає. Після розпаду СРСР, вона так і не склалася. Росія її запропонувати не може, тому що вона пропонує гру в своїх інтересах, а нової моделі безпеки не існує.

Зважаючи на останні події в Росії, створюється враження, що ваш президент готовий не тільки сваритися й оголошувати війну не лише іншим державам, а й власному народу. Чи відкриється внутрішній фронт у Росії? Розпочаті хвилювання далекобійників проти дорожніх поборів на користь приватної компанії можуть стати початком чогось більшого?

Пономарьов: Так, протести далекобійників одні з наймасовіших і найсерйозніших із часів монетизації пільг у Росії з 2005 року. Вони охопили всю країну, блокади доріг, походи на Москву... Це вкрай серйозна історія, а причина - тупа жадібність. Ввели побори в інтересах приватної компанії, яка належить (*наближеним до Путіна. - Н. М.*) Ротенбергам. Якщо стояло б питання зібрати гроші, закладені в транспортний податок або акциз на дизельне паливо, ніхто і не помітив би. Замість цього нахабно зажадали платити за пробіг машин по автодорогах саме в інтересах приватної компанії. І це людей особливо обурило. Але ось опозиція цю ситуацію не використовує. Розмовляти з далекобійниками почали комуністи в своєму традиційному ключі - організувати протест, а потім «злити» подорожчє. А так звана несистемна опозиція теж викликає питання. Ось з'явився Навальний, який просто відзначився на полі в плані піару. Він зробив звернення в Інтернеті до далекобійників. Ну, ви собі уявляєте Інтернет в кабіні кожного далекобійника (*сміється*).

Але ж не далекобійники були адресатом цього відеозвернення, а аудиторія ліберальної опозиції, мовляв, подивіться, ми теж цим займаємося. Як тільки російський опозиціонер-націоналіст із Пітера Сергій Гуляєв узяв участь в акції, і це була самоорганізована колона походу на Москву, його тут же пов'язали. Але я не перебільшував би значення цих акцій протесту. Це все поки що дзвіночки. Влада почне сипатися в той момент, коли для еліти зникнуть надії на те, що ми із Заходом домовимося. А Владіміру Владіміровичу як диктатору нічого більше поки не залишається, як через розв'язані війни примушувати всіх до любові. Сподіваюся, що всі читали Маркеса і його чудовий твір «Осінь патріарха».

#

Пономарьова в Росії продовжували політично переслідувати. 10 червня 2016 року депутати Державної Думи проголосували за зняття мандата зі свого колеги. Підставою слугував ухвалений ще в квітні закон, який дає право позбавляти депутатських повноважень

у разі, якщо народний обранець не з'являється на засіданнях парламенту впродовж 30 календарних днів. Хоча голос Пономарьова в парламенті представляв його колега Дмитрій Гудков, згідно наданої довіреності. Російським законодавством так зване «кнопкодавство» не заборонене. За словами Пономарьова, він щоразу по скайпу спілкувався із соратником і обговорював порядок денний.

24 червня цього ж року вже колишній депутат отримав від України посвідку на проживання. На своїй сторінці у Фейсбук він виклав фото українського документа зі словами «Заздрить, друзі!» [10] Таким чином, він уже остаточно оселився в Україні. Але громадянство так і не просив, мріючи все ж таки повернутися до Росії. Тому третю річницю окупації Криму Ілля Пономарьов зустрічав уже в Києві...

Важливо зазначити, що за три роки окупації Криму на півострові відбулося заміщення населення. У листопаді 2016 року в Женеві на Форумі ООН з питань національних меншин Комітету з прав людини член Меджлісу кримськотатарського народу Ескендер Барієв заявив, що до Криму з території РФ завезено 120 тисяч осіб. [11]

Нагадаю, що окупація Криму як сніг на голову впала на постмайданну Україну. Нова-стара політична еліта виявилася не готовою до збройного нападу на півострів Російською Федерацією. Вона була розгублена і в прострації. Серед проукраїнських сил в Криму найбільшу частку займали кримські татари. Повторюсь, що по факту вони стали найбільшими українцями. Тому і першою цивільною жертвою став молодий Решат Аметов. Поза тим Російська Федерація через ЗМІ та лідерів громадської думки успішно розкручувала черговий міф про «непролиту» кров під час окупаційних дій в АР Крим. Як не раз уже зауважувалося, насправді більше десятка осіб було вбито, майже 20 осіб пропали безвісти, і 64 людини знаходиться в місцях позбавлення волі. І це не остаточні цифри. Окрім того, Росія вела насильницьку асиміляцію.

Прес-центр, ІА «Главком», 24 лютого, 2017 року
Гості: Ілля Пономарьов, экс-депутат Державної Думи РФ

Гаяна Юксель, член Меджлісу кримськотатарського народу, директор ІА «Кримські новини» (QNA)

Гаяно, чому 26 лютого став днем спротиву російської агресії?

Юксель: Символом спротиву окупації Криму дійсно вважається 26 лютого. Це закономірно. Адже 26 лютого 2014 року відбувся найбільший мітинг біля стін Верховної Ради АР Крим за часи окупації Криму, котра пройшла надзвичайно швидко, впродовж трьох тижнів. Ви знаєте, що кримські депутати повинні були звернутися до уряду РФ начебто за допомогою, начебто з проханням стабілізації ситуації на півострові, котрому загрожувала влада в Києві. Серед населення поширювалися чутки про загони людей, котрі мали приїжджати до Криму, говорили про Правий Сектор, бандерівців і так далі.

Перша спроба, яку хотіли кримські парламентарії провести, планувалася на 23 лютого. Але була проведена внутрішня робота, і це засідання не відбулося. А от уже 26 лютого стало всім зрозуміло, що це засідання таки відбудеться. Увечері 25 лютого відбулося засідання Меджлісу кримськотатарського народу, котрий на той час був знову обраним (*вибори до Меджлісу відбулися в жовті 2013 року. – Н. М.*). Тоді 33 члени Меджлісу обговорювали, як себе вести в цій ситуації, якою буде реакція на ті події, що відбуваються. Обговорювалися різні варіанти. І тоді ж було ухвалено думку, що в жодному разі ми не маємо бути осторонь, ми повинні зібратися біля стін парламенту, висловити свою думку і волевиявлення та не допустити акції кримських депутатів. І трапилося те, що трапилося. Але 26 лютого відбувся дуже значимий мітинг під стінами Верховної Ради в Криму. Цей мітинг - не масова акція заворушення, він не може кваліфікуватися як заворушення. Це був захід, який цілеспрямовано було проведено й організовано. Виносити рішення і проводити слідчі дії щодо тих подій може тільки Україна, а не Росія, як це вона робить нині. Бо на той момент Крим був під юрисдикцією України. Він і нині під юрисдикцією України, але де-факто там панує Росія.

Якщо коротко сказати про триріччя окупації, то висновки такі. По-перше, захоплення Криму – це спланована акція, яку провели Головне розвідувальне управління Росії у взаємодії з ФСБ та за участі регулярних частин російської армії. Це не було волевиявленням кримчан, як це намагається подавати Росія. Я нагадаю, що у 2011 році Центр Разумкова на території Криму провів дослідження про те, яку країну вважають рідною для себе кримчани. 71% мешканців Криму говорили про Україну. Цей відсоток був вищим серед кримських татар – 83%.

По-друге, Крим перетворився на територію страху, де повністю порушуються права людини, де не дотримується міжнародне законодавство, а також і чинне законодавство РФ. Бо всі кримінальні або адміністративні справи, які наразі ведуться, мають ознаки порушення, що суперечить власне російському законодавству. Ця ситуація була відображена в декларації ООН від 16 грудня 2016 року, де Росія чітко названа країною-агресором, і йдеться про численні порушення прав людини.

По-третє, в правовому плані за три роки окупації – це десятки кримінальних та адміністративних справ. За статистикою нараховується 66 потерпілих. Із них 11 осіб було вбито, 14 осіб пропали безвісти і 41 людина знаходиться нині в місцях позбавлення волі. Але ця статистика, на жаль, не закінчується, вона росте. Наприклад, 21 лютого був черговий обшук в оселі кримського татарина. Цього разу жертвою свавілля окупантів став Мустафа Мухтерем. Йому інкриміновано адміністративне покарання за публікацію в соціальній мережі. Так от, співвітчизників, які прийшли його підтримати, теж арештували і покарали. Кваліфікували цю підтримку як несанкціонований мітинг.

По-четверте, відбувається вимивання свідомості та фальсифікація історії, де кримські татари зображуються не як корінний народ, а як «понаїхавший» елемент на півострів, а Україна – як недодержава, яка нічого не зробила для півострова. Тобто нині там відбувається міфологізація. На території Криму за цей час встановлено пам'ятники та об'єкти культурного значення, котрі втягують Крим в російську історію, а ще сучасні пам'ятники, такі як зеленому чоловічку та історичним особам – Катерині II та Сталіну.

Окрім того, відбувається мілітаризація не тільки власне півострова, а мілітаризація свідомості молодого покоління. Це цілий пласт робіт, який ведеться з такою метою щодо молоді. Це і школи, й інші навчальні заклади, і культурні конкурси. Дітей виховують в новій атмосфері і мілітаризують їм свідомість.

Іллє, а що в ці дні відбувалося в Державній Думі?

Пономарьов: У Росії ці всі події відбувалися доволі хаотично. Я все одно притримуюся позиції, що хоча в Росії існував довгостроковий план дестабілізації ситуації на півострові, але рішення щодо анексії було ухвалене внаслідок подій на Майдані. Коли втік Янукович, Путін вирішив, що потрібно помститися і перебити ефект від революції. Тоді серед еліти панувала думка: якщо і захоплювати Крим, то треба це робити цивілізовано, у два кроки, тобто спершу провести референдум, визнаємо незалежність, так, як це було зроблено з Південною Осетією та Абхазією, а потім через два роки, мовляв, заберемо собі. І тоді жодних проблем та наслідків не буде. Реалізувати ці думки можна було, адже військова база була присутня, і всі кроки такі ж самі можна було б зробити, але без наслідків. Але Путін особисто вирішив, бо для нього важливо було показати росіянам, що революція не може бути успішною, революція – це шлях до інтервенції, це шлях до розпаду країни, це шлях до крові. І це Путіну вдалося!

Питання в тому, що тепер робити. Адже виникає величезна кількість міфів і не тільки в Росії, Криму, а й по всьому світу через інструменти впливу Кремля. А саме через куплених депутатів європейських чи американських, експертного середовища та «Russia Today». Головний меседж: можливо, захоплення Криму і було з порушенням міжнародного права, але ж більшість мешканців Криму цього хотіли. І це один із головних міфів, з яким треба боротися. Треба визнати, що з цим міфом багато погоджувалися і погоджуються досі і в Думі, і в російській еліті. Навіть я свого часу теж так думав, що референдум був легітимним, можливо, це і було зроблено з порушенням, але дійсно більшість населення була «за». Я навіть у своєму блозі в ЖЖ про це написав одразу після свого голосування в парламенті 20 березня 2014 року. Але, в будь-якому випадку, для мене все одно було принципово важливо, що між Росією та Україною в 1994 році було підписано документ, де визнавали територіальну цілісність України. У свою чергу, Україна свої зобов'язання, пов'язанні з ядерною зброєю, виконала. Окрім того, анексія Криму - це був очевидний шлях до війни та крові, розриву відносин між нашими країнами. Але більшість еліти дійсно вважала, що це круто, коли ми Севастополь заберемо назад, а з іншого боку, боялися будь-яких наслідків з боку Кремля.

Це нині вже всі розуміють, що цей референдум був значною мірою намальований, як і всі російські вибори. Але це не приводить до якихось змін всередині країни. Я впевнений, що ставлення може змінитися в будь-який час, але може відбутися тільки тоді, коли зміниться влада в Росії, коли буде розповсюджена реальна інформація, реальні факти, реальні цифри. Тому моя позиція щодо цього референдуму змінилася, адже я дослідив, що і як там насправді відбулося, і слідкую пильно за тим, що відбувається нині. Але з точки зору

голосування це все жодним чином не вплинуло на моє рішення. Я і тепер проголосував би так само. Тільки ще більш упевнено тиснув би кнопку «проти».

Чи справилася держава Україна з викликом щодо внутрішньо переміщених осіб з АР Крим?

Юксель: Це дуже складне питання. Наші співвітчизники в Криму просять нас не вбивати у них надію, що Крим повернеться. На жаль, реальність, з якою ми тут стикаємося, охолоджує всі почуття. Давайте згадаємо ті законодавчі акти, які діють нині. Наприклад, закон про Зону вільної торгівлі з Кримом. Це нонсенс. Не може окупована територія бути вільною економічною зоною. Так, нині торгівлі там немає. Громадянська блокада це припинила. Але цей закон досі діє, і Крим розглядається як зона вільної торгівлі. Постанова Кабміну №1035, яка забороняє кримчанам вивозити власне майно на територію материкової України. Це віддаляє людей, бо ця постанова по суті б'є по руках тих, хто виїхав. Далі постанова НБУ про визнання кримчан нерезидентами. Адже ті проблеми, з якими ми стикаємося, нас обурюють. Я сама кримчанка, прожила в Криму більше тридцяти років і маю кримську прописку. І коли я приходжу в звичайний український банк, подаю документи на проведення будь-яких операцій, я чую як один співробітник телефонує іншому співробітнику із запитанням: «А з ЦИМИ людьми що робити?» Тоді мені стає не по собі, з якими ЦИМИ людьми? Хіба ж я не така сама громадянка країни?

Скоро вже буде рік, як президент України 18 травня 2016 року пообіцяв створити групу з внесення змін до Конституції України в десятю статтю, яка визначає статус Криму. І досі ця робоча група не створена. Закон про корінні народи України, закон про статус кримськотатарського народу не розглянуті. Україна має показати, яким вона бачить майбутнє Криму.

А яке майбутнє бачить Росія щодо Криму?

Пономарьов: Там все очевидно. Крим - це частина Росії. Крапка і абзац. Інші сценарії не розглядаються. Сигнали на міжнародній арені для України свідчать про те, що путінська позиція починає домінувати. Ми бачимо це на прикладі висловлювань пана Пінчука або пана Артеменка, або від депутатів українського парламенту в кулуарах Ради, або від представників еліти, що приїжджають до США. Усі транслюють практично одне й теж – розміняти Донбас на Крим. Це саме те, чого хоче Путін. Адже він і поліз на Донбас, щоб створити штучно проблему, а потім її здати й добитися визнання Криму.

Нова адміністрація президента США не розуміє, навіщо їй боротися за статус Криму. Так, вони визнають, що це окупована територія, але якщо сама Україна за неї не бореться, то навіщо їм цей процес очолювати. Це буде на шкоду американським комерційним інтересам. Україна має чітко заявити й окреслити свій реальний мирний план. Мінські домовленості взагалі нічого про Крим не кажуть. Тому якщо щоразу на кожному розі стояти і говорити, що ми притримуємося Мінських домовленостей, але при цьому вони все одно нікуди не рухаються, то це означає, що по відношенню до Криму ухвалена така позиція, що де-факто ситуація визнається. Зважаючи на позиції Росії та України щодо Криму, світова спільнота готова себе поводити так, як вона поводи́ла по відношенню свого часу до країн Балтії, тобто територія хоч і окупована, але ми не втручаємося.

Звичайно, Україна порушує гуманітарні питання і питання політичних в'язнів, проблем кримськотатарського народу, але треба говорити і про політичні питання, територіальні зокрема, про конкретні питання мирного врегулювання.

Цілком погоджуюся з вами, що держава Україна не допрацьовує в питанні повернення Криму. Взяти до уваги хоча б той факт, що в березні цього року відбудеться розгляд українського питання в Міжнародному суді ООН і, на жаль, питання про претензії до Росії щодо окупованої території Криму там немає. Яке ж майбутнє очікує Крим, зважаючи на всі обставини, які ви обоє окреслили?

Юксель: Так, дійсно, важливе питання: а що далі? Звучить питання про окуповані території крізь історичну призму, де строки окупації нараховуються десятиріччями. І звучить резонне питання, чи може Крим стати сірою зоною на такий тривалий час. Повернення Криму військовим шляхом неможливе. Неможливе не тільки через військову перевагу Росії, а й через те, що ні Америка, ні європейські країни не будуть воювати за ту ситуацію, яка у нас склалася. Першою групою, яка потрапить під удар, стануть кримські татари, адже проживають вони достатньо компактно. Вихід тільки через тиск санкцій, тиск міжнародної спільноти. І в цьому контексті позиція України дуже неясна. Але це не означає, що ми маємо сісти й опустити руки. Держава хоч і не доробляє, кримське питання лобіює громадянське суспільство. А в цьому громадянському суспільстві функцію локомотива виконують ті кримчани, які залишилися без домовки.

Пономарьов: Я теж погоджуюся, що питання лежить не у військовій площині, а в площині роботи з мешканцями Криму, щоб більшість займала проукраїнську позицію. Коли йшла анексія, людей купували, обіцяючи їм золоті гори. Якби не було фону корупції часів Януковича, бідного життя і міфів, що в Росії є молочні ріки та кисільні береги, то територію не могли так просто захопити. Нині необхідно власне Україні передусім працювати над тим самим – створювати образ успішної країни. Щоб кримчани, які прийняли Росію, зрозуміли, яку країну Україну вони втратили. Нині мешканці Криму тверезіють, але у них немає альтернативи. Адже нині в Україні теж хаос, теж корупція, як і у них там під новою владою.

Мабуть, я ще виступлю на захист президента Порошенка, розуміючи, чому він не ініціює цю робочу групу щодо внесення змін до Конституції України з приводу автономії. Вони не хочуть створювати прецедент, пов'язаний із Донбасом.

Я вас переб'ю, даруйте. Там немає жодного прецеденту. Кримські татари – це корінний народ, який має право на власну автономію. А от «народа Донбаса» не існує. Юридично тут історія абсолютно чиста! Ви зараз міфотворчістю займаєтеся...

Пономарьов: Я не займаюся міфотворчістю. Я озвучую те, про що говорять українські посадові особи, в тому числі на міжнародних переговорах. Вони вважають, що якщо є одна автономія, то буде складніше захищати позицію іншої автономії.

Будемо радити цим посадовим особам слухати прес-конференції прес-центру «Главкома», щоб підвищувати власний освітній рівень. Гарзд. Якщо уявити ідеальну картину – режим Путіна впав і до влади прийшли притомні люди: яким має бути шлях повернення Криму?

Пономарьов: Треба розуміти, що яка влада не прийшла б, то не буде такого, що от взяли і на завтра Крим повернули. Будуть спроби домовлятися з Україною про шляхи вирішення кримського питання. Більшість політиків говорять про проведення повторного референдуму, механізми при цьому пропонуються різні. Моя позиція наступна: я вважаю, що без того, аби спитати людей, які живуть у Криму, нічого зробити не вийде. Більше того, я вважаю, що це неправильно. Бо будь-яке значиме стратегічне політичне рішення має спиратися на волю народу. І не треба на мене вішати ярлики імперіаліста. Я людина

лівих поглядів і стою на засадах інтернаціоналізму. Ми маємо так чи інакше домовитися і діяти в інтересах обох народів – росіян та українців. Ми сусіди, і нам треба все одно навчитися жити поряд у мирі та дружбі. Але я вважаю принципово важливим, що будь-яка влада має йти знизу, а не зверху. І воля народу завжди важливіша за те, що написано на папері з точки зору закону. Для того, щоб більше ніколи не поверталися до цього питання, і щоб це питання було врегульоване, і щоб ніхто не посилався ні на одну фількину грамоту 1954 року, ні на іншу фількину грамоту 2014 року, необхідно провести таку процедуру, яку визнавали б усі: і Україна, і Росія, і США, і ЄС, а найголовніше – власне кримчани.

Юксель: Я не зовсім погоджуюся з Іллею. Справа в тім, що проведення референдуму в нинішніх умовах на території Криму не відобразить реальної ситуації на півострові. Всі ми чудово знаємо, що з території Криму насильницьким шляхом, цілеспрямовано вичавлена активна частина проукраїнської більшості. Для цього створені всі умови – порушені кримінальні справи, красномовні факти смертей та безвісти зниклих. Тобто пасіонарне проукраїнське ядро знищене. Крім того, Росія нині веде насильницьку асиміляцію і заміщення населення півострова своїм населенням з материка. Тому навіть якщо й уявити, що буде референдум, то для такого референдуму потрібно повернути весь попередній стан, який був до 2014 року, а вже потім запитувати людей.

І тут виникає ще одне питання – схожих референдумів, схожих процедур немає ні в законодавстві Росії, ні в законодавстві України. Нині в РФ жоден суб'єкт не може провести такий референдум. То чому новий суб'єкт РФ має провести референдум, а Україна як країна, в якій злочинським шляхом відняли територію, має його визнати? Тому референдум – це глухий кут. І вирішення питання Криму можливе тільки дипломатичним шляхом.

#

Під час 80-го пленарного засідання Генеральної Асамблеї ООН ухвалена резолюція Генеральної Асамблеї ООН від 27 березня 2014 року за номером 68/262. Територіальна цілість України. «За» проголосували 100 країн, «проти» – 11, «утрималися» – 58, «не голосували» – 24.

У ній ішлося, що Генеральна Асамблея (...) зазначає, що референдум, проведений в Автономній Республіці Крим і місті Севастополі 16 березня 2014 року, не був санкціонований Україною, тому не може бути основою для будь-яких дій для зміни статусу Автономної Республіки Крим або міста Севастополя; підтверджує суверенітет, політичну незалежність, територіальну цілісність України в її міжнародно визнаних кордонах; закликає всі держави, міжнародні організації не визнавати будь-яку зміну статусу Автономної Республіки Крим і міста Севастополь на основі згаданого референдуму й утриматися від будь-яких дій та кроків,

котрі можна було б трактувати як визнання такого зміненого статусу. [12]

Усі країни ЄС разом із Великою Британією, Канадою, Японією, Південною Кореєю, Ісландією, Туреччиною засудили дії РФ. Першою країною, що визнала дії Росії законними, був Казахстан. [13]
[14]

Розділ 6

Війна в Україні: зоряний час Лукашенка?

Заворушення на сході України розпочалися приблизно із середини квітня 2014 року, коли так звані проросійські активісти почали захоплювати адміністративні будинки та відділки міліції. [1] Незабаром це насильницьке протистояння перетворилося на збройний конфлікт за участі регулярних військ Російської Федерації. Щоправда, сама ж Росія ніколи офіційно не визнала присутність власних збройних сил на території суверенної України. [2]

На території Луганської та Донецької областей діяли і нерегулярні російські війська – казакі. Міжнародна спільнота постійно озвучувала свої «стурбованість» та «занепокоєння».

5 вересня 2014 року в Мінську було організовано тристоронню контактну групу, яка розробила та підписала Мінський Протокол, так зване «перемир'я». [3] Учасниками тристоронньої групи були – Спеціальний представник голови ОБСЄ у складі Тристоронньої контактної групи з реалізації мирного плану на сході України Посол Гайді Тальявіні (обіймала цю посаду до червня 2015 року, її замінив Мартін Сайдік), другий президент України Леонід Кучма, Надзвичайний і Повноважний Посол Росії в Україні Міхаїл Зурабов.

До організації цієї зустрічі з врегулювання конфлікту, спричиненого російською агресією в Україні, активно долучався незмінний президент Білорусі Александр Лукашенко. Журналісти дали йому прізвисько «останній диктатор Європи», а лідери розвинених країн взагалі уникали будь-яких контактів із ним. [4] Хоча своїми діями, як окупація частини української території «заблукалими солдатами» та анексія Автономної Республіки Крим, президент Російської Федерації Владімір Путін відібрав цей титул у Лукашенка, чим зробив його передостаннім диктатором Європи.

Саме на мінському саміті 26 серпня 2014 року в форматі Митний Союз – ЄС – Україна було домовлено, що Мінськ стане майданчиком для переговорів контактної групи. *«Усі підтримали*

пропозицію президента України зробити Мінськ регулярним майданчиком для діалогу контактної групи», (переклад. – Н. М.) – заявив журналістам Лукашенко. [5]

Безумовно, війна в Україні відкривала перед Лукашенком зоряний шлях у політичному житті. А згодом всі побачать, як економіка його країни стане бенефіціаром від накладених санкцій на Росію через її агресію в Україні. Після того, як керівництво Російської Федерації впровадило в життя продуктові санкції у відповідь, на прилавках російських магазинів почали з'являтися екзотичні продукти білоруського походження. Найбільший резонанс створили креветки та мідії. [6]

Роман Безсмертний – український політик. Завжди виважений в оцінках і спокійний у спілкуванні. Білорусь і її президента він знає не з книжок, а з власного досвіду. Адже був Надзвичайним і Повноважним Послом України у цій державі з 2010 по 2011 роки. А згодом під час мінського процесу стане представником України в політичній підгрупі тристоронньої контактної групи з врегулювання конфлікту на Донбасі.

Прес-центр ІА «Главком», 26 серпня 2014 року

Гість: Роман Безсмертний, політик, представник України в політичній підгрупі тристоронньої контактної групи з врегулювання конфлікту на Донбасі, Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Білорусь (2010 - 2011)

Пане Романе, здається, що в Александра Лукашенка починається новий виток політичного життя... Донедавна він був персоною нон-грата в цивілізованих країнах, лідери держав не хотіли з ним за руку навіть вітатися, а тепер ось Європа йде до нього. Наступає зоряний час для Лукашенка?

Я одразу хочу зазначити, що обрання місцем зустрічі міста Мінськ – це всього-на-всього збіг певних обставин. Це можна назвати формально зустріч на нейтральній території. Чому я так кажу? Для європейців та українців - це нейтральна територія, а для Путіна це не є нейтральною територією. Тому він і дозволив собі туди поїхати, бо останні півтора десятка років пан Лукашенко відіграє роль одного з акторів у театрі президента Росії. Тому наголошую, Росія думає, що вона вдома. Дійсно, ця зустріч дає пану Лукашенку малесенький шанс повернутися до якогось спілкування із цивілізованим світом. Але йому доведеться діяти так, наскільки йому дозволить це робити Москва.

Лукашенка можна вважати таємним союзником України?

На жаль, ні. Лукашенко давним-давно обрав для себе в союзники, я сказав би, господарем Москву. Тому очікувати в даному випадку допомоги не доводиться. Москва використовувала Лукашенка і його своєрідні стосунки з президентом України задовго до

того, як Петро Порошенко став президентом. Вони пов'язані з бізнесом Петра Порошенка. Наголошую, що Лукашенко тут абсолютно випадкова фігура.

А чи не видається Вам, що російська агресія в Україні змусила Лукашенка замислитися над долею країни? Адже він навіть нещодавно білоруською мовою заговорив, чого раніше особливо не спостерігалось.

Лукашенком керують його інтереси, як утриматися біля влади. І все, що він робить, він робить лише в тій частині, що не заважає йому задурювати голови білорусам і прислужуватися Москві. Я ставлю під великий сумнів, що Лукашенко зміниться чи переосмислить себе. Бо на сьогоднішній день Білорусь – частина Росії, на відміну від Казахстану. Лукашенко – це не президент незалежної держави, це «зіцпредседатель» території, яка давним-давно опанована (увага!) особисто Путіним, і він виконує свою функцію, здираючи з білоруса останню сорочку і розповідаючи про якісь енергоборги Білорусі. А Москві це вигідно, бо білоруси завжди будуть, апелюючи на погані умови життя, показувати на Лукашенка, а прибутки йдуть команді Путіна.

Багато суперечок лунає довкола того, чи варто Петру Порошенку їхати до Мінська. Ви як вважаєте?

Президенту України в Мінську робити нічого і з точки зору результативності, і з точки зору оцінки поточної ситуації. Але в політиці є дві категорії: як правильно і як потрібно. Тому в площині «потрібно» в Мінськ їхати потрібно. Але не задавайтеся дискусією між питаннями «правильно» чи «потрібно», бо насправді це одне і те ж. І від дипломатів ви чуєте такі відповіді, що правильно було б так, але потрібно ось так. Бо дипломати не розглядають ситуацію із сьогодні на сьогодні, політик і дипломат захоплюються не результатом, а процесом. Для того, щоб цей процес тривав і не переривався, треба туди їхати.

Що і як з точки зору результату це буде виглядати? Згадайте ситуацію три-чотири тижні тому, коли з'явилася інформація про те, що президент України *можливо* (виділено. – Н. М.) відвідає саміт голів СНД у Мінську, де буде обговорювати з ними політичну ситуацію. Так от це *можливо* наклалося на подальше загострення російсько-української війни. Так я розглядаю ситуацію не як конфлікт, не як гібридну війну, а саме як війну. І пояснення всьому світу, США, Європі, Україні, Росії, що на початку третього тисячоліття розв'язувати так питання, які стосуються взаємних стосунків і проблем геополітики, неприпустимо. У даному випадку, щоб добре розуміли і одні, і другі, що ваші, з одного боку, побажання, плани і вимоги, і, з іншого боку, перспективи можливі і нереальні, і тому був варіант в інший спосіб розглянути цю ситуацію. Це ще один аргумент до того, що потрібно, а не як правильно.

Однак, очевидно, що нинішню ситуацію і зустріч у Мінську треба розглядати як передумову до прелюдії, а не як саму прелюдію. Тобто це початок підготовки до можливого діалогу. Свідченням цього є розгляд ситуації мінських зустрічей і подій на фронті. Подивіться, як вони суперечать одна одній: нібито готується зустріч, то мала б відбутися якась пауза. Так от, якщо для вас це протиріччя, то для мене це закономірність. У нинішній російсько-українській війні є свої закони і логіка, яка диктує загострення. І це загострення буде зростати: втягування нових військових частин, контингентів, техніки, бо це закон війни, це сніжна куля, яку кинули згори і вона буде котитися далі. Так от, паралельно із цим процесом мінські розмови будуть виглядати суперечливо. Спробуйте поєднати ці два процеси, насправді це одне і те ж. Ця зустріч потрібна, щоб вівся діалог.

Але тут треба чесно сказати, президент Порошенко робить цей візит на шкоду собі, але він це робить не на шкоду українському народу й українській позиції.

Але є інші думки щодо зустрічей у Мінську. Деякі експерти переконані, що це зрада...

Наша присутність там потрібна, щоб заявити свою позицію. Згадайте трагічну ситуацію, коли збили пасажирський Боїнг малайзійських авіаліній МН-17. Українська сторона одразу заявила: ми відкриті до того, щоб проводити слідство, щоб розібратися хто винен. Україна спочатку не давала оцінок, хто це зробив. Це приклад аргументу «як потрібно». Тому повторюся, президент Порошенко їде туди, щоб показати: Україна готова вести діалог. Зверніть увагу, я не сказав, готова до діалогу. Ми можемо з вами вести діалог. Але ми будемо вести діалог тоді, коли будемо розуміти прелюдію як короткий зміст опери. На сьогоднішній день зміст цієї опери невідомий, бо він не обговорювався. Він існує тільки у вигляді можливих передбачень: заяви колишнього радника президента Росії Путіна Андрія Ілларіонова порівняйте із заявами канцлера Німеччини Меркель під час візиту з президентом України. Далі поверніться до ініціатив переговорної групи, до якої входили колишній президент України Кучма і колишній голова Адміністрації президента Медведчук (акцентую вашу увагу на цих двох прізвищах), і ви побачите перелік питань, які дискутувалися ще з 1991 року, коли Україна стала на шлях Незалежності.

Як щодо української суб'єктності у цих мінських перемовинах?

На жаль, Україна і Київ не є суб'єктом у цьому процесі. У цьому процесі суб'єктами є Москва, Вашингтон, і десь я допускаю собі в ролі субпідрядника суб'єктності Вашингтона Європейський Союз. Якщо із цієї точки зору розглядати ситуацію, то ви самі можете дати відповідь на запитання про результативність діалогу. До моменту, доки учасниками цього процесу не стануть суб'єкти геополітичної ситуації, дати відповідь на запитання, що відбувається, неможливо.

Усе ж таки, що Україна може пред'явити на цих переговорах у Мінську?

У даному випадку треба говорити, по-перше, про аргументацію з українського боку щодо пред'явлення претензій російській стороні, по-друге, складання аргументів української сторони для того, щоб реальними учасниками цього діалогу стала Європа.

Щодо першого, то я недаремно виходив із позиції, що конфлікт на сході – це російсько-українська війна. Тому на цій зустрічі треба привести приклади, що ніякі не «днр-лнр», а це оголошена війна Україні Москвою. Але для цього є внутрішнє питання, відповіді на яке досі не дає українська влада. На моє переконання, війну треба називати війною і тоді зрозуміло, які аргументи має виставити українська сторона. Мінімум чого може домогтися Україна, щоб Росія чітко висловила свою мету. Бо коли ми говоримо, наприклад, про федералізацію, то децентралізація, федералізація Україні потрібна була в 2005 році, коли я її пропонував. Нині говорити про це - зайве витрачати час. Говорити про Крим, особливий статус Донбасу, то виникає питання, нащо ви грабуєте – вивозите станки, заводи, якщо ви про екстериторіальність. Знаєте, чому це робиться? Таким чином терористи отримують гроші, це товар, який вони продають у Росію, щоб отримати танки, зброю і так далі.

Я приведу такий приклад. Минулого тижня в Стаханові відбувся діалог між терористами і місцевим бізнесом. Місцевий бізнес зібрав кошти на умовах, що терористи їх не чіпатимуть. Приблизно в цей же час російська делегація власників алчевського меткомбінату приїхала на переговори з терористами і домовилася за ціну у 80 млн.

гривень, що ні одна бомба, ні одна ракета не впаде на територію алчевського меткомбінату, то от вам зміст поточної ситуації. Про які статуси цих територій може йти мова, коли там мародерство? Питання децентралізації, конфедерації чи ще щось – це все відволікання уваги. Усьому світу треба показати, або за стіл переговорів сядуть реальні гравці, діалог почнеться, і Україна матиме впевненість, що жоден українець не загине на цій війні, або це означає, що не давши відповіді на ці питання, війна буде тривати безкінечно. Бо якщо темою війни стає мародерство, це означає, що ці люди іншого способу життя не знають.

#

Гостями прес-центру були і білоруські опозиціонери. Наталія Радіна, головний редактор найбільшого білоруського опозиційного видання «Хартыя – 97», Зміцер Бандаренка, політичний в'язень, розмірковували над участю Білорусі у врегулюванні збройного конфлікту на сході України. Самі ж опозиціонери вимушені перебувати у вигнанні. Свого часу у день президентських виборів Білорусі, 19 грудня 2010 року, Наталія була схоплена правоохоронцями в редакції сайту «Хартыя – 97» та утримувалася в СІЗО КДБ, їй інкримінували «масові заворушення». Потім змінили запобіжний захід про невиїзд. Деякий час журналістка жила з батьками, а в квітні 2011 року змушена була таємно втекти з країни. Зміцер Бандаренка – один із лідерів білоруської опозиції. Його теж, як і Наталію, арештували у день голосування на президентських виборах і звинуватили в порушенні громадського порядку та підбурюванні до заворушень. Засудили до двох років ув'язнення.

На сторінках свого видання Наталія відверто називає президента Білорусі диктатором, узурпатором, а посаду депутата бере у лапки, мотивуючи це нелегітимністю органу.

Прес-центр ІА «Главком», 15 жовтня 2014 року

Гості: Наталія Радіна, головний редактор опозиційного видання «Хартыя – 97»

Зміцер Бандаренка, політичний в'язень

Ваше ставлення до участі Лукашенка в конфлікті між Росією та Україною? Знаємо, що ви скептично ставитеся до ролі Лукашенка як «миротворця». Чи змінилося ваше ставлення до цього питання після приїзду до Києва?

Радіна: Ні, моє ставлення не змінилося. Було б великою помилкою покладати якісь надії на Лукашенка, хоча б із тієї причини, що нова влада України обрана демократичним шляхом, а Лукашенко – це диктатор. Диктатор країни, в якій вбивають політиків, у тюрмах

якої знаходяться політв'язні, де в'язнів совісті піддають жорстоким тортурам. Ось Зміцер Бандаренка пробув у білоруській в'язниці півтора року і може розповісти, що там відбувається.

Дивно, що в демократичній Україні такі союзники. До того ж потрібно розуміти, що Лукашенко - це маріонетка Кремля. Нині на території Білорусі розташовуються російські війська й озброєння. Це дуже небезпечний хитрий сусід, а не союзник. У ситуації війни Росії й України він намагається вигадати для себе певні дивіденди.

Це зоряний час для Лукашенка? Європа сама до нього прийшла і сіла за один обідній стіл.

Радіна: Схожа ситуація вже була в 2008 році під час російсько-грузинської війни, коли Лукашенко також продавав своє ставлення до Південної Осетії й Абхазії то Росії, то Європі. І, в підсумку, за невизнання ним цих територій незалежними державами ЄС розплатився з Лукашенком кредитами, які врятували його диктаторський режим від краху. Економічна ситуація в Білорусі була в той час катастрофічна.

Нині Україна зазнала агресії з боку Росії. Чи можливо, щоб Лукашенко, побачивши, що він може бути наступним, змінив ставлення до інакодумців?

Бандаренка: На жаль, це ілюзорна надія. Диктатор залишається, а лідери, на яких покладалися надії як на демократів, потім ідуть, у тому числі через помилки у внутрішній і зовнішній політиці. Я маю на увазі Михеїла Саакашвілі і Віктора Ющенка, які були лобістами Лукашенка.

На жаль, ми проходили через це впродовж двадцяти років дуже часто. До Мінська приїжджають нові дипломати, нові міністри закордонних справ. Майже всі вони відчувають ілюзії, що Лукашенка можна перевиховати, але цього не відбувається. Тому що у цієї людини є жорстка установка на утримання особистої влади будь-яким шляхом.

Одночасно режим Лукашенка перебуває на повному утриманні у Москві. Російські дотації у вигляді низьких цін на газ, нафту, неповерненні кредити становлять від 5 до 10 млрд. доларів на рік. І якщо раніше Російська імперія в особі СРСР підтримувала десятки псевдо комуністичних режимів, то нині вистачає сил на те, щоб утримувати одну таку «братню» диктатуру. На більше Росії не вистачає, і Лукашенко цим користується.

Але якщо Лукашенка неможливо перевиховати, чи буде в Білорусі свій Майдан?

Радіна: Звичайно, в Білорусі буде свій Майдан. Україна показала, що при таких режимах, як режим Лукашенка або режим Януковича, немає інших варіантів зміни влади. Питання в тому, коли це станеться, але, очевидно, що в Білорусі теж спалахне.

Нині є одна проблема: білоруси затуркані російською пропагандою. Російські телеканали йдуть безперешкодно на території всієї Білорусі. Протягом двох десятиліть Лукашенко знищував недержавні медіа і нині пожинає плоди своєї політики. У принципі, нині білоруси довіряють російським ЗМІ більше, ніж білоруській пропаганді, і вважають Путіна меншим злом, ніж Лукашенка.

Сайт «Хартія – 97», головним редактором якого я є, інші незалежні ЗМІ, звичайно, намагаються виправити цю ситуацію, але наших сил недостатньо в порівнянні з аудиторією, яку нині мають російські офіційні медіа в Білорусі. У цій ситуації, якщо ми не

хочемо втратити білорусів як європейську націю, як союзників України, дуже важлива підтримка незалежних ЗМІ, які стоять на принципах демократії і суверенітету Білорусі.

Сумно насправді...

Радіна: Я не сказала б, що сумно. Маски зірвані, своїм ставленням до України режим Путіна проявив усю свою імперську сутність. Є надія, що Європа нарешті прокинеться і зрозуміє, наскільки небезпечна ситуація склалася в нашому регіоні, що світ стоїть перед загрозою відновлення навіть не Радянського Союзу, а Російської імперії. Путін підтримує маріонеткові режими в Білорусі, Південної Осетії, Абхазії, Придністров'ї та намагається встановити такий же маріонетковий режим в Україні.

Я не впевнена, що Європа може прокинутися. Половина країн там куплені, інші загралися, третім все одно, тому що вони не є великими гравцями на міжнародній арені.

Радіна: Але ж є ще такий чинник, як ціни на нафту.

Ми намагаємося побудувати нову Україну. Тому хочеться почути погляд збоку, які помилки ми вже допустили, будуючи нову країну?

Бандаренка: Як і більшість нормальних людей у світі, ми захоплюємося Україною, мужністю вашого народу, силою духу і на Майдані, і в опорі прямій російській агресії.

Під час падіння СРСР було ясно, що комунізм - це погано, і треба допомагати державам, які хочуть його позбутися. Сьогодні Україна бореться одна. Це десь теж помилка. Завдяки сайту «Хартія – 97», іншим незалежним білоруським медіа інтерес до України був колосальним. Сотні наших активістів були і на Майдані під час Помаранчевої революції, і на Євромайдані в 2013 - 2014 роках.

І що ж ми бачимо після кожного Майдану? Новий лідер України їде цілуватися з нашим диктатором. Такого не могло бути за часів польської «Солідарності». Свою свободу Польща переносила на інші країни, і нові польські лідери одразу працювали з дисидентами Чехословаччини, Угорщини, Східної Німеччини. У цьому була сила польського прикладу.

А що ми бачимо з України? Ми бачимо, що лідери Майдану обнімаються з диктаторами і мають справи з диктаторами. Відразу ж включається «реал-політик». Дружинами Ющенка були Каддафі і Лукашенко. Після таких кроків вашої влади в Білорусі настає період депресії.

Під час Майдану офіційні білоруські медіа активно поливали брудом українських громадян, які повстали проти диктатури, а демократичні сили були на боці Майдану, але, прийшовши до влади, українські лідери забувають про демократів у Білорусі і їдуть на уклін до Лукашенка. Чому ніхто з них не говорить, що в нас є політв'язні? Чому країна, яка підписала Угоду про асоціацію з Європейським Союзом, пускає на свою територію людину, яка знаходиться під санкціями ЄС?

Ось це помилка. Не може Україна при всій своїй потужності, при всій своїй трагедії перемогти одна. Наші країни були одним цілим протягом тисячі років. Ми разом потрапили під імперію, разом повинні вибиратися. Другом нової вільної демократичної України може бути тільки європейська демократична і вільна Білорусь.

Ставка на диктатора? Для нас це тест. Де Саакашвілі? Де Ющенко? Нам кажуть: Порошенку треба гасити пожежу. Ті теж ніби «гасили пожежу», але коли дивишся нинішню статистику, то бачиш, що поставки сигарет із Білорусі в Україну зросли в 40 разів. Чи не пов'язано це з тим, що кордони на Захід у вас відкриті? Поставки алкоголю зросли у 8 разів.

Ми не хочемо критикувати вашу внутрішню політику, мета нашої поїздки до Києва - подивитися, чого можна в українців повчитися і нагадати, що контроль за владою має бути не тільки у внутрішніх справах, а й у зовнішніх. Тому що співпраця з диктаторами впливає на імідж вільної України.

Але ж мінські переговори все одно триватимуть? Конфлікт на сході не врегулюється ні за місяць, ні за два. Неможливо на дипломатичному рівні обрубати контакти незалежної України з диктатором. Тому що співпраця з диктаторами впливає на імідж вільної України.

Бандаренка: Є проста річ. Коли до Білорусі приїжджали міністр закордонних справ Польщі Радослав Сікорський або міністр закордонних справ Німеччини Гідо Вестервелле, вони зустрічалися не тільки з представниками влади, а й з опозицією. Жоден із лідерів «помаранчевого» уряду, жоден із лідерів нового уряду нині при поїздках до Мінська не зустрівся з білоруськими демократами, із сім'ями політв'язнів. Це величезні іміджеві втрати.

Так, у Мінську є майданчик для переговорів, йде війна, але є стандарти європейської демократичної політики.

Радіна: Якщо говорити про Мінськ як про майданчик для переговорів, ми бачимо, що жодні домовленості тут не виконуються. Так, я чула різні точки зору, що, крім Білорусі, ніде було зустрічатися, оскільки сепаратисти не можуть виїхати до Женеви, а Казахстан відмовився бути таким майданчиком.

Але з ким перемовляється Кучма в Мінську? З путінськими «шістками»? Це абсолютно безглуздо. Путін немає наміру зупинитися у своїй агресивній політиці. Мінські переговори для нього - це перепочинок для нового наступу.

Кому мінські переговори найбільше на руку?

Радіна: На руку вони виключно Лукашенку, оскільки ця людина завжди знаходилася в міжнародній ізоляції. Він використовував російсько-грузинську війну, нині використовує російсько-українську, щоб вискочити як чорт із табакерки на світову арену. Це глибоко закомплексована особистість, якій дуже важливо бути політиком міжнародного рівня. І вашу трагедію він використовує на всі 100%.

Повірте, йому абсолютно наплювати на Україну, йому абсолютно наплювати на українців. Подивіться, що він говорить. У кожній його публічній заяві містяться взаємовиключні тези. То він робить реверанс убік України, то - вбік Росії. Він розтягнувся на шпагат, залишаючись при цьому абсолютно несамостійним політиком у руках ляльководів із Кремля. Повірте, він зрадить Україну в зручний для нього момент.

Крім цього, Лукашенко нині зробив Білорусь транзитною контрабандною територією, через яку в Росію йдуть європейські товари в обхід санкцій. І на цьому, повірте, він заробляє величезні гроші, які головним чином потрапляють до його власної кишені. Для

цього йому важливо мати статус «парламентера» і «миротворця». Хоча насправді це бізнесмен, який заробляє гроші, в тому числі, на крові українців.

Так, абсолютно новий образ - «диктатор-миротворець». У світі такого ще не було. В Україні незабаром парламентські вибори. Ваша оцінка нашої виборчої кампанії?

Бандаренка: Не дивлячись на всі проблеми, в умовах фактичної війни Україна стає демократичною державою. Ми можемо вам тільки заздрити. У Білорусі вже давно немає незалежних ЗМІ, телебачення, радіостанцій. Більшість білорусів ненавидять Лукашенка і втомилися жити в таких умовах. Але коли немає медіа - немає зворотного зв'язку.

В Україні живе суспільство. Ми бачимо вашу виборчу кампанію на вулицях і в медіа. Так, напевно, якісь засоби масової інформації мають різні позиції, відображають думки олігархічних груп, але це демократія. І ми можемо тільки побажати вам успіху, тому що ситуація в Білорусі в цьому плані інша.

Сподіваюся, що нова Верховна Рада буде краща за нинішню, тому що у вас відбудеться повне оновлення влади. Це дуже важливо для України, в тому числі, і в міжнародному плані. Країна має легітимного президента і матиме новий легітимний парламент. У вас є цивільний контроль над владою. Це величезний ривок уперед.

Україна - країна з величезним потенціалом. Це регіональна держава. Хотілося б, щоб ваш дух свободи поширювався на Білорусь та інші країни.

Радіна: Я сподіваюся, що новий парламент України буде більш вибірковий у своїх контактах, ніж колишня Верховна Рада, і не почне передусім налагоджувати контакти з нелегітимним білоруським парламентом. Треба розуміти, що в Білорусі немає законно обраних депутатів, в Білорусі немає законно обраного парламенту. Всі гілки влади знищені і знаходяться під контролем Лукашенка. Білоруські «національні збори» - це кишенькова структура. Тому є прохання до нових українських депутатів - налагоджувати зв'язки з демократичною Білоруссю, а не з диктаторською.

#

В Україні весь час було занепокоєння, що РФ може вторгнутися на українську територію з кордону Білорусі. Тому прискіпливо всі слідкували за організованими Росією спільно з Білорусією військовими навчаннями «Захід 2017». У грудні 2017 року в прес-центрі «Главкому» білоруський опозиціонер і колишній конкурент Лукашенка на президентських виборах, закордонний представник громадського руху «Білоруський національний конгрес» Андрей Саннікав на запитання, чи можна вірити обіцянці Лукашенка, що з території Білорусі агресії щодо України ніколи не буде, відповів: «Останні навчання відрізняються від тих, які були раніше. По-перше, починаючи із навчань «Захід-2009», нинішні навчання були наймасштабнішими з часів існування СРСР. По-друге,

судячи з витоків інформації, які були, ці навчання були направлені проти Європи, проти України. У 2009-му році, з того, що вдалося дізнатися, в рамках навчань репетирувався ядерний удар по Варшаві, така була легенда, а також танковий прорив до Калінінградської області. Характер останніх вересневих навчань військові спеціалісти також оцінюють як наступальний, ніяк не оборонний. Саме тому до них була така велика увага. А щодо того, що Лукашенко сказав. Хто його питатиме? Путін не буде його питати, Лукашенко не буде посвячений в плани Путіна». [7]

Розділ 7

З терористами не розмовляють?!

1 березня 2014 року відбулося засідання Ради національної безпеки та оборони України (РНБОУ). На ньому було ухвалено рішення «Про невідкладні заходи щодо забезпечення національної безпеки, суверенітету і територіальної цілісності України». «Виходячи з необхідності захисту прав та інтересів громадян України, суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності державних кордонів України, недопущення втручання в її внутрішні справи, з огляду на порушення російською стороною положень Меморандуму про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї від 5 грудня 1994 року, Договору про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією від 31 травня 1997 року та Угоди між Україною і Російською Федерацією про статус та умови перебування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України від 28 травня 1997 року, а також зважаючи на рішення Ради Федерації Федеральних Зборів Російської Федерації щодо використання збройних сил Російської Федерації на території України, Рада національної безпеки і оборони України вирішила привести в повну бойову готовність Збройні Сили України та відповідні військові формування, Оперативний штаб з питань реагування на ситуацію в Автономній Республіці Крим та місті Севастополі, який повинен був забезпечувати моніторинг та аналіз інформації щодо розвитку ситуації в АРК». [1]

Міністерство закордонних справ, згідно рішення, мало негайно звернутися до зовнішньополітичних відомств держав-підписантів Будапештського меморандуму від 5 грудня 1994 року – Сполучених Штатів Америки, Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії, щоб вони забезпечили безпеку України.

12 квітня 2014 року відбулося екстрене засідання РНБОУ. На ньому обговорювалися питання «проблемних» регіонів, тобто Донецької, Луганської та Харківської областей. За повідомленнями

в ЗМІ, обговорювалася також і можливість введення надзвичайного стану. [2] Наступного дня у Слов'янську розпочалася Антитерористична операція під керуванням Антитерористичного центру при СБУ України. Її було створено ще в далекому 1998 році указом президента Л. Кучми. [3] А закон «Про боротьбу з тероризмом» ухвалено в 2003 році. [4] Варто зазначити, що АТО була розповсюджена і на частину території міста Ізюм із прилеглими селами Харківської області й тривала вона там до 14 вересня 2014 року.

Отже, у своєму зверненні в. о. президента України Олександр Турчинов заявив: *«Ми робили все, аби уникнути людських жертв. Але ми готові дати відсіч усім спробам вторгнення, дестабілізації та терористичним діям зі зброєю в руках. РНБО ухвалила рішення розпочати широкомасштабну антитерористичну операцію із залученням Збройних Сил України. Ми не дамо Росії повторити кримський сценарій у східному регіоні України»*. [5]

Хоч офіційно в Україні була організована Антитерористична операція, але проблема з визнанням «ЛНР», «ДНР» терористичними організаціями існувала.

Незважаючи на те, що у виступах високопосадовців та інформпросторі широко вживається термін «терористи» або «російсько-терористичні війська», в правовому плані ті, хто воює на боці «самопроголошених республік», терористами не є. Президент Петро Порошенко ще після трагедії з малайзійським «Боїнгом» заявляв, що Україна готує міжнародні позови, щоб організації «ДНР» та «ЛНР» отримали статус терористів на міжнародному рівні. Але в самій Україні цей статус досі не визначений.

Така невизначеність мала свої наслідки в судових процесах щодо подій на сході України. *«На сьогоднішній день є кілька десятків звернень від громадян України, які знаходяться під вартою з обвинуваченнями стосовного їхнього залучення до діяльності терористичних організацій «ДНР» та «ЛНР», – розповідала «Главкому» у березні 2016 року Уповноважений ВРУ з прав людини Валерія Лутковська. – Вони звертаються до нас за роз'ясненням, яким законодавчим актом визначено, що такі організації є терористичними, щоб*

використати це на свій захист у суді. Інше питання – сьогоднішні склади злочину, які передбачають залучення до створення терористичних організацій, що згідно закону терористичними не є. І тому дійсно виникає певна юридична колізія – про яке тоді пособництво тероризму розповідають прокурори?» [6]

Справа в тому, що в чинному законі «Про боротьбу з тероризмом» процедура визнання організації терористичною не прописана. За цим законом визнати організацію терористичною може суд (щоправда, незрозуміло який), і на підставі цього рішення вона підлягає ліквідації. Заява про притягнення організації до відповідальності за терористичну діяльність подається до суду відповідно Генеральним прокурором України, прокурорами Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва і Севастополя у встановленому законом порядку. Але ні про такі подання, ні про відповідні судові рішення нічого невідомо.

СБУ та військова прокуратура кваліфікують діяльність організаторів та активних учасників «ДНР» та «ЛНР» за статтею 258-3 Кримінального кодексу (створення терористичних організацій, керівництво й участь у терористичних організаціях, сприяння створенню та діяльності терористичних організацій). Але деякі суди не хотіли «зв'язуватися» з «терористичною» статтею і віддавали перевагу використанню статті 260 КК (участь у незаконному військовому формуванні), бо зазвичай затримані апологети «самопроголошених республік» заперечували участь у бойових діях і запевняли, що просто «стояли на шухері». І довести, що вони були посібниками терористів, дуже важко. Ось показова цитата з рішення одного із судів Донецької області: «Національним законодавством України: ані Законом України «Про боротьбу з тероризмом», ані будь-яким іншим законодавчим актом – не визначено послідовності визнання організації терористичною, компетентних органів, які повинні звертатися з клопотанням про визнання терористичною організацією того чи іншого угруповання. На даний час відсутній законодавчий акт чи відповідне судове рішення про визнання терористичною організацією самопроголошеної так званої «Донецької народної республіки».

27 січня 2015 року Верховна Рада намагалася заповнити цю прогалину – парламентарії розглядали «кабмінівський» законопроект №1840 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо визнання організацій терористичними». [7] Від початку цей проект передбачав конкретну процедуру розгляду Вищим адміністративним судом позовів поданих Генпрокуратурою, прокурорами областей та інших про визнання організації терористичною. Але вже в ході його розгляду в залі парламенту були додані пропозиції депутатів щодо можливості визнання організацій терористичними безпосередньо Верховною Радою за поданням РНБО. Саме ці правки той законопроект і поховали – профільний Комітет та Головне юридичне управління зазначили, що Рада хоче перебрати на себе неконституційні функції, і до другого читання 1840 не дожив. У своєму висновку Комітет окремо зазначив, що цей законопроект уже неактуальний, бо зареєстровано фактично альтернативний проект №2139 із дещо зміненою назвою – «Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення механізмів боротьби з тероризмом». [8] Він передбачав удосконалення процедури – надавав право СБУ звертатися до Верховного Суду щодо визнання організацій терористичними. Але до голосування справа так і не дійшла, хоча необхідність прибрати правову колізію була очевидною: терористи «ДНР» – «ЛНР» нібито є, але на папері їх досі немає.

Одна з версій, чому законопроект, незважаючи на його гостру необхідність, не було ухвалено, – це не потрібно Президенту в контексті перемовин у Мінському форматі. Якщо «ДНР» та «ЛНР» будуть визнані терористичними організаціями, то як тоді вести переговори з їхніми представниками в Контактній групі?

А й справді, чи можна розмовляти з терористами?

У книзі «Розмови з терористами. Моя подорож від ІРА до Аль-Каїди» британський журналіст Пітер Тейлор пише, що він розмовляв з терористами не тому, що симпатизував їм, а тому, що «на мою думку, конфлікти повинні вирішуватися через діалог, а не через

позбавлення життя, – а для того, аби зрозуміти мотиви, а також причини – світські чи релігійні, через які людей готують убивати і в які вони вірять». [9] Автор також зауважує, що поширене сприйняття терористів і тероризму часто розходиться з дійсністю. «У боротьбі із загрозою, яка походить від ІРА, Аль-Каїди чи інших груп повстанців, наріжним каменем будь-якої стратегії уряду є демонізація та маргіналізація ворога для заперечення його етичної та політичної легітимності та поступового зменшення його підтримки. Впродовж років я бачив, як змінювалася позиція уряду вслід за визнанням того, що «терористи» мали свої причини і що компроміс треба було шукати, щоб припинити кровопролиття, втрати людських та фінансових ресурсів. Визнання реальності є передумовою завершення конфлікту». [10]

Питання так званих розмов чи переговорів із терористами дуже гостро дебатовалося в українському суспільстві та експертному середовищі.

Прес-центр ІА «Главком», 8 жовтня 2015 року

Гості: Дарія Гайдай, експерт-балканіст, аналітик Інституту світової політики

Юлія Тищенко, керівник Програми підтримки демократичних процесів Українського незалежного центру політичних досліджень, вивчала досвід вирішення конфлікту та «примирення» громадян у Північній Ірландії

За мінськими угодами, на окупованій території «терористам» і «сепаратистам» обіцяють амністію, мовляв, це один зі шляхів до примирення. Чим може бути корисним хорватський досвід вирішення конфлікту?

Гайдай: В українських медіа часто наводять приклад Хорватії як модель більш успішного врегулювання конфлікту, інкорпорації територій, тому слід пам'ятати відмінні риси. Передусім у Хорватії відбувався конфлікт – громадянська війна. Однак рівень протистояння йшов досить чітко вздовж міжетнічного поділу, тобто хорвати протистояли сербам. Цей поділ зробив конфлікт дуже емоційним і примирення було дуже важким: і серби боялися залишатися на території, де встановлювалася влада Хорватії, а хорвати боялися повертатися на ту територію, де більшість уже становили серби після етнічних чисток.

Інша відмінність від українського конфлікту, що в Хорватії активно нині обговорюється тільки випадок східної Славонії, яка була доволі успішно інкорпорована в Хорватію, але при цьому забувають про країну, яку було приєднано до Хорватії в результаті наступу військових формувань, а не дипломатичним шляхом. Це був збройний шлях. І внаслідок цього змінився баланс сил у самій Славонії.

Досвід Хорватії є корисним для України в тому плані, що був вироблений певний механізм, який продемонстрував свою ефективність та послідовність дій. В Україні

вибори на окупованій території Донбасу представляються як початок врегулювання ситуації і подаються як рецепт для вирішення конфлікту. У Хорватії вибори відбулися лише через два роки після того, як почався процес врегулювання в Східній Славонії. Для проведення цих виборів було підготовлено: демілітаризацію, повернення внутрішніх переселенців, введення тимчасових поліцейських сил. Усе відбувалося під керівництвом місії ООН, тобто була широка присутність у регіоні, що забезпечило успішність усіх цих дій. Також було встановлено контроль над кордонами між Сербією та Хорватією. Як бачите, вибори проходили там у нових якісних політичних умовах. Зазначу, що була проведена також амністія, про яку наполягала міжнародна спільнота. Ця амністія була доволі складною.

Чому?

Гайдай: Річ у тім, що хорватський уряд не хотів, щоб ухвалювали цей закон. Спершу закон був доволі розмитий, але під тиском міжнародного співтовариства його зробили більш чітким, зокрема, чітко прописувалося, які саме особи підлягають амністії, й особи, які не підлягають амністії. У документі було прописано, якщо особи винні чи підозрюються у воєнних злочинах, вони не підлягають амністії. Під тиском міжнародних сил хорватський уряд підготував список осіб, які не підлягають амністії. Хоча він постійно переглядався, бо було багато неточностей. Але, попри все, хорватське міністерство юстиції вело цілеспрямовану роботу з ідентифікації тих людей, яких підозрювали, або були вже певні вироки у скоєнні воєнних злочинів. Цих людей попереджали про те, що проти них є вироки або підозра, і це давало можливість цим «обвинувачуваним» залишити Східну Славонію. Тому процес амністії був підготовчою стадією до виборів, але він був персоналізованим, чітким.

Як ви ставитеся до такої популярної нині думки в інформаційному просторі, що з терористами жодних переговорів не ведуть?

Гайдай: Так, хорватська влада називала сербських сепаратистів «терористами». Головне розділення було на тих, хто скоював воєнні злочини, і простих громадян, які боялися за себе з приходом хорватської влади. Міграція активних людей, які брали участь у бойових діях, для хорватської влади була вигідною. Тому можна припустити, що вже згадане мною відтермінування, було частково виправдане тим, що був час на те, аби серби звиклися з думкою, що вони повернуться на свої території, врегулювалося технічне питання і зрештою, щоб на перше місце в тих анклавах вийшли люди більш помірковані й готові до співпраці.

Слід зазначити, що Хорватія взяла на себе відповідальність за воєнні злочини, які здійснювалися з її боку. Судові вироки виносилися і сербам, які ще не встигли втекти з території, і хорватам. Згодом були навіть помилування таких ув'язнених. Між іншим, питання помилування було дуже дискусійним, чи можна застосовувати помилування від президента стосовно цих осіб. Але головною стратегією в цьому загальному процесі було не поспішати. Бо врегулювати конфлікт, який тривав уже кілька років і повернути все назад, неможливо за кілька місяців. Тому було ухвалено рішення про введення міжнародного контингенту на цій території, який забезпечував те, щоб ситуація стабілізувалася, і на психологічному рівні також. Йшлося про повернення внутрішньо переміщених осіб.

У нашому випадку важливо також забезпечити стабілізацію ситуації, дати час на психологічний спокій тим, хто живе під окупацією від самого початку, створити можливість повернення ВПО на Донбас, і тільки тоді проводити місцеві вибори. Вибори

поспіхом наразі вигідні тільки сепаратистській стороні. Психологічний стан на цих територіях дуже напружений. І введення широкого міжнародного контингенту ситуацію не врятує. Бо в таких психологічних умовах важко буде очікувати на голосування за проукраїнських кандидатів, адже вибір буде неосмисленим. Люди мають усвідомлювати, за що вони голосують.

Що саме Україна може взяти для себе з хорватського досвіду врегулювання конфлікту?

Гайдай: Перше, на що я звернула б увагу, це на викуп державою зброї в населення. До виборів хорватська влада провела кампанію за допомогою місії ООН викупу зброї в населення східної Славонії. Не робити вибори поспіхом. Міжнародна спільнота, яка тисне на Україну в плані проведення виборів на Донбасі, діє неправильно. Україні не слід відмовлятися від ідеї введення миротворчого контингенту.

Юліє, досвід Північної Ірландії дуже показовий у питанні примирення у суспільстві та вирішенні громадянського конфлікту. Чим нам це може бути цікавим?

Тищенко: Навіть і нині в Північній Ірландії не все ще вирішено в конфлікті, якому вже 300 років. І ми не можемо порівнювати їхню ситуацію з нашою: чи то в анексованому Криму, чи то в окупованому Донбасі. Але ми можемо використовувати їхній позитивний і ефективний досвід комунікації. Я не буду переповідати всю історію конфлікту і спроби врегулювань. Зупинюся на 1998 році, як відправній точці намагань завершити конфлікт, коли була укладена угода «Страсної п'ятниці», яка закріпила гарантування прав людини, зниження політичної напруги, адже відбулося формування уряду Північної Ірландії, створення Асамблеї Північної Ірландії, що заклало підвалини для примирення в суспільстві.

Окрім того, було запроваджено чіткий розподіл повноважень. Наприклад, Уряд Об'єднаного Королівства залишав за собою і залишає питання глобальної безпеки, зовнішньої політики, але всі питання соціально-культурного, соціально-економічного розвитку, податків, місцевих інвестицій віддані Уряду Північної Ірландії та Асамблеї Північної Ірландії. Цікава ситуація з паспортами: людина має право володіти двома паспортами - і ірландським, і британським.

А як тривав процес амністії?

Тищенко: Цей процес і нині доволі болісний. Досі точаться суперечки стосовно того, кого амністувати. Хоч минуло багато вже років, але велика кількість людей не амністовані. Після угоди «Страсної п'ятниці» почався процес амністії тих, кого називають «борцями», «терористами», я вживаю в лапках ці слова, щоб уникнути оціночних суджень. Адже визнання когось «терористом» чи «борцем», чи «повстанцем» – це доволі суб'єктивний чинник, зважаючи яка сторона говорить. Так от, були прецеденти, коли люди виходили з тюрми, які мали вироки суду на дев'ять позитивних ув'язнень за здійснення терористичних актів.

І як тривала комунікація держави з громадянами? Мені складно уявити, що всі раділи звільненню так би мовити «терористів» чи «борців» за незалежність Північної Ірландії...

Тищенко: Так, суспільство на всіх територіях - і в Британії, і в обох Ірландіях - було доволі вороже налаштоване. Уряд витратив не один рік комунікацій. Власне саму Угоду

«Страсної п'ятниці» ухвалювали на референдумі, в кожній церкві чи то католицькій, чи то протестантській все активно обговорювалося. Наведу приклад, тодішній міністр Ірландії, не плутайте з Північною Ірландією, міг приїздити в Белфаст (Північна Ірландія) в родини, які постраждали від терористичних актів без політичного піару, без представників ЗМІ, а за чаєм проводив розмови і годинами пояснював, чому амністія потрібна. Це робилося для того, щоб прийшло усвідомлення, аби насильство не повторювалося.

Фактично нині ті батьки, а це зазвичай колишні комбатанти, які мають дорослих дітей, дуже пильно слідкують за тим, аби молодь не йшла шляхом насильства. Існує там багато організацій, які працюють над цим питанням. Самі ж мешканці Північної Ірландії кажуть, що мир у нас купили. Паралельно з процесами політичного врегулювання, амністії, що дала змогу балотуватися до владних структур, ішов процес інвестицій, грантів, субвенцій на відповідні території. І громади зрозуміли, хай вони і розділені, але примирення, яке гарантує економічне зростання, вкрай необхідне для розвитку регіону. Але наголошу, що шлях до примирення лежить через комунікацію влади з народом. Треба весь час пояснювати, що роблять і для чого.

А наскільки суспільство примирилося?

Тищенко: Цей процес ще триває. Але гострих фаз насильницьких конфліктів ми не спостерігаємо, так як це було ще донедавна. У цей регіон прийшли проекти, створилися робочі місця, і нині це всіх задовольняє. Там тільки на ментальному рівні є дивні речі. Наприклад, у цих розділених громадах є різні місця пам'яті, можуть бути малюнки графіті присвячені протестанту, який вбив багато католиків. Але ніхто не бігає з громади в громаду замальовувати такі зображення. З нашої емоційної точки зору це виглядає щонайменше дивно. Ще одне зауважу, в Північній Ірландії класи в школах немішані, це протистояння не за етнічним поділом, а, швидше, за релігійною ознакою.

Чи комунікувала влада з терористами, безпосередньо з ІРА?

Тищенко: Ні, з ІРА ніхто не комунікував. Переговори велися з політичним крилом Шинн Фейн, яке, між іншим, створилося не за один момент. Минули роки, поки сформувався політичний осередок ІРА. В Україну приїздять іноземні аналітики і цікавляться так званими лідерами «ЛНР», «ДНР», як вони себе проявляли до конфлікту: чи були в них якісь вимоги, чи мали вони підтримку місцевих мешканців? Тому в нас різні трішки ситуації. Я не уявляю, як за такий короткий термін, що нам пропонують, узгодити ці всі питання, зокрема питання виборів. Тому відповідаючи на запитання, чи розмовляють із терористами, скажу так: розмовляють, але не зі всіма, і треба знаходити певні формати.

Чим цінний досвід врегулювання конфлікту у Північній Ірландії для України?

Тищенко: Я робила б ставку на певні ціннісні установки, тобто що конфліктувати чи воювати це набагато гірше, ніж домовлятися. Це усвідомлення приходить усім сторонам. І в процесі домовляння має бути компроміс, не може бути стратегії, що хтось виграє, а хтось програє одночасно. Ці поняття потрібно культивувати і у владі, і в суспільстві. Не можна будувати на поняттях «зрада» чи «перемога». Важливо запозичити засоби комунікації, переконування, розмов, влада має пояснювати громадянам свої дії і рішення. І робити це не у форматі прес-конференції, переслідуючи тільки мету піару. Розмови з громадами мають бути повсякденні. Потрібно створювати спільні проекти, я примітивно скажу, наприклад, відновлення зруйнованих шкіл і так далі. Жодного поспіху з так званим особливим статусом. Жодного феодалського права. У Північній Ірландії процес

децентралізації не за два дні було зроблено, і передача повноважень тривала десятки років.

#

Російська Федерація посіяла війну і на інших територіях колишнього Радянського Союзу – в Грузії та Молдові. І якщо в ніким невизнаному Придністров'ї вже не ллється кров, а з Молдовою встановлені більш-менш нормальні стосунки, то в Грузії нині відбувається повзуча окупація її територій. У прес-центрі «Главкому» 8 вересня 2017 року засновник і командир Грузинського легіону, що увійшов до складу Збройних сил України і відстоює територіальну цілісність Української держави, Мамука Мамулашвілі та його батько грузинський генерал Зураб Мамулашвілі розповіли, що російські окупаційні війська самостійно нині пересувають кордон на 1-2 метри. *«Це добре спланована справа із захоплення Грузії. У селах (Південної Осетії. – Н. М.), які окупувала російська сторона, до сьогодні залишаються російські окупаційні сили. Вони пересувають кожного дня лінію розмежування на декілька метрів, а також провокують новий конфлікт. Під окупацію потрапляють сім'ї, які ще сьогодні мали власне житло на території Грузії, а завтра - живуть під контролем Росії. Технічно там є колючий дріт, що називають лінією розмежування. Цей колючий дріт пересувають на декілька метрів. Були випадки, коли у людини будинок знаходився на одній стороні окупації, а земля, яку він обробляє, – на іншій. І за межі його вже не пускали. Ця окупація триває до сьогодні як в Україні, так і в Грузії. В Україні це відбувається в більш грубій формі, а в Грузії – тихо. Грузинська влада не реагує на таку повзучу окупацію збоку Росії»,* - говорить командир Грузинського легіону. [11]

Тому не менш цікавим та важливим досвідом вирішення конфлікту й інтеграції населення на окупованих територіях є шлях Грузії та Молдови.

Прес-центр, ІА «Главком», 24 квітня 2017 року

Гості: Паата Закареїшвілі, экс-міністр із питань примирення і громадянського рівноправ'я Грузії

Андрій Попов, экс-заступник міністра закордонних справ Молдови

Закареїшвілі: Грузія має сумний 25-річний досвід невирішених конфліктів. Дуже часто стверджують, що наші два конфлікти однакові. Хоча насправді Абхазький конфлікт та конфлікт у Південній Осетії дуже відрізняються один від одного. Тому Грузія стратегічно по-різному працює в цих напрямках. Хоча часто міжнародні організації та експерти ці два абсолютні різні конфлікти об'єднують у Женевський формат, котрий працює над врегулюванням грузинських конфліктів. І от у цій корзині знаходяться три крупні конфлікти: грузино-абхазький, грузино-осетинський, грузино-російський. Причиною, чому так все тяжко й повільно йде, є те, що обговорення цих трьох конфліктів відбувається впродовж половини або одного дня у проміжку двох-трьох місяців.

Для нас важливо розібратися, що турбує людей, які знаходяться на окупованих територіях. Перші десять років конфлікту Грузію такі питання не хвилювали. Лише через десять років ми зрозуміли, що Росія легко маніпулює абхазьким та осетинським суспільством. Цим питанням спершу почало займатися громадянське суспільство, яке згодом запропонувало владі Грузії вивчати проблеми, які хвилюють її громадян на окупованих територіях. Вивчивши проблеми мешканців тих територій, ми вже могли зрозуміти, як Росія може маніпулювати та використовувати їх проти Грузії.

Ми дійшли висновку, якщо знаєш проблеми того населення, то легше справлятися з викликами, які постають перед нашою державою. На жаль, ми досі дозволяємо Росії створювати порядок денний. Достатньо зробити певні кроки для вирішення конфлікту, але якщо Росія не хоче, то всі наші зусилля зводяться на манівці. Ніхто в світі так добре не знає Грузію та Україну, як Росія, і вона цим користується, пхаючи палки в колеса.

Для нас важливо розуміти, як ми використовуємо міжнародні організації та яка їхня роль. Часто ми на них дивимося як на кийок проти Росії. Ми їм кажемо: «З абхазами та осетинами ми розберемося самі, а ви нам краще допоможіть розібратися з Росією». А у них свій порядок денний. Але не завжди все йде так як треба, ми часто заходимо в глухий кут, бо західні країни не можуть виступити проти Росії.

Коли тривають переговори, то нам складно спілкуватися з абхазцями та осетинами. Немає сенсу розмовляти з ними, коли поряд є Росія, до якої вони дослухаються. Відмінність наших конфліктів полягає в тому, що в Абхазії та окупованій Осетії мешкають не етнічні росіяни. Вони також по-своєму бояться Росію і намагаються чинити опір. І нам ватро підтримувати ці намагання, а не ігнорувати їх.

Дуже важливо не відштовхувати тих, хто живе на окупованих територіях. Наприклад, Грузія не відключила Інгурську ГЕС і подає електрику до Абхазії, тому люди розуміють, що їх обслуговує Грузія. Однак свого часу припинили постачання газу до Південної Осетії. Росія одразу скористалася нашою помилкою і почала давати газ на цю територію. Тому нині, коли ми знову пропонуємо свої послуги, - вони відмовляються. Адже бояться, що в якийсь критичний момент Грузія знову може відключити газ. Тому вони й тримаються за Росію, а вбік Грузії навіть дивитися не хочуть.

Якщо люди, що живуть на Донбасі, самі не розривають зв'язки з Україною, то не відштовхуйте їх. Росія у нас виступила рятівницею і тепер дуже добре маніпулює цим. Не припускайтеся наших помилок.

Попов: Я реалізовував програму «Придністровські діалоги» з 2006-го по 2010-й рік. Ми щорічно збиралися на різних семінарах та конференціях. Участь брали представники територій з обох берегів Дністра. Також збиралися журналісти, соціологи, експерти. На

мою думку, дуже важливо, щоб люди, яких поглинув конфлікт, не переставали спілкуватися.

Я процитую класика: «Усі щасливі сім'ї схожі одна на одну, кожна нещаслива сім'я нещасна по-своєму». Так ось, незважаючи на спокусю проводити паралелі між конфліктами Придністров'я та Грузії із ситуацією на Сході України, потрібно бути дуже обережним і делікатним. Звісно, існують схожість та відмінність.

Різниця між нашими конфліктами полягає в тому, що у нас немає спільного кордону з РФ. Адже Придністров'я на заході межує з Молдовою, а на сході з Україною. Також різниця полягає в масштабах. У Придністров'ї налічується 400 - 500 тисяч людей, а в Донецькій та Луганській області ця цифра значно більша. Третя відмінність полягає в кількості жертв. У випадку Придністров'я війна хоч і була кровопролитною, але тривала протягом кількох тижнів. У червні-липні 1992 року загинули близько однієї тисячі людей з обох сторін. В Україні за три роки війни загинули більше 10 тисяч осіб.

Також у нас не стояло гостро питання біженців. У нас було близько 100 тисяч біженців та внутрішньо переміщених осіб. Але практично 90% з них упродовж кількох місяців повернулися назад.

Наш конфлікт триває 25-27 років, а в Україні лише третій рік. Також у мешканців Донбасу був спільний досвід проживання в незалежній Україні. А в придністровців і молдован - ні. Придністров'я оголосило про свою незалежність у 1990 році, щоправда, цього ніхто не визнав. Молдова стала незалежною в 1991 році. Тому в Придністров'ї виросло покоління, котре не має жодного уявлення про спільне життя з Молдовою.

Якщо подивитися на ситуацію з біженцями та внутрішніми переселенцями в Україні, то велика частина людей, яка ідентифікувала себе з незалежною Україною, поїхала. Ті, що залишилися в контексті війни, змушені пристосовуватися. Враховуючи односторонній характер подачі інформації та жахи війни з обох сторін, відбувається радикалізація. Я тут зупинюся і перейду до наступного моменту, а саме про зв'язки між людьми. На відміну від України, нам вдалося зберегти канали спілкування між людьми та економічними товариствами, не зважаючи на конфлікт.

Хочу зазначити, що в жовтні 2014 року в складі 30 делегацій та 36 послів ОБСЄ ми відвідували Київ. Ми зустрічалися з українськими керівниками, щоб зрозуміти, що відбувається в країні. Пам'ятаю, тоді українські співрозмовники насторожувалися, коли йшла мова про сценарій Придністров'я. Три роки тому придністровський досвід здавався негативним для України, однак на даному етапі він здається дуже оптимістичним для Сходу країни. В Україні глибина розколу між суспільством значно більша, ніж у нас.

Також із молдовського боку не створено жодних перепон для пересування жителям Придністров'я на правий берег чи інші населені пункти, які знаходяться під юрисдикцією Кишинєва. Єдине, що 4 роки тому були встановлені міграційні пости, але вони виключно для іноземців, які їдуть до Республіки Молдова з Придністров'я. Останнім часом у нас значний прогрес у переговорах з Україною про відновлення контролю над сегментом кордону. Вводяться спільні митні та прикордонні пости, схожі на контрольні-пропускні пункти Придністровського сектору кордону.

Жителі Придністров'я мають можливість отримувати медичні послуги в Молдові за молдовською страховою, яку людина може придбати на початку року за пільговою ціною,

близько 100 євро. Також близько 4-5 тисяч придністровських школярів та студентів навчаються в молдовських навчальних закладах.

Наступний момент - це придністровські номерні знаки. У Кишиневі багато машин із придністровськими номерними знаками. У молдовських контрольних служб досі немає жодної інформації про таку машину чи її власника, тим не менш, машина спокійно роз'їжджає по Республіці Молдова. До того ж, частина власників не є резидентами Придністров'я, а проживають на правому березі. Просто прикордонні збори за ввезення машин у Придністров'я значно менші, ніж у Молдови. На машині середнього калібру людина може зекономити 5-8 тисяч доларів. Звісно знаходяться ті, що реєструють на підставних осіб. Але все одно успішний бізнес на правому березі економить на цьому гроші. Тому можна бачити чудові дорогі марки машин із придністровськими номерними знаками. Нині ми ведемо переговори, щоб знайти формулу нейтральних знаків. Можливо, навіть із придністровською символікою, щоб, з одного боку, вони реєструвалися в молдовську базу, а з другого, отримали право виїзду за кордон, не тільки до України чи РФ, а й до країн Європейського Союзу. Це не повний список, але він показує, що динаміка конфліктів дещо різна.

Щодо молдовських паспортів. У Придністров'ї близько 300 000 громадян мають молдовські паспорти або підтвержене молдовське громадянство. Молдова вже 3 роки є бенефіціаром вільного безвізового режиму з ЄС. За цей період значно збільшився попит на молдовські біометричні паспорти. Десятки тисяч жителів Придністров'я подали документи, підтвердили молдовське громадянство та отримали біометричні паспорти. Полегшений виїзд до ЄС – це запорука легкого контакту з європейськими реаліями. А не тільки через призму російського телебачення, яке домінує на молдовському інформаційному ринку.

На завершення скажу, що присутні різні фундаментальні підходи у вирішенні конфліктів. Також важливо, як ставитися до конфліктних зон: як до територій, які потрібно повернути, щоб відновити територіальну цілісність чи як до населення, реального суспільства, у якого є свої побоювання, упередження, надії. Потрібно знайти ключі від них. Для цього необхідно спілкуватися, розуміти та показувати щире повагу до цих людей. Якщо думати лише про територію, то люди будуть вторинними.

Також важливе питання – це інвестувати чи чекати миттєвого виграшу? Звісно, коли підхід інвестиційний, то ти розраховуєш на поступки та зустрічні кроки, але вони не завжди паралельно супроводжуються моментальними зустрічними кроками з іншого боку. Однак потрібно сприймати інвестицію як покращення стосунків та відновлення довіри до тебе як до партнера. Наприклад, Придністров'я має офіційну політику на відділення. У них провели не визнаний референдуми в 2006 році. Питання формулювалося наступним чином: «Чи погоджуєтесь ви з незалежністю Придністров'я, щоб надалі увійти до складу РФ?» Формально придністровська адміністрація заявила, що під час референдуму 97% громадян висловилися за незалежність та приєднання до Росії. Ціль у перемовинах, а не побудові якоїсь окремої держави, а створення умов для цивілізованого розлучення. Завдання об'єднання країни - з Кишинєва. Коли тобі це потрібно, то ти маєш зробити крок назустріч. Це моя точка зору, і її не обов'язково мають розділяти інші політики чи офіційні особи, які беруть участь у цьому процесі.

Будь-який конфлікт – це теорія і практика. Існує кілька рівнів. Перший – це реальність, яка тебе не влаштовує. Наприклад, є конфлікт, а ти не маєш контролю над ним. Ти цю реальність хочеш змінити. І є ідеальне завдання, в даному випадку побудова унітарної держави. Тобто розповсюдження дії молдовської Конституції та законів на Придністров'я.

Коли є ці два плани, то будь-які проміжні рішення, якщо порівнювати з тим, що є нині - це крок уперед. Якщо порівнювати з тим, що ти заявляєш, що твоя ціль мати, то це зрада і крок назад. Важливо розуміти, що в конфліктах не буває так, що одна сторона перемагає, а інша капітулює. Конфлікт та його рішення - це тривалий процес. Також важливо знайти рішення, яке буде прийнятним для кожної зі сторін. Однак ідеального рішення не існує.

Також важлива роль політиків та керівництва. Якщо політик розуміє, що рішення від якого можна отримати дивіденд як миротворець, то це не є швидким процесом. Велика спокуса політиків, які мають проблеми з легітимністю, популярністю чи перспективою утримання влади на наступних виборах – це грати на нереалістичних очікуваннях суспільства. Якщо підігравати людям, то це виробляє в суспільства нереальний запит на рішення, який відкидає будь-які прагматичні проміжні варіанти рішення.

Потрібно пояснювати людям правдивою та доступною мовою, що неурегульованість конфлікту має свою ціну. Відкладені рішення більш дорожчі, ніж приємні проміжні рішення. Тут важливо правильно донести до населення реалістичні варіанти та справжній проміжок часу. Політикам важливо говорити про можливі затримки й ціну відкладених рішень. У цьому контексті, я вважаю, що досвід Грузії та Молдови може стати приводом для роздумів.

Як поведилося державне керівництво на етапі виникнення конфлікту? В Україні достатньо агресивна політика у ставленні до громадян, які залишилися на тому боці. У нас кажуть, що потрібно забрати в них пенсію, порушувати конституційні права, вимкнути світло та газ, влаштувати економічну блокаду. Як це було у вас?

Закареїшвілі: Спочатку була така ж ситуація, як і в Україні. Але потім ми отримали результат повного відсторонення цього населення від Грузії. Можу навести приклад Інгурської ГЕС. Сама станція знаходиться на абхазькому боці, а водосховище на грузинському. Це унікальна ситуація. На початку конфлікту гарячим головам не вдалося реалізувати свою політику. А протягом трьох років усі зрозуміли, що рішення не вимикати постачання електрики до Абхазії було правильним. На жаль, ми припинили всі контакти з абхазьким та осетинським населенням. Ми перестали виплачувати пенсії та від'єднали від газу й електрики Південну Осетію. Тому всі ці ресурси вони почали отримувати від Росії. Відповідно, у них немає стимулу дивитися в наш бік. Єдине, що в Росії немає якісного медичного обслуговування, тому люди їдуть на лікування до Грузії. Ми помітили цю тенденцію та почали заохочувати людей. І все більше осіб приїжджають до Грузії на лікування. Я думаю, що це гарний приклад того, що суспільство не агресивне. Еліта – агресивна, однак вони й самі намагаються якось проникнути до Грузії, щоб вилікуватися.

Хочу зазначити, що для людей не важливо, хто господар, якщо збережена їхня безпека. Тому завжди потрібно розраховувати на нижчий рівень населення. Потрібно зважати на те, чого вони чекають, на що розраховують. Тому в жодному разі не потрібно відштовхувати людей, які залишаються по той бік та вважати їх злочинцями й зрадниками. Тривалий час грузинів, які проживали на боці Абхазії та Південної Осетії, вважали зрадниками, але згодом їх стали називати героями. Адже їхня присутність там сприяє примиренню грузинського, абхазького та осетинського населення.

Попов: У нас суспільство фрагментоване й немає самоусвідомлення ідентичності. В Україні та Грузії це є. Адже для українців зрозуміло, що вони громадяни України та їхня ціль – це самоусвідомлення. У Молдові це прагнення дуже розмите. Одні вважають, що потрібно бути ближче до Росії, інші - що мова має бути окремо від румунської. Деякі

навпаки вважають, що вони румуни й бажають об'єднатися з Румунією. Існує безліч варіантів.

Хочу сказати, що в питанні придністровського врегулювання конфлікту є ті, що виступають відкрито. Колишній виконувач обов'язків президента відкрито пропагував лозунг: «Я хочу стати президентом Молдови, щоб об'єднатися з Румунією». Навіть такі політики намагаються ухилитися від теми про втрату Придністров'я. Я бачу, що населенню та політикам не потрібна формальна відмова від Придністров'я. Зрозуміло, що з Придністров'ям ми будемо іншою країною. Але яку країну ми хочемо побудувати? Засновану на геополітичному цивілізованому рівні, орієнтованому на ЄС та НАТО? Чи будувати не молдовську націю, а робити акцент на румунську складову? Наприклад, у нас у школах викладають не історію Молдови, а історію Румунії. Відповідно, ведеться боротьба між групами. Хоча більшість вважає, що ми маємо будувати гарні відносини з Румунією та Росією. Деяким політикам така модель близька. Для них Придністров'я, у якого була своя самобутність, яка розвивалася в умовах розділеного суспільства, – це критична маса, яка після злиття з Молдовою перестане розвиватися.

Я бачу парадоксальну ситуацію. Люди в приватних розмовах говорять: «Навіщо нам Придністров'я? Навіщо нам ці 300-400 тисяч зомбі й ватників? Вони ж зруйнують політичний баланс». Парадоксально, що такі політики є найбільшими патріотами, які виступають проти компромісних рішень і вважають, що це зрада національних інтересів. Реальність така, що не тільки в Придністров'ї виросло покоління, яке не знайоме із життям у складі країни, але й у Молдові вважають, що Придністров'я - це нецікава паралельна реальність. Політикам важко переконати людей, що з Придністров'ям нам буде краще.

Потрібно пояснити, якщо правильно розв'язати конфлікт, то можна отримати великий дивіденд та зробити країну привабливою для інвестицій. Але для цього країна має бути іншою. Вона має бути більш сучасною та європейською. Різноманітність не має бути чинником, який тебе послаблює. Також потрібно ділитися владою, а не концентрувати все в столиці та боятися з кимось ділитися. Тут є гарний приклад Гагаузії – модель апробації та вироблення моделі взаємодії між центром та автономним регіоном.

У нас готуються два проекти про колабораціонізм. Чи є у вас досвід боротьби з таким явищем?

Закареїшвілі: У Грузії не доходило до того, щоб перетворити це у правовий формат. Хоча різні політичні лідери були агресивні до етнічних грузинів, які залишалися на абхазській та осетинській території. Третина населення в Абхазії, близько 290 тисяч осіб, – етнічні грузини. Це дає певну перевагу при вирішенні конфлікту. Грузини там живуть доволі мирно, однак є певні проблеми з освітою та пересуванням.

У конфліктних зонах, таких як Кіпр, Косово, Карабах, неможливе проживання представників з іншої етнічної групи. У Південній Осетії також проживає велика частина грузинів, які займаються торгівлею між сторонами. Тобто всупереч політики, вони знайшли сегмент, який пов'язує обидва суспільства. Тому в нас немає схожих законопроектів.

У нас є закон про окуповані території. Він стосується всього населення, в тому числі й етнічних грузинів. Їм заборонена економічна діяльність. Однак це дивно, адже грузинський селянин, який перевозить горіхи з одного району до іншого, вже є порушником закону. Закон написаний для іноземців, але під нього потрапляють усі

жителі, які там проживають. У когось вистачає розуму, щоб його не реалізовувати. Адже люди живуть за кошти, вилучені з тих товарів. Однак через цей закон у нас не можуть відкрити свої офіси іноземні фірми.

Нині всі розуміють, що присутність етнічних грузинів – це запорука мирного майбутнього процесу. Вони гарантують якийсь перехідний період, який покаже, що грузини та абхазиди можуть мирно жити. Також усі бачать прогрес примирення й те, що можна будувати зовсім інші стосунки.

Попов: На момент розпаду Радянського Союзу в Придністров'ї налічувалося близько 700 тисяч людей. З них 30% - росіяни та українці. Люди мають зрозуміти, що важливо не те, що в генах, а те що в голові. Росіянин - не означає не патріот Молдови. Часто на побутовому рівні сприймається так: «Ти росіянин, розмовляєш російською, отже, твоя батьківщина – Росія». Але ж люди тут народилися та виростили. Тобто для них батьківщиною є Молдова. Так, багато з них навіть не знають державної мови, але це не заважає їм вважати Молдову своїм домом. Звісно, громадян ображає думка, ніби вони не мають права на батьківщину.

У Молдові проживають 20% етнічних груп. Близько 8-9% з них – українці. Однак стосовно питання анексії Криму вони на російському боці. Тобто за паспортом вони українці, а менталітет їхній орієнтований на Росію.

Якщо говорити про правий берег Придністров'я. У грудні я приїхав до рідного селища свого батька та запитав у місцевого молдованина: «Що тобі ближче: Молдова чи Росія?» Він відповів: «Звісно, Росія. Адже ви нас блокуєте. Що ви нам взагалі даєте? Росія нам будує садочки та школи, пенсіонери у нас отримують надбавку 10-15 доларів. Ми маємо безкоштовний газ». Цей парадокс ментальності потрібно враховувати. У молдовських політиків іноді спостерігається невизначеність у питанні проєвропейського чи проросійського напрямку. Ці 7-10% орієнтованого на Росію електорату змінюють співвідношення. В умовах поляризаційного суспільства неможливо знайти баланс. Важливо не допустити такого стану, щоб суспільство в ментальному плані було роз'єднане.

Чи є помилковим розрив будь-яких зв'язків із Росією? Адже є торговельна блокада та наміри припинити електропостачання. Які моменти ви радили б виправити Україні?

Закареїшвілі: Потрібно дуже добре розбиратися в українських питаннях, щоб давати якісь поради. Я можу говорити лише за Грузію. Абхазиди далекі від росіян. Тому ми можемо працювати з ними, розраховуючи на їхню відмінність. А люди, які живуть на Донбасі, – це переважно етнічні росіяни. Це суттєва відмінність і це вже зовсім інший конфлікт, до якого потрібно застосувати інші методи. Я можу говорити лише за помилки своєї країни. Глобальна помилка Грузії – це припинення усіх контактів з абхазькою та осетинською сторонами. Якщо ваші експерти вважають, що це було гарним сценарієм, то це їхнє право. Ви самі маєте вирішити, як краще діяти. Я публічно ніколи не буду говорити, як діяти тій чи іншій країні.

Попов: Попри всю відмінність наших конфліктів, все ж таки, є два схожих моменти. Перший – це самотність певних регіонів Придністров'я, Абхазії, Південної Осетії. На Донбасі вона найменш виражена. Адже дається взнаки життя в одній державі протягом 27 років. Друга – присутність інтересів Росії. До того ж, Україна та Грузія мають із нею спільний кордон. Тому політикам Кишинева, Тбілісі та Києва важливо розуміти, що від

геополітичних інтересів Росії не втекти. І ціль Москви не захист прав російськомовних людей на цих територіях, а намагання інструменталізувати ці регіони, щоб далі впливати на політику держав (Молдови, Грузії, України) у своїх інтересах.

Неурегульованість конфліктів допомагає в цьому плані. Я не хочу сказати, що Росія не висуває варіанти вирішення цих конфліктів. Однак вона пропонує рішення, які замінили б теперішню воєнну присутність на форму суцільної держави, в якій процес ухвалення рішення настільки важкий, що він просто блокується. І щоб розблокувати його, потрібен зовнішній гарант - Росія. Така ситуація не прийнятна для Молдови, яка хоче розвиватися, модернізуватися, ухвалювати незалежні рішення. Тому важливо розуміти, що геополітичних інтересів Росії не уникнути. Але можна запобігти емоційним деклараціям та рішенням, які спрощують завдання для Росії. Потрібно діяти так, щоб ускладнити використання цих конфліктів на свою користь. Потрібно створити всередині цих регіонів настрої відторгнення. Люди мають розуміти, що вони лише пішаки в цій грі. Це дуже складно. Тому потрібно відновлювати мости довіри. Адже коли ти руйнуєш зв'язок із людьми, то третій країні дуже легко створити відповідні настрої у суспільстві: «Ось вони проти вас, а ми вам допомагаємо».

Однак тут є друга складова – внутрішньополітична. Політики – це реальні люди. Вони не можуть бути камікадзе. Розумним політикам потрібно навчитися долати тактичні розбіжності. Політикам, які бачать Україну разом із Донбасом, потрібно триматися разом та прикривати спину один одного. Людям, які бачать майбутнє з Донбасом, потрібно змінювати настрої та очікування в суспільстві. Потрібно змінювати запит на прагматичні та реалістичні підходи.

Як визначався статус цих регіонів законодавчо? Чи голосують на виборах у Молдові з придністровськими паспортами. Як це впливає на ситуацію?

Закареїшвілі: Стосовно закону про окуповані території. Наприклад, у Грузії є такий закон, а в Азербайджані – немає. Справа не в законі, а в тому як проводиться політика для збереження людей та території. На стадії розробки я був проти цієї правової норми. Я тоді був експертом в опозиції. Війна потрібна була для того, щоб оформити присутність Росії, яка вже була на той момент.

Ми стали заручниками цього закону. Ми втратили гнучкість і можливість реалізовувати різні проекти. Однак після впровадження цього закону я проти його відміни. Адже це означатиме не визнання окупації. Також термін «окупація» має бути присутнім у різних назвах. Наприклад, Міністерство переміщених осіб на окупованих територіях. Тобто краще зафіксувати окупацію в таких моментах, ніж позбавити себе гнучкості. Наприклад, було сказано, що окупованою територією вважається територія колишньої Південно-Осетинської автономної області. Ніякої карти не було запропоновано. Нині Росія свою окупаційну політику проводить за допомогою колючого дроту. Москва пропонує: «Давайте сядемо за переговорним столом, і ви покажете, де проходить кордон Грузії». А ми не можемо цього зробити, адже кордон проходить на Кавказькому Хребту й Росія жодного відношення до Грузії немає. Закон настільки слабкий, що навіть немає карти, за якою можна було б зрозуміти, що мала на увазі колишня влада, говорячи про окуповані території. Я проти, щоб цей закон був відмінений, але за те, щоб він був максимально змінений. Адже важливо не порушувати права людей, які проживають на окупованій території. Потрібно боротися проти окупації, а не проти людей, які проживають на тій території.

Попов: Є одна фундаментальна різниця між нашими конфліктами. Президентами Молдови та Росії була підписана Мирна угода 21 липня 1992 року, яка почала новий етап. Цим була визнана здатність Росії впливати на процес. Дуже швидко ситуація змінилася і визнала двох учасників конфлікту - Кишинів і Тирасполь. Росія дуже уважно ставиться до спроб інсинуації формул, які могли б сказати, що насправді це конфлікт між Кишиневом та Москвою. Однак, визнавши Тирасполь стороною конфлікту, ми заключили ряд двосторонніх документів. У нашій Конституції сказано, що Молдова – це унітарна держава. Посягання на устрій країни – державний злочин. Є люди, які говорять, що всі домовленості з Тирасполем порушують закон. У 1997 році був відомий Московський Меморандум, де в 11 пункті зазначалося, що ціллю є нормалізація стосунків із Придністров'ям та побудова загальної держави в межах Молдавської РСР. У 2003 році на прохання молдовського керівництва Росія послала спецпредставника голови адміністрації Дмитра Козака. Він допоміг гармонізувати позиції двох сторін у Меморандумі Козака, не дивлячись на розмови про змову з Тирасполем.

Перемовини були таємними. В останній момент з'ясувалося, що до 2020 року Росія представлена контингентом (до 2 тис. людей), що забезпечує мир. Тоді ж паралельно пройшла грузинська Революція троянд. Наш президент побачив, що відбувається в Грузії, і в останній момент підписання було зірване. Однак у свідомості суспільства закарбувалося, що керівництво може проводити таємні домовленості, в результаті яких Росія та західні партнери можуть нав'язати певні рішення. Щоб створити захист від таких рішень, у 2005 році ухвалили закон «Про основні положення майбутнього статусу придністровських районів у Придністров'ї». Головне в цьому було те, що в Придністров'ї відсутня легітимна влада. Тобто вести переговори немає з ким. Також у законі зазначалося, що для отримання легітимної влади в Тирасполі потрібно провести демократичні вибори під наглядом ОБСЄ. Однак, щоб створити умови для таких виборів, потрібно здійснити наступне положення: повне виведення російських військ. Тобто поки там присутні військові РФ, керівництво залишається нелегітимне.

Якби у 2003 році була домовленість із Вашингтоном, Брюсселем та Москвою, то документ був би підписаний. Тоді частина суспільства була б поза грою. Нині ті сили, які бачать у врегулюванні стосунків із Придністров'ям небезпеку для своїх політичних проектів, апелюють цим законом: «З ким ви ведете перемовини? Хто вам давав на це мандат?» А придністровці кажуть: «Які перемовини? У нас референдуми». Дві взаємовиключні позиції блокуються.

З мого досвіду ведення переговорів та врегулювання конфліктів можу сказати, що часто документи тільки заважають та обмежують поле для маневрів. Кажуть, що в Кишиневі взяли виробляти стратегію вирішення конфліктів. Нам важливо щодня просуватися маленькими кроками до правильних підходів, ніж ухвалити документ, який обмежуватиме дії. Іноді переговори передбачають гнучкість та пакетні узгодження. Потрібно пояснити суспільству, що якщо ми нині підемо на компроміс, отримаємо щось взамін. Якщо є відповідний документ, то не можемо дійти до цієї стадії, адже не можна дати щось взамін. Оскільки в цьому обмежуватиме закон.

У нас нульовий рівень громадянства. Усі люди, які проживали на території Молдови до червня 1990 року автоматично отримували громадянство. Відповідно, всі, що народилися на території Молдови, автоматично стають її громадянами. Всі, хто народився в Придністров'ї і не підтвердив громадянство, вправі це зробити.

Стосовно виборів. Вони голосують, але не на території підконтрольній Тирасполю. Вони приписані до виборчих дільниць на суміжних районах правого берега. Тобто жителі

Придністров'я їдуть на правий берег і голосують. Зазвичай до виборів долучалися 7-8 тисяч людей - це 0,5% від загального вкладу до виборчого результату. Однак на останніх виборах трапилася цікава ситуація. Один із кандидатів Ігор Додон зміг через російські канали і домовленості з Тирасполем забезпечити більшу явку придністровців. У результаті, до виборів долучилися близько 15 тисяч осіб.

У Придністров'ї близько 300 тисяч громадян підтвердили своє громадянство й близько 200 тисяч мають молдовські паспорти. Також 220 тисяч мають російські паспорти, а 190 тисяч - українські. Але за російським законодавством не потрібно відкривати виборчі дільниці лише в диппредставництвах. Тому на території Придністров'я було відкрито близько 40 виборчих дільниць. На виборах у Думу 18 вересня 2016 року в Придністров'ї проголосували 56 тисяч громадян.

Є побоювання, що якщо вони будуть голосувати, то кілька відсотків голосів отримає проросійський кандидат. Придністров'я не виключає варіанту, що Молдова відкриє свої виборчі дільниці. Але перед цим має узгодити таке рішення з придністровською владою. Однак це означатиме повне визнання їхньої незалежності, тому навряд чи Молдова на це піде.

Нині висувають ініціативу про перехід на одномандатну виборчу мажоритарну систему за британським зразком. Однак більш реальною буде українська модель змішаної системи, коли можна через одномандатні округи проводити незалежних, але тих, що підтримують чинну владу, кандидатів. Але ця модель критикується. Адже не можна забезпечити вибори в Придністров'ї. Тоді виходитиме, що в парламенті будуть пустувати крісла, як нині в Україні.

Чому придністровський сценарій здається оптимістичним? Ви сказали, що є тісний зв'язок між Придністров'ям та Молдовою. Також зазначили, що виросло ціле покоління, яке не знає, як жити разом. Тобто це сценарій, швидше, цивілізованого розлучення? Нині ми готуємося до закону про громадянство, коли може бути лише один паспорт. Як цей закон може вплинути на подальший розвиток подій?

Закарейшвілі: У Грузії лише один паспорт. Всі інші вважаються незаконними. Однак, коли людина приїжджає на лікування з Абазії, ми реєструємо її за документами, які є в наявності. Але такий документ немає юридичної сили, тому особа може отримати лише медичну допомогу. Також після візової лібералізації існує можливість отримати нейтральний паспорт. Досвід Молдови показує, що багато громадян взяли собі молдовські паспорти. Ми, звісно, також розраховуємо, що більшість абхазців та осетинів отримають грузинські документи, щоб здійснювати безвізові поїздки до ЄС. Це може стати чинником пом'якшення ситуації. Але я переконаний, що це не допоможе при остаточному вирішенні конфлікту.

Попов: Три роки тому українські та західні колеги дуже насторожено ставилися до паралелей із Придністров'ям. Мені здається, що тоді були інші очікування. У Молдови, до речі, з 1992 року було повне відторгнення будь-яких варіантів воєнного рішення. Було розуміння, що війна та воєнні методи не прийнятні. У нас війна тривала з березня 1992 року. Нараховувалися десятки жертв. 19 червня почалася громадянська війна, яка тривала 3 тижні. За цей час загинули близько 1000 осіб. Однак, коли припинення вогню було закріплене угодою 21 липня 1992 року, з тих пір жертв не було. Війна припинилася.

А в Україні вже три роки триває реальна війна, не дивлячись, що припинення вогню - це фундаментальна передумова Мінської угоди. В українській державі немає миру. У

суспільстві України та непідконтрольних нею територій відбуваються психоментальні процеси, які призводять до швидкого відчуження. Вільне пересування, торгово-економічна діяльність, навчання студентів, пільгове медичне страхування - всього цього не існує в Україні.

Варто зазначити, що Кишинів та Тбілісі пішли різними сценаріями. Однак ні там, ні там конфлікт не вирішився. Єдине, що в Молдові не проведено червоних ліній, які роблять складнішими ухвалення рішень. Також виникає питання й до наших російських колег, чого саме вони домагаються? У Кишиневі, Києві та Тбілісі є вагомі аргументи роботи порівняльні аналізи. Якщо поміркувати, то така підвишена ситуація обходиться Кишиневу в копійку. Виходить, що спільне підприємство Росії, Придністров'я та Молдови - «Молдовагаз» - купує газ від «Газпрому», і потім він іде безкоштовно до Придністров'я.

Не зважаючи на затяжний конфлікт, умови проживання для деяких людей у Придністров'ї достатньо непогані. Адже пенсіонери мають безкоштовний проїзд у громадському транспорті, надбавку від Росії до пенсії на 10-15 доларів, комунальні послуги втричі дешевші. Також у Молдові на пенсію чоловіки йдуть в 62,5 роки, а жінки – 57,5. У Придністров'ї залишилися радянські стандарти – 55 (для жінок) та 60 (для чоловіків) років.

Українське керівництво не бачить зустрічних кроків з окупованих територій, тому їхня ціль не вирішення конфлікту й побудова життєздатної української держави, а просто отримання контролю над усією Україною. І, звісно, виникає питання, чому потрібно фінансувати ті території? Я це розумію. Однак важливо, щоб поляризація та радикалізація не досягли таких масштабів, що не можливо буде виправити. Щоб не стати заручниками цього процесу, його не потрібно підбурювати ще більше.

Якщо розвинути вашу думку про те, що статус на окупованих територіях не потрібен, то як Україна зможе розробити свою стратегію стосовно Росії як країни агресора?

Закареїшвілі: Повторюся. Я не знаю, як має повести себе Україна. Я навіть приклад Азербайджану, який справляється із ситуацією. Безвихідних ситуацій не буває. Можна приїхати до Грузії та послухати думку різних сторін. Зазвичай, коли приїжджають представники з інших країн, то вони зустрічаються з владою, опозицією та суспільством. Однак у пострадянському просторі так не прийнято. Приїжджають на зустріч лише з представниками влади. Й те, що ті їм повідомляють, сприймають за чисту монету. Тому краще виділити десант спеціалістів на кілька днів, які дізнаються думки різних сторін. Так і ухвалюється рішення. Я не готовий диктувати, як ви маєте вчинити. Я розповів, як ми мали вчинити свого часу. Усе на землі амбівалентне. Кожний крок приносить свої ризики. Для вас слугує перевагою те, що інші країни пройшли цією дорогою. Враховуйте цей досвід та ухвалюйте власні рішення.

Попов: Молдова та Україна – братерські країни. Нам боляче спостерігати за трагедією, яка розгорнулася у вашому суспільстві. Тим більше, що ми самі пройшли через ряд схожих процесів. Я б радив зрозуміти, що географії не зміниш. Люди, які живуть на території Луганська чи Донбасу, там і залишаться. Потрібно робити все, щоб стосунки простих людей не переходили до стану ворожнечі та ненависті. Найкращий спосіб - збереження контактів спілкування. Щоб в Україні ці території не сприймалися вороже, а щоб було взаєморозуміння.

Соціальна психологія – складна річ. Фотографія сьогоднішнього моменту не обов'язково буде такою ж через 5 років. Те, що нині населення налаштоване вороже, – не вирок і не

означає, що таким залишиться назавжди. Я думаю, можна ще відіграти назад якісь процеси. Однак рана має загоїтися. Не потрібно очікувати, що через 1-2 роки населення зміниться.

Також мені здається, що збільшилася кількість радикалізованих людей. Це не означає, що так буде завжди. Тому не потрібно всіх колективно приписувати до зрадників і ватників. Потрібно намагатися зрозуміти й прийняти їх та надіятися, що прірва, яка утворилася між людьми, з часом стане меншою.

Якби Україна проводила українізацію, то ніякого «русского міра» не було б. Як було у ваших країнах? Як Росія використовує той факт, що російською мовою володіє велика кількість населення?

Закареїшвілі: Нам у цьому плані пощастило. У Грузії немає великої кількості російськомовного населення. Навіть для абхазів та осетинів – російська мова не рідна. Хоча вони російськомовні. Але Росія досягнула результату не через мову, а через спільний кордон. Росія ніколи не могла спекулювати, що вона захищає російськомовне населення в Грузії.

Російська пропаганда говорить грузинською мовою?

Закареїшвілі: У Грузії немає популярних газет чи сайтів російською. Відповідно, все, що хоче нав'язати російська пропаганда, відбувається грузинською мовою.

Попов: У нас російська мова – це мова міжнаціонального спілкування. Історично склалося, що великий відсоток громадян не розмовляє державною мовою. Навіть для етнічних українців, болгар, гагаузів російська мова ближча, ніж мова їхніх предків. В українських селах переважає використання суржику. Також російська мова переважає не тільки на каналах, а й у піснях та КВН. Також виховується негативне ставлення до української влади. Однак в Україні відсутні російські канали. А у нас 70% контенту – російський. Тому вплив більший. Я вважаю, що мова – це важлива складова. Державну мову потрібно знати. Але потрібно закохувати людей до рідної мови й створювати такі умови, за яких людям буде цікаво її вивчати. Також потрібно, щоб людина пишалася своєю країною. Тому потрібно робити акцент не лише на мову, ідентичність та символіку. Потрібно не забувати про свободи, інститути та права.

#

Тема позбавлення громадянства за тероризм та сепаратизм в українському суспільстві стала дуже чутливою у зв'язку з анексією Криму та агресією Росії на сході України. На хвилі «чутливості суспільства» українські парламентарії зареєстрували кілька законопроектів, які надавали б право державі позбавляти «неблагонадійних» громадянства України. Назва одного з них "Про позбавлення громадянства України осіб, які вчинили злочини проти основ національної безпеки України". [12] Згідно цього законопроекту, має бути рішення суду про позбавлення

громадянства за злочини проти основ національної безпеки. Воно вступає в силу після підписання відповідного указу президентом України. Критика правозахисників цього законопроекту не забарилася. Було заявлено про те, що він суперечить нормам Конституції та міжнародного права. [13]

Адвокат Ольга Поєдинок переконана, що зрадників та сепаратистів недоцільно позбавляти громадянства України, адже в такому випадку держава Україна втрачає контроль над такою особою і зменшує свої можливості притягти таких осіб до відповідальності. Ще одним каменем спотикання стануть формулювання чинної Конституції та зобов'язання України за міжнародним правом. У прес-центрі «Главкому» вона також розповіла, що досвід Франції у позбавленні осіб громадянства навряд чи не стане в нагоді Україні.

Прес-центр ІА «Главком», 22 березня 2016 року

Гість: Ольга Поєдинок, адвокат, кандидат юридичних наук, докторант кафедри міжнародного права Інституту міжнародних відносин КНУ ім. Т. Шевченка, старший викладач кафедри зовнішньої політики і дипломатії Дипломатичної академії України при МЗС України, член Громадської ради при Державній міграційній службі України

Чому, на ваш погляд, питання позбавлення громадян України за тероризм і сепаратизм стало таким гарячим? Це пов'язано з російською агресією в Україні?

Насправді питання громадянства опинилися в центрі уваги ще до Революції Гідності. В українському суспільстві виникало питання наявності двох чи трьох громадянств у високих посадових осіб держави, в олігархів тощо. Був ряд законопроектів про відповідальність про подвійне громадянство, про необхідність повідомляти про нього. Після Майдану з початком російської агресії проти України це питання ще більше загострилося у зв'язку з окупацією та анексією Криму, у зв'язку з тим, що кримчанам почали видавати російські паспорти, хотіли вони цього чи не хотіли. Крім того, «ДНР/ЛНР» теж почали видавати свої «паспорти» українським громадянам. З іншого боку, з'явилися іноземці, які захищають незалежність, територіальну цілісність і державні інтереси України зі зброєю в руках та бажають отримати українське громадянство. Інші іноземці, отримавши українське громадянство, обійняли високі посади в органах виконавчої влади. Але, справді, саме російська агресія особливо гостро поставила питання про лояльність громадян України своїй державі та породила пропозиції позбавляти громадянства тих, хто не витримав тесту на вірність Україні.

Українські політики охоче підхопили тему позбавлення громадянства за сепаратизм і тероризм. У Верховній Раді зареєстровано кілька законопроектів. Спираючись на висновок Венеціанської комісії щодо змін до французької конституції, наші політики агітують позбавляти зрадників-терористів-сепаратистів українського громадянства...

Венеціанська комісія зробила висновок щодо конкретного проекту змін до французької конституції, і в його контексті проаналізувала можливість позбавлення терористів громадянства Франції, навіть якщо вони при цьому стануть особами без громадянства. Насправді така практика у Франції вже існувала. Зокрема, з 1990 року у французьких судах було винесено близько 20 рішень про позбавлення громадянства, з яких у восьми випадках з 2000 по 2014 рік відбулося позбавлення французького громадянства за тероризм.

Якщо говорити про Україну, то «позбавлення» громадянства як таке чітко та недвозначно заборонене частиною першою статті 25 Конституції України. Чому така норма увійшла до тексту Конституції України? Мабуть, тому, що творці Конституції України пам'ятали про негативний досвід, який існував у Радянському Союзі, коли позбавлення громадянства використовувалося як покарання для інакомислячих. Разом із тим, в Україні існує інститут «втрати» громадянства, але просто автоматична заміна поняття «позбавлення» поняттям «втрата» проблему не вирішує. Тож ті законопроекти, які подавалися до ВРУ і в яких ідеться не про позбавлення громадянства, а про його втрату, є ні чим іншим, як спробою обійти Конституцію.

У будь-якому випадку, коли ми говоримо про втрату громадянства або про позбавлення громадянства, мається на увазі припинення українського громадянства з ініціативи держави. Бо є припинення українського громадянства з ініціативи самої фізичної особи (це називається виходом із громадянства), а якщо держава ініціює, то це називатиметься втратою або позбавленням громадянства залежно від обставин та термінологічних особливостей законодавства кожної держави.

Громадянство – це своєрідна священна корова для будь-якої держави, і не всі охоче погоджуються пускати до себе міжнародне право... Бо вважається, що це внутрішня справа держави, що їй робити – давати громадянство чи позбавляти когось громадянства.

Саме так! Коли Україна стала незалежною, вона тривалий період побоювалася допускати міжнародне право до регулювання питань громадянства, проте з часом ситуація змінилася. Україна стала учасницею Європейської конвенції про громадянство, Конвенції про скорочення безгромадянства. Обидва документи містять принцип, відповідно до якого кожна держава повинна боротися з таким явищем як безгромадянство, коли особа не визнається громадянином жодної з держав. Отже, громадян України, які мають лише українське громадянство, неможливо його позбавити. У цьому випадку діє стаття 25 Конституції України разом із положеннями згаданих конвенцій.

А коли особа має українське громадянство і, можливо, ще якесь?

Що стосується біпатридів, то чинний закон «Про громадянство України» каже, що добровільне набуття повнолітнім громадянином України громадянства іншої держави є підставою для втрати українського громадянства. Крім того, добровільний вступ на військову службу іноземної держави теж є підставою для втрати українського громадянства. Зауважу, що під цю ситуацію не підпадають випадки, коли, наприклад, у дитини від народження є два громадянства, коли жінка вийшла заміж і автоматично набула громадянство чоловіка тощо. До цієї ситуації також не належить випадок із Кримом, де всім фактично примусово видавали російські паспорти, так само ситуація з «паспортами» в «ДНР/ЛНР». Є механізми, передбачені підзаконними актами щодо втрати українського громадянства на підставі добровільного набуття іноземного громадянства.

Але вони недосконалі. Тому треба подумати, як ці механізми удосконалити, перш ніж вигадувати й ухвалювати якусь нову законодавчу норму, яка потім просто не буде діяти.

Що саме треба удосконалити?

Україні треба замислитися над тим, як виявляти і хто буде відповідальним за виявлення та інформування про таких осіб, як порушувати процедуру втрати громадянства. Нині такий механізм у край неєфективний. Крім того, Україні варто ініціювати укладення міжнародних договорів, що будуть передбачати обмін інформацією з іноземними державами, зокрема про те, що певний громадянин України добровільно набув громадянства відповідної держави. Без таких підтверджень Україна не зможе оформити втрату українського громадянства для таких біпатридів, тому що її зупинять власні зобов'язання щодо скорочення безгромадянства, оскільки Україні необхідно мати беззаперечні докази того, що особа дійсно отримала громадянство іноземної держави та не стане апатридом у разі втрати українського громадянства. У випадку з Російською Федерацією це зробити особливо нелегко, адже РФ може ігнорувати запити українських уповноважених органів про те, чи якийсь громадянин України добровільно набув її громадянства або ж добровільно вступив на її військову службу.

Я пригадую історію з колишнім міністром МВС Миколою Білоконем, який після завершення Помаранчевої революції втік до Російської Федерації, аби уникнути кримінального переслідування в Україні. Тоді преса демонструвала копію його російського паспорта. Підозрюю, що нинішні втікачі теж мають уже паспорти.

Можливо. Але з кожною ситуацією треба розбиратися окремо, адже сам факт наявності іноземного паспорта поряд з українським ще не означає, що ця особа автоматично втрачає українське громадянство. Необхідно мати інформацію про обставини появи іноземного паспорта.

А от свої паспорти роздавали українцям Угорщина, Румунія... І як бути з цією паспортизацією?

На цю ситуацію можна дивитися з двох сторін: з точки зору особи і з точки зору держави. Для особи мати два паспорти зручно, бо це гарантує їй можливість в'їзду без жодних обмежень до обох держав, користуватися правами, які в повній мірі гарантуються обома державами. Чому ні? Для Української держави це не має великого юридичного значення, бо Україна не визнає правових наслідків другого (іноземного) громадянства. Це означає, що якщо громадянин України має ще паспорт іноземної держави, то в правовідносинах з Україною він визнається виключно громадянином України. Проте з політичної точки зору це може мати серйозні наслідки. Я сподіваюся, що такого не буде, але ж може так скластися, що згадані держави втручатимуться у внутрішні справи України під приводом захисту своїх громадян. У всесвітній історії прикладів такого втручання достатньо. А для фізичних осіб подвійне громадянство, як правило, є просто вигідним для повсякденного життя.

А як з цим боротися?

Це як боротися зі стихією. Кожна держава сама регулює питання громадянства, міжнародне право має на цей процес обмежений вплив. Відповідно, уніфікувати й узгодити національні законодавства про громадянство близько двохсот держав світу нереально. Все одно будуть так звані «позитивні колізії» національних законодавств про громадянство. Наприклад, завжди будуть випадки, коли дитина буде народжена в

інтернаціональному шлюбі на території третьої країни і від самого народження матиме навіть не два, а три громадянства. Утім, якщо держава бажає, вона може намагатися скоротити такі випадки, встановлюючи дієвий механізм контролю за набуттям своїми громадянами іноземного громадянства, чітку процедуру втрати громадянства, а також укладаючи міжнародні договори з питань громадянства.

Чи не може ініціювання позбавлення громадянства за сепаратизм чи тероризм створити можливість для уникнення відповідальності особи?

У Верховній Раді є кілька зареєстрованих законопроектів. Я бачила текст, який передбачає позбавлення громадянства після набрання вироком суду законної сили. За логікою, це правильно. У Франції саме так і відбувається. Підтверджують, що особа є дійсно терористом, що вона вчинила дії, які суперечать національним інтересам Франції, а вже потім вирішується питання про позбавлення її громадянства. І, як вказала Венеціанська комісія, завжди повинна відбуватися перевірка на те, наскільки пропорційним є таке покарання для цієї особи. Але якщо в Україні наша мета – притягнення сепаратистів/терористів до відповідальності, то нам вигідніше, щоб ці особи залишалися українськими громадянами. Подивімося на ситуацію, коли особа втратить українське громадянство: залишиться в неї тільки російське громадянство, і буде ходити на судові засідання російський консул і розказувати телеканалам про «ересь», як ми бачимо нині на процесі ГРУшників. Буде той консул відвідувати СІЗО та в'язниці і розказувати, як там російських громадян «катують» тощо. Крім того, ще один, можливо, важливіший момент. Коли такі злочинці переховуються від українського правосуддя за кордоном, Україна повинна мати можливість звернутися до іноземних держав із проханням про їхню екстрадицію (видачу). Щодо своїх громадян робити це буде істотно легше. Тому в контексті кримінальної відповідальності за тероризм та сепаратизм я не зовсім розумію практичного сенсу позбавлення громадянства.

Чому? Ви вважаєте, що не треба позбавляти громадянства тих, хто загрожує національній безпеці? Хто закликає до сепаратизму і здійснює терор?

Якщо особа втратить українське громадянство, то Україна втратить можливість здійснювати по відношенню до неї всю повноту своїх суверенних прав, натомість така можливість з'явиться в іншій державі, що для України є вкрай не вигідним. Тому позбавляти не потрібно.

А що робити з тими зрадниками, які під час захоплення Криму здали інтереси нашої країни? І тепер вони на службі в збройних силах РФ? СБУ називає близько двох тисяч таких осіб.

Це питання можна вирішити за допомогою нашого чинного законодавства. Тут не лише добровільне набуття іноземного громадянства, а й інша підстава для втрати українського громадянства – вступ на військову службу іноземної держави. Просто потрібно збирати відповідну доказову базу. Чинний закон це передбачає, а от підзаконні акти треба вдосконалити. Але повторюся, не треба припиняти українське громадянство цих осіб, принаймні, поки вони не понесли кримінальну відповідальність за зраду Батьківщині. Бо нам їх легше, так би мовити, «дістати»: як українських громадян повернути їх на територію України і вже тут їх судити, і тут вони будуть відбувати покарання. Хіба погано? І головне, що без російського консула (усміхається).

Ви згадали досвід Франції і позитивний висновок Венеціанської комісії. Як їм вдалося обійти норми міжнародного права?

Річ у тім, що в Україні і Франції різні зобов'язання за міжнародним правом, тож Франція нічого не «обходила». Франція не є учасницею Європейської конвенції про громадянство. Точніше, вона її підписала, але не ратифікувала. Франція не є учасницею універсальної Конвенції про скорочення безгромадянства. Знову ж таки, вона її підписала ще в 1960-ті роки, але досі не ратифікувала. Зауважу, що навіть підписуючи цей документ, Франція залишила за собою право зберегти у своєму внутрішньому законодавстві положення про те, що держава може позбавляти свого громадянства тих осіб, які діють усупереч життєвим інтересам держави, навіть якщо внаслідок цього особа стане апатридом. Україна, коли приєдналася до цієї Конвенції в 2013 році, такого застереження не зробила. Це було логічно, оскільки на той момент Україна вже була учасницею Європейської конвенції про громадянство, яка накладає на держави ще жорсткіші обмеження щодо можливості позбавляти свого громадянства, якщо в результаті цього особа стане апатридом. Не забуваймо й про статтю 25 Конституції України, про яку ми вже говорили. Тому, відповідно, ми не можемо в своєму законодавстві мати такого положення.

То чому Україна не може тицьнути пальцем у Францію? Мовляв, ви ж не дотримуетесь міжнародного права, а чому повинні ми? Тим більше, коли у нас реальна збройна агресія?

Твердження про те, що Франція не дотримуеться міжнародного права, не має підстав. Кожна держава сама вирішує, які зобов'язання вона бере на себе за міжнародним правом. Україна вже зробила свій вибір. У випадку з Францією все інакше, адже вона не приєдналася до відповідних конвенцій, а її конституція не містить норми, аналогічної частині першої статті 25 Конституції України. У висновку Венеціанської комісії йдеться про позбавлення громадянства як спосіб покарання. І там вказано на те, що якщо держава вирішує позбавляти свого громадянина громадянства як покарання, то вона у кожному індивідуальному випадку повинна проводити аналіз на пропорційність. Франція це і робить: за 14 років тільки вісім випадків позбавлення осіб громадянства за тероризм. А якщо Україна, змінивши свою Конституцію та вийшовши з міжнародних договорів, почне це робити масово, сотнями і тисячами, то невідомо, до яких наслідків це призведе. Вони точно не будуть відповідати принципу пропорційності, на якому наполягає Венеціанська комісія. Більше того, я навіть не уявляю, як із таким навантаженням впорається наша судова система!

А переглянути свої міжнародні зобов'язання Україна може?

Теоретично так, Україна може денонсувати ці конвенції. Але це не робиться за один день, це тривалий період. Крім того, Україні треба буде обґрунтувати, чому вона вирішила це зробити і зважати на репутаційні втрати. Адже вихід із міжнародного договору – це завжди скандал на міжнародному рівні. Крім того, у нас залишається наша Конституція, яка в цій частині, наскільки мені відомо, найближчим часом змінюватися не буде. Слід пригадати, що з приєднанням України до Конвенції про скорочення безгромадянства була тривала історія. Україну довго закликали приєднатися до цієї конвенції, була активна інформаційна кампанія, наполегливо працювала в цьому напрямку ООН і, насамперед, Управління Верховного комісара ООН у справах біженців. На той час Україна мала ряд проблем, пов'язаних з апатризмом, які частково дісталися їй у спадок від Радянського Союзу чи були зумовлені його розпадом. І це питання треба було вирішувати, аби ці люди не залишилися взагалі за бортом. Громадянство є важливим правовим інститутом, це основа основ правового статусу особи. Без громадянства особа не має багатьох прав, передусім – політичних. Окрім того, апатриди мають проблеми з в'їздом і виїздом до

країни, виникає питання їхнього легального перебування на території держави та їхнього дипломатичного захисту.

#

4 лютого 2015 року Верховна Рада України схвалила заяву "Про визнання Україною юрисдикції Міжнародного кримінального суду щодо скоєння злочинів проти людяності та воєнних злочинів вищими посадовими особами Російської Федерації та керівниками терористичних організацій «ДНР» та «ЛНР», які призвели до особливо тяжких наслідків та масового вбивства українських громадян". [14] У заяві йшлося, що

«Від імені Українського народу Верховна Рада України як єдиний орган законодавчої влади України визнає юрисдикцію Міжнародного кримінального суду з метою притягнення до кримінальної відповідальності у Міжнародному кримінальному суді щодо передбачених статтями 7 та 8 Римського статуту Міжнародного кримінального суду злочинів проти людяності, воєнних злочинів, скоєних на території України, починаючи з 20 лютого 2014 року і по теперішній час вищими посадовими особами Російської Федерації та керівниками терористичних організацій "ДНР" та "ЛНР", яких визначить прокурор Міжнародного кримінального суду.

З 20 лютого 2014 року проти України триває збройна агресія Російської Федерації та підтримуваних нею бойовиків-терористів, під час якої було анексовано Автономну Республіку Крим та місто Севастополь, які є частиною території незалежної та суверенної держави Україна, окуповано частину Донецької та Луганської областей України, загинули тисячі громадян України, серед яких діти, поранені тисячі осіб, зруйновано інфраструктуру цілого регіону, сотні тисяч громадян вимушені були покинути свої домівки.

Останнім кричущим актом насильства з боку військових підрозділів Російської Федерації та підтримуваних Російською Федерацією бойовиків-терористів став обстріл із систем залпового вогню "Град" мирного населення у житлових кварталах міста Маріуполь на південному сході України 24 січня 2015 року, внаслідок якого загинули понад 30 мирних жителів, серед яких 2 дитини, та було поранено понад 100 осіб. Російська Федерація продовжує також постачати найманців зброю, з якої бойовики-терористи вбивають громадян України.

За час цієї неоголошеної війни в полоні на території Російської Федерації протиправно опинилася низка громадян України». [15]

Тож на Кабінет Міністрів та Генеральну прокуратуру України покладалися обов'язки зібрати необхідні матеріали та належну доказову базу для звернення до Міжнародного кримінального суду (МКС).

8 вересня 2015 року МКС повідомив, що отримав декларації від України про визнання юрисдикції суду щодо злочинів, скоєних на

її території, починаючи з 20 лютого 2014 року. Регіональний координатор Коаліції в Європі, Кірстен Меершерт, зазначила, що *«рішення України розширити визнання юрисдикції МКС є чітким сигналом прагнення держави розслідувати тяжкі злочини і притягти до відповідальності зловмисників, а також важливим кроком на шляху до припинення безкарності»*. [16]

Уже 14 листопада 2016 року Прокурор Міжнародного кримінального суду оприлюднила свій щорічний звіт попереднього розслідування подій останніх двох років в Україні. Міжнародний кримінальний суд розцінює ситуацію в анексованому Криму як міжнародний збройний конфлікт між Україною і Росією. Прокурор зазначила, що цей міжнародний збройний конфлікт почався не пізніше 26 лютого, коли Російська Федерація задіяла особовий склад своїх збройних сил для отримання контролю над частинами території України без згоди уряду України. [17]

Проміжний звіт прокурора Міжнародного кримінального суду щодо ситуації в Україні, оприлюднений 14 листопада 2016 року, зчинив багато галасу. В інформаційному просторі України лунали крики суцільної перемоги – Міжнародний кримінальний суд визнав, що Крим анексовано, а між Україною та Росією триває збройний конфлікт.

Реакція Росії на цей звіт не забарилася. 16 листопада 2016 року президент Путін видав розпорядження про те, що Росія не буде ратифікувати Римський статут узагалі. [18]

Микола Гнатовський, президент Європейського комітету з питань запобігання катуванням, нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню, переконаний, що не варто переоцінювати діяльність Міжнародного кримінального суду, творити міфи і зачаровуватися. Адже звіт прокурора не містить жодних сенсацій. Натомість державі Україна треба самотужки проводити ефективне розслідування злочинів на Майдані та реагувати на звернення громадян, які постраждали внаслідок збройної агресії РФ в Україні, щодо порушення їхніх прав. Для цього в Україні потрібно створити щонайменше спеціальну

прокуратуру та суд, а також навести лад із правовою термінологією.

Прес-центр ІА «Главком», 21 листопада 2016 року

Гість: Микола Гнатовський, президент Європейського комітету з питань запобігання катуванням, нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню, к. ю. н., доцент кафедри міжнародного права Інституту міжнародних відносин КНУ ім. Т. Шевченка

Пане Миколо, проміжний звіт прокурора Міжнародного кримінального суду – зрада чи перемога?

Проміжний звіт прокурора МКС – це рядовий документ, який не становить сам по собі жодної сенсації. Понад те, там немає нічого, що було б неочікуваним. Немає підстав ані для великої радості, ані для суму і незадоволення. Ясно одне – прокурор Міжнародного кримінального суду продовжує свою роботу з попереднього вивчення ситуації, що склалася в Україні. Він навіть ще не відкрив розслідування. Звичайно, те, що на цьому етапі прокурор змушений просто викласти ці факти, які є загальновідомими, і запропонувати їхню кваліфікацію за загальновідомими положеннями міжнародного права, є до певної міри матеріалом, який можна аналізувати, на який усі реагують. Адже до цього ми чули багато коментарів юристів, фахівців, навіть спеціальні монографії уже є, наприклад, кембриджським дослідником надруковано монографію «Агресія Росії в Україні: міжнародно-правові аспекти», багато статей і книг в Україні вже опубліковано. Але до цього дня жоден міжнародний орган не висловився публічно, що він із цього приводу думає, за винятком резолюції Ради Європи та ПАРС. Є підстави вважати, що прокурор набере достатньо матеріалів, щоб звернутися до палати попереднього провадження МКС і почати власне розслідування злочинів, які було скоєно або могло бути скоєно в Україні за останні три роки.

Як довго триватиме вивчення ситуації прокурором і скільки ми ще побачимо проміжних звітів?

Скільки завгодно. Немає в правилах МКС жодних жорстких обмежень часу. Скільки треба, стільки й будуть використовувати. Інша справа, що прокурора МКС критикують за повільність у роботі. Наприклад, для того, щоб перевести стан справи щодо Грузії з етапу попереднього вивчення фактів в етап власне розслідування і звернення до палати попереднього провадження, прокурору знадобилося сім років. Але, з іншого боку, наприклад, у ситуації з Лівією, прокурор значно швидше перейшов до стадії безпосереднього розслідування. Усе залежить від того, коли прокурор зрозуміє, що у нього є достатня база, аби переконати суддів палати попереднього провадження дозволити розпочати попереднє розслідування. Гадаю, збір доказової бази триватиме рік чи два.

Тут є ще одна проблема. Питання не тільки в тому, що є злочини і хтось їх скоїв, а й у тому, що прокурор МКС вивчає ті кроки, які здійснюються в державі для притягнення винних до відповідальності. МКС за визначенням не заміщає національні слідчі та судові органи. Він вступає в дію лише там, де національні органи не можуть або не бажають цього робити, тобто виконувати свої безпосередні міжнародні зобов'язання – переслідувати винних у злочинах проти міжнародного права: воєнних злочинах, злочинах проти людяності тощо. Тому важливо знати, що прокурор обов'язково дивитиметься на те, а що власне відбувається в Україні у цьому питанні, а саме, чи порушено відповідні кримінальні справи, чи українська прокуратура та суди виконують свої обов'язки. Якщо

прокурор буде бачити, що Україна сама може впоратися, то йому немає сенсу й підстав втручатися.

З іншого боку, зрозуміло, що Україна всіляко демонструє, що хоче залучення МКС. Понад те, якщо послухати наших посадовців, які займаються власним розслідуванням злочинів щодо Майдану і злочинів під час збройного конфлікту, можна зрозуміти, що вони були б щасливі, якби МКС прийшов і зробив би всю роботу за них.

Що відбуватиметься після того, коли прокурор збере всю доказову базу?

Треба зрозуміти, що є три способи виникнення кримінальної справи провадження МКС. Перший – держава-учасниця Римського статуту передає ситуацію на розгляд МКС. Другий – Рада Безпеки ООН передає ситуацію на розгляд суду. Третій – український варіант – прокурор МКС за власною ініціативою порушує відповідну кримінальну справу і відповідне розслідування, тобто проходить усю процедуру попереднього вивчення, звернення до палати попереднього провадження, яка має дати згоду, і потім з'являється конкретна кримінальна справа, з'являється обвинувачення.

Ми часто забуваємо, що МКС не судить держави, він судить тільки конкретних фізичних осіб, які потенційно винні в злочинах. Суду, щоб проводити роботу, на якомусь етапі необхідні ці персоналії, бо без них нічого не буде. Коли закінчиться попередній рівень, справа перейде в судову палату. Далі суд. Після суду справа ще може перейти в апеляційну палату. Це все відбувається в рамках одного Міжнародного кримінального суду.

Ви зауважили, що на судовий розгляд має бути доправлено певних персон, яких підозрюють у скоєнні злочинів. Чи можливо буде «запросити» президента Росії, адже в нього імунітет?

Ситуація непроста. По-перше, українці, посадовці, які займаються цими питаннями, чомусь перебувають під враженням, що обвинувачуватися в МКС можуть лише вороги України. Насправді, коли йдеться про воєнні злочини, неважливо, хто їх скоїв і з якого боку конфлікту: чи це жертва агресії, чи це агресор. Адже є закони і звичаї війни, які однакові для всіх. І, якщо відбулися серйозні порушення, воєнні злочини, відповідно, винні мають відповідати. Тому я не поспішав би говорити, що на лаві підсудних у МКС можуть опинитися тільки вороги України. Тому Україна як цивілізована європейська держава повинна сама провести розслідування будь-яких тверджень про те, що українські військовослужбовці, скажімо, добровольці чи ще хтось, порушували гуманітарне право, скоювали воєнні злочини, і притягти до відповідальності винних. Якщо Україна це робить, то МКС не втручається. Ми виходимо з тієї презумпції, що Україна сама займатиметься порушниками, якщо такі є. Є твердження, що такі порушники є. Міжнародні неурядові організації говорять часто, що всі сторони конфлікту порушують закони і звичаї війни. Зауважу, що у міжнародному гуманітарному праві серйозне порушення з боку іншого не виправдовує твоє власне серйозне порушення, тобто у цій сфері майже ніколи не можна відповідати порушенням на порушення.

Але будемо виходити з того, що Україна зі своїми розбереться сама. А от іноземних громадян дістати не так легко. Україна може запитувати їхню видачу, але чи їх видадуть – питання. У такому випадку ми думаємо, що МКС нам може допомогти. Але, якщо в Україні є кримінальна справа щодо воєнних злочинів, то будь-яка держава, за міжнародним правом, повинна видати цю особу Україні, якщо тільки сама не бажає притягти її до відповідальності. Україна сама може судити цю особу. Якщо це робитиме МКС, то передавати йому осіб зобов'язані тільки держави, які беруть участь у Статуті МКС. Росія, наприклад, не бере участі. Тому не слід сподіватися, що МКС (*таких осіб*) передадуть швидше, аніж Україні.

Щодо глави держави. Імунітет від кримінальної юрисдикції дійсно існує. Але він стосується лише випадків, коли справу порушено національним судом іншої держави. Тобто Україна не може порушити кримінальну справу проти глави будь-якої іноземної держави. Це прямо заборонено міжнародним правом. Але це не стосується МКС. Стаття 27 Римського статуту говорить про те, що перед МКС глава іноземної держави не має імунітету. Але хто його передасть до МКС? Я наведу приклад із главою Судану, президент якого Омар аль-Башир став першим главою держави щодо якого МКС висунув обвинувачення. Аль-Башир, зрозуміло, перебуває переважно в Судані. Час від часу він подорожує до інших африканських держав, в Європу він не наслідуються їхати. Так от, жодна африканська держава не затримала його і не передала в Гаагу, навіть якщо ця держава і була учасницею Римського статуту. Був скандал у Південній Африці. Аль-Башир приїхав туди, можна здогадуватися, що під особисті гарантії керівництва країни. Південна Африка як учасниця Римського статуту повинна була його передати, натомість уряд послався на його імунітет. Верховний суд ПА розглядав це питання і вирішив, що його треба-таки передати до Гааги, але рішення було винесене тоді, коли вже аль-Башир повернувся до Судану. Тому теоретично імунітету немає, але на практиці домогтися передачі глави іноземної держави МКС не так просто. До речі, згадаю, що сьогодні ПА разом із кількома іншими африканськими державами заявила про свій вихід із Римського статуту. Вони не задоволені діяльністю МКС. На зорі своєї діяльності МКС займався тільки справами щодо африканського континенту, і в цьому плані роботу МКС організовано було невдало.

Понад те, навіть серед учених, фахівців із міжнародного кримінального права немає одностайності, чи точно немає імунітету перед МКС у глави держави, яка не є учасницею Римського статуту, в усіх випадках, чи його немає тільки у випадках, коли Рада Безпеки ООН передає справу до суду. Я особисто дотримуюся точки зору, що імунітету взагалі немає. Утім, закликаю не плекати особливих ілюзій щодо реальності покарання глав іноземних держав МКС.

Минулорічний звіт прокурора було дуже розкритиковано українцями щодо справи Майдану. Але прокурор зауважила, що двері вона не зачиняє. Нехай держава Україна краще попрацює над доказовою базою. На ваш погляд, що змінилося за рік?

Я у меншості серед українських експертів, бо дещо скептично ставлюся до самої ідеї залучення до цієї справи МКС. Але я розумію наші емоції: ми всі хочемо правосуддя, ми не довіряємо національним слідчим та судовим органам. Ідеться про велику кількість убитих людей. Причому вбивства скоєно або державою, принаймні за наказом тих осіб, які на той час керували державою, або, скажімо, держава там істотно задіяна. У будь-якому разі, держава повинна ефективно розслідувати, адже йдеться про право на життя, що закріплене в Європейській конвенції з прав людини та інших міжнародних договорах. Основний обов'язок держави – організувати ефективне розслідування і притягнення винних до відповідальності. Що таке ефективне розслідування дуже чітко пояснив Європейський суд із прав людини: розслідування має бути швидким, повним, всебічним, і має бути кримінальна відповідальність винних. Цього в Україні досі не зроблено. І жодних задовільних результатів ця робота не принесла, є незначні непереконливі повідомлення, що намагаються когось притягнути до відповідальності. Свого часу для того, щоб допомогти Україні розслідувати ці злочини, генсеком Ради Європи було створено Міжнародну дорадчу групу, яка проаналізувала проблеми з нашим розслідуванням і вказала, що воно недостатньо ефективне. Були відповідні звіти цієї групи, але виглядає так, що Україна не зробила з нього висновків. Натомість вкотре декларується, що, мовляв, «гаазький трибунал» усіх покарає. По-перше, немає ніякого «гаазького трибуналу», по-друге, МКС за визначенням не може розслідувати ці злочини

краще за українські інституції. МКС може оперувати тільки тією інформацією, яку під час розслідування дадуть українці.

У МКС не такі великі сили, не треба його уявляти якимось суперменом. Питання, чому МКС має розглядати справу Майдану, а не Україна? Відповідають так: мовляв, у нас суди та прокуратура «недолюстровані», а от якщо МКС візьметься, то Януковича швидше видадуть. Ні, не буде швидше. Хоча б тому, що МКС буде цю справу розглядати значно довше, аніж національні інстанції. Ми знаємо, що Росія не має наміру видавати осіб, яких ми тут визнаємо винними чи звинуватимо в цих злочинах. Але якщо цих осіб буде вимагати МКС, то також у Росії немає жодних зобов'язань їх передавати до Гааги.

Мене дивує, що ми від самого початку свою власну державу, свої слідчі органи, судову систему множимо на нуль. Навіть якщо цього всього не існує, то ці органи і державу треба створювати. Ми не можемо розраховувати, що за нас робитиме роботу шановна пані з Гамбії, яка працює прокурором МКС, та кілька її помічників. Це несерйозно!

Я ще раз хочу нагадати, що МКС не всі злочини розглядає. Вбивства, навіть достатньо масові, не обов'язково потрапляють під юрисдикцію МКС. Це мають бути злочини проти людяності або воєнні злочини. У справі Майдану не йдеться про воєнні злочини. Злочини проти людяності передбачають широкомасштабний або систематичний напад на цивільне населення. Ми можемо сказати, що злочини проти людей на Майдані були широкомасштабними або систематичними нападами на цивільне населення? Мої колеги кажуть, що можемо, але я не переконаний, що з точки зору міжнародного кримінального права можна говорити про широкомасштабність та систематичність. Я не стверджую, що численні вбивства та викрадення людей не є злочином. Це страшні злочини, які потребують найсуворіших заходів кримінально-правового реагування! Але чи буде це виправданим, щоб МКС цим займався? Прокурор МКС із нами повелася дуже обережно і делікатно, сказавши рік тому, що вона поки що не бачить широкомасштабності та систематичності. Бачить убивства та викрадення людей, але не бачить масштабу, який виправдовував би включення МКС. Звичайно, прокурор наголошує, що якщо вона отримає такі докази, то перегляне своє рішення. Дуже багато вкладено зусиль адвокатами Майдану, щоб дати таку інформацію і показати, що це не лише Київ постраждав, а й регіони. Але цього року прокурор у звіті лише каже, що надійшла нова інформація, вивчаємо. От і все.

Днями генпрокурор відвідав щорічну Асамблею держав-учасниць Міжнародного кримінального суду в Гаазі. На своїй сторінці у соцмережі він зауважив, що буде виробляти «спільне розслідування злочинів щодо учасників мирного протесту на Майдані, воєнних злочинів та злочинів проти людяності на Донбасі та в Криму як нерозривного ланцюга діянь державної мафії Януковича та його кремлівських покровителів». Як ви оцінюєте такі візити?

Україна погодилася на юрисдикцію МКС, хоч ми не ратифікували Римський статут. Але, погодившись на юрисдикцію, ми взяли на себе майже всі зобов'язання та відмовилися поки брати права, які б Україна отримала як повноцінна учасниця Римського статуту. Можна з іронією сказати, що українці вразили всіх своєю шляхетністю, відкритістю. Насправді це дуже дивний варіант рішення... Так чи інакше, оскільки ми взяли на себе зобов'язання співпрацювати, то й співпрацюємо. У цьому сенсі контакти ГПУ й офісу прокурора МКС дуже важливі, добре, що вони обмінюються інформацією, щось обговорюють. Мене трохи бентежать заголовки ЗМІ, що генпрокурор поїхав обговорити спільну стратегію про притягнення Путіна до відповідальності. Не може там бути жодної спільної стратегії! У МКС своя стратегія. Його не цікавлять вороги України. Його цікавить уся ситуація! Там з усіма спілкуватимуться, будуть вдячні за інформацію, ми

маємо надавати їм цю інформацію, маємо допомагати, але жодної координації там за визначенням не може бути. ГПУ і МКС – організації з паралельних всесвітів.

Чи впливає на розгляд двох справ – щодо Майдану та щодо російської агресії – те, що ми визнали юрисдикцію МКС, але досі не ратифікували власне сам статут?

За таких обставин Україна має менше можливостей впливати на процес. Ми обмежили свою роль, ми знову зайняли позицію об'єкта замість суб'єкта. Ми відкрилися, сказавши: «Ось ми такі, будь ласка, дивіться, куди хочете, і думайте, що з цим робити...» Якби ми стали державою-учасницею Римського статуту, ми могли б передати ситуацію на розгляд прокурора самі та вже як мінімум зекономили б на одному процесуальному етапі, бо ж нині мусимо чекати, доки прокурор виявить власну ініціативу щодо початку розслідування. І тоді МКС розглядав би все швидше. А ми самі уповільнили цей процес. Отже, ми не повинні мати завищені очікування від МКС, якщо у нас така стратегія.

«Дії з анексії є нікчемними, територія вважається окупованою. Скільки триватиме окупація, стільки юридично триватиме міжнародний збройний конфлікт».

Про що свідчить 158-й параграф звіту, в якому сказано, що чорне – це чорне, а біле – біле, тобто визнано події в Криму анексією? Наскільки це важливо?

Речі названо своїми іменами. І нервова реакція РФ, яка після цього заявила, що, незважаючи на те, що вона підписала Римський статут, ніколи його не ратифікує, вказує на те, що влучили в больову точку. Хоча, з іншого боку, нічого шокуючого там немає, це єдино правильна кваліфікація за міжнародним гуманітарним правом. Є чимало резолюцій міжнародних інституцій, де вказано, що Крим анексовано Росією. Анексія – один із різновидів агресії, тобто жодних інших варіантів немає. Після ухвалення Статуту ООН у 1945 році законної анексії не може бути.

Чи будуть тепер якісь наслідки для Росії?

Жодних негайних. Прокурор вивчає перелік злочинів, скоєних у Криму. На цьому етапі прокурор нічого стверджувати не може, вона аналізує ситуацію. Писати прокурору може хто завгодно, і всю цю інформацію вивчатимуть.

І Росія може писати листи, стверджуючи, що вона насправді «біла і пухнаста»?

Саме так. І ми з вами теж можемо написати і подати інформацію прокурору МКС.

До речі, свого часу Росія активно співпрацювала з МКС протягом тих семи років, коли розглядалася справа щодо Грузії про події у Південній Осетії. Росія писала листи, надавала інформацію і документацію. Результати Росію не потішили. Минулого року вийшов такий самий звіт прокурора, де було зазначено про перехід до стадії розслідування, і палата попереднього провадження дала згоду на проведення розслідування. Російська версія подій у Південній Осетії явно не переконала прокурора. І вже тоді Росія висловилася дуже різко у бік МКС. Але нинішня заява Росії не безпрецедентна. До неї вже робили такі маневри і США, і Ізраїль, і Судан.

В українському інформаційному просторі ширяться думки, що тепер завдяки тому, що в цій 158-й статті визнано факт анексії, окупації, то в. о. президента і чинного президента може бути покарано, оскільки, мовляв, було порушено пункти 1, 19, 20 статті 106 Конституції України?

Заради справедливості треба сказати, що Україна говорила про те, що вона є жертвою агресії, давним-давно. Якщо і йдеться про якусь відповідальність, то, по-перше, це явно не Гаага і не МКС, це суто наші внутрішні справи. По-друге, відповідальність, якщо вона взагалі тут є, у чому я геть не впевнений, матиме конституційно-правовий характер.

Конституційна відповідальність – це коли ви погано виконуєте свої обов'язки і вас наступного разу не переоберуть. Це вся конституційна відповідальність, жодної іншої немає, крім імпічменту. Але для імпічменту має бути злочин, тобто кримінально-правова складова. Про кримінально-правову кваліфікацію, мені здається, тут узагалі не йдеться. Коли ми говоримо, що президент ухвалює рішення про оголошення воєнного стану, про мобілізацію, то це повноваження президента: він оцінює всі чинники і вирішує, виправдано це чи не виправдано. А ми чули неодноразово пояснення в різних контекстах, в офіційних і напівофіційних, що боялися заявити прямо, що у нас війна, бо масштаб агресії міг би далі збільшитися.

Інша справа, питання про наявність збройного конфлікту і в Криму, і на Донбасі потребує правового визначення. Два з половиною роки ми живемо в атмосфері правової невизначеності з тим, що у нас є АТО, у нас є офіційна риторика про терористів, у нас водночас є цілком виправдані заяви про участь РФ у збройному конфлікті, що ми є жертвами агресії. У результаті, юридична кваліфікація ситуації завжди становила проблему не лише для нас, а й для стороннього спостерігача. Ви звернули увагу, що написала прокурор у цьому звіті щодо Луганської та Донецької областей? Там немає чіткої визначеності. До того ж така правова невизначеність порушує права і цивільного населення, і осіб, які беруть участь в АТО, захищають Україну, з точки зору їхніх перспектив. Просто необхідно навести термінологічний лад!

У звіті прокурор зазначає, що на Донбасі триває одночасно міжнародний збройний конфлікт і неміжнародний. Хіба може бути так? І чи потрібно Україні добиватися, щоб події на сході було визнано міжнародним збройним конфліктом як у випадку з Кримом?

Це питання одне з найскладніших. Я повернуся до того, що говорив стосовно Криму. Навіщо ми взагалі визначаємо, який конфлікт – міжнародний чи неміжнародний? Мета одна – визначити, які норми міжнародного права, зокрема міжнародного гуманітарного права, буде застосовано. Жодних політичних цілей там не може бути.

З точки зору МКС, у нас є принаймні ситуація, яка одночасно кваліфікується як неміжнародний конфлікт і як міжнародний конфлікт. Так, дійсно, така кваліфікація звучить дуже незвично. Але насправді так багато нині збройних конфліктів кваліфікується. Тому що більшість збройних конфліктів відбувається на території якоїсь однієї держави, якій не пощастило. Як правило, там є уряд, є антиурядові сили. У більшості випадків ці антиурядові сили підтримуються ззовні. І питання лише в тому, якою мірою та іноземна держава втягнута в цю ситуацію. Можна стверджувати, і прокурор про це пише, що Росія здійснює загальний контроль над тими антиурядовими збройними групами, які воюють на території України. Якщо це буде доведено, то відповідно до практики МКС буде застосовано норми, які регулюють міжнародний збройний конфлікт. Якщо це не буде доведено, то буде застосовано норми як для міжнародного збройного конфлікту, так і неміжнародного збройного конфлікту. Як саме це буде? Залежить від того, чи отримає МКС достатньо доказів щодо того, що Росія дійсно контролює антиурядові збройні групи. На перший погляд, є багато підстав вважати, що такі докази прокурор МКС отримує.

Наскільки це важливо для України? Політично нам, напевно, краще стверджувати, що у нас немає внутрішньої складової у збройному конфлікті. Якби не зовнішнє втручання, то у нас нічого такого не було б. Я цілком погоджуюся з цим. До війни у нас точно не дійшло б. А от з іншого боку, чи завжди в ситуації на сході треба застосовувати тільки норми міжнародного гуманітарного права щодо міжнародних конфліктів, я до кінця не впевнений. Політично – це плюс, а за фактом це може зіграти і проти України. Є нюанси. Наприклад, МКС, коли говорить про воєнні злочини, має один перелік воєнних злочинів

для міжнародного збройного конфлікту, і другий - для неміжнародного. Перелік для неміжнародного конфлікту менший. Він стосується тільки найбільш таких кричущих злочинів, тоді як в міжнародному кримінальному праві, яке займається воєнними злочинами під час міжнародних конфліктів, більше відповідальності для збройних сил. Наведу приклад невибіркових обстрілів територій. Антиукраїнські збройні групи десь там сховалися біля цивільних об'єктів, вони порушують міжнародне гуманітарне право, адже використовують цивільні об'єкти як щит для себе. А українські збройні сили відповідають. І мають повне право відповідати. Але є нюанс – наскільки пропорційною була відповідь. Якщо постраждало занадто багато цивільних об'єктів, порівняно з тією військовою метою, яку переслідували, то в такому разі можна говорити про воєнний злочин. Так от, такий воєнний злочин існує тільки в міжнародному збройному конфлікті. В умовах неміжнародного збройного конфлікту, коли держава воює лише зі збройними антиурядовими групами, такого складу злочину в Римському статуті МКС немає. Тобто ми можемо поспішати і доводити, що це суто міжнародний конфлікт, але треба подумати, чи це потім не вдарить по наших же військових, які, можливо, десь не дуже точно прицілилися або застосували систему залпового вогню, яка була уже не здатна розрізняти військові цілі і цивільні об'єкти. Ось так працює міжнародне гуманітарне право. І це треба враховувати.

Неміжнародний збройний конфлікт трактується як громадянська війна?

Ні, у тім-то й річ, що ні! Сучасне міжнародне гуманітарне право взагалі не застосовує термін «громадянська війна». Терміни «міжнародний збройний конфлікт» і «неміжнародний збройний конфлікт» – це дуже специфічні юридичні терміни. Після Другої світової термін «війна» став виходити з ужитку, тобто не «війна між державою А та державою Б», а «міжнародний збройний конфлікт», і не «громадянська війна», а «неміжнародний збройний конфлікт». Це робиться для того, щоб визначити обсяг норм, які буде застосовано. Питання радше технічне, аніж політичне. Звичайно, з контексту висмикнути можна все, що завгодно. І я цілком розумію, чому ми не хочемо бачити кваліфікацію «неміжнародний збройний конфлікт». Дійсно, повертаючись до озвученої тези, без зовнішнього втручання ситуація не переросла б у будь-який збройний конфлікт. І, мабуть, це єдиний аргумент, щоб визнавати весь конфлікт міжнародним. Але ще раз наголошую: у цьому питанні треба не забувати про згадані нюанси.

У 182-му, 183-му параграфах звіту йдеться про те, що обидві сторони конфлікту застосовували катування, сексуальне насильство і так далі по відношенню до мирного населення, військовослужбовців ЗСУ та представників антиурядових збройних груп. Згадалася гучна судова справа батальйону «Торнадо», представників яких підозрюють у скоєнні таких дій. Організовано навіть рух із визволення цих «патріотів».

Що стосується повідомлень про катування, які ми всі чуємо. Тут такі самі обов'язки держави, як і у випадку вбивства. Міжнародні документи зобов'язують державу провести ефективне розслідування. Абсолютно імперативно, жорстко, не чекаючи на жодні міжнародні кримінальні суди. Держава повинна сама ефективно і швидко робити. Те, що суд іде у цій вами згаданій справі, дуже добре говорить про Україну на міжнародній арені. Якщо люди не винні, їх виправдовують. Якщо їхню провину встановлено судом, то вони мають відповідати. Якщо розслідування буде ефективним, то до МКС справа не дійде, і тим більше не буде проблем із ЄСПЛ. Бо судові позови до ЄСПЛ можуть нас наздогнати значно швидше, аніж проблеми з МКС. А скарги до ЄСПЛ уже є. Адже в Україні є зобов'язання за Європейською конвенцією про права людини. Тому ці всі питання має вирішувати Україна. І прокуратуру треба відповідну створювати, і суди відповідні і, якщо треба, спеціальні палати організовувати, і, якщо треба, то й іноземців залучати. Окрім того, треба змінювати законодавство.#

На законодавчому рівні Україна вперше визнала Росію державою-агресором 15 квітня 2014 року, ухваливши Закон про «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України». Датою окупації визначено 20 лютого 2014 року. «Відшкодування матеріальної та моральної шкоди, заподіяної внаслідок тимчасової окупації державі Україна, юридичним особам, громадським об'єднанням, громадянам України, іноземцям та особам без громадянства, у повному обсязі покладається на Російську Федерацію як на державу, що здійснює окупацію», - йдеться в Законі. [19]

Збройний напад Росії змусив Українську державу ухвалити зміни до Военної Доктрини. Так, указом президента у 2015 році було затверджено новий документ. У пункті 28 Военної Доктрини визнано, що «на сьогодні воєнним противником Україна вважає Російську Федерацію». [20] У пункті 30 наголошується про найвищий ступінь небезпеки має загроза державному суверенітету та територіальній цілісності України. Головною такою загрозою є ймовірність великомасштабної збройної агресії Російської Федерації проти України. [21]

Далі, 27 січня 2015 року, послідувала постанова ВРУ про Звернення до Організації Об'єднаних Націй, Європейського Парламенту, Парламентської Асамблеї Ради Європи, Парламентської Асамблеї НАТО, Парламентської Асамблеї ОБСЄ, Парламентської Асамблеї ГУАМ, національних парламентів держав світу про визнання Російської Федерації державою-агресором. *«...У зв'язку з цим, беручи до уваги Статут ООН та Резолюцію Генеральної Асамблеї ООН 3314 "Визначення агресії" від 14 грудня 1974 року, Верховна Рада України визнає Російську Федерацію державою-агресором та закликає міжнародних партнерів України:*

не допустити безкарності винних за злочини проти людяності, вчинені від початку російської агресії проти України;

визнати Російську Федерацію державою-агресором, що всебічно підтримує тероризм та блокує діяльність Ради Безпеки ООН, чим ставить під загрозу міжнародний мир і безпеку, а так звані "ДНР" і "ЛНР" визнати терористичними організаціями;

посилити тиск на Російську Федерацію, у тому числі шляхом запровадження нових секторальних обмежувальних заходів (санкцій), щоб зупинити російську агресію та

примусити російське керівництво виконати у повному обсязі пункти Мінських домовленостей, припинити незаконну окупацію Криму, звільнити усіх заручників та незаконно утримуваних на території Російської Федерації громадян України, включаючи члена постійної делегації Верховної Ради України в Парламентській Асамблеї Ради Європи Надію Савченко;

обмежити повноваження російської делегації в Парламентській Асамблеї Ради Європи доти, доки Російська Федерація не припинить ігнорувати вимоги міжнародної демократичної спільноти;

надавати Україні необхідну військову допомогу з метою посилення її оборонних можливостей, гуманітарну допомогу для постраждалого мирного населення та внутрішньо переміщених осіб і сприяти відновленню критично важливої інфраструктури на Донбасі.

Закликаємо міжнародне співтовариство визнати факт агресії проти України, окупації її території і посилити вимоги щодо повернення до міжнародно визнаних кордонів України, запобігши створенню небезпечного прецеденту у вигляді грубого порушення світового порядку та системи безпеки, що склалися після Другої світової війни». [22]

А 21 квітня 2015 року український парламент ще раз підтвердив попередню постанову про визнання РФ агресором й ухвалив постанову про «Заяву Верховної Ради України «Про відсіч збройній агресії Російської Федерації та подолання її наслідків». [23] У цьому законодавчому документі йшлося про те, як відбувалося захоплення території та адміністративних будівель Автономної Республіки Крим. «17 березня 2014 року Верховна Рада Автономної Республіки Крим, розпущена постановою Верховної Ради України, всупереч цьому проголосила Крим незалежною державою. 18 березня 2014 року самозвані представники Автономної Республіки Крим та міста Севастополя підписали з Президентом Російської Федерації Владіміром Путіним "Договір про прийняття до Російської Федерації Республіки Крим і створення у складі Російської Федерації нових суб'єктів". У такий протиправний спосіб відбулася незаконна і поспішна оборудка для того, щоб створити позірність правомірності збройного вторгнення Російської Федерації та незаконної анексії частини території України». [24]

Друга фаза збройної агресії РФ проти України стартувала у квітні 2014 року. Спецслужби Росії контролювали, керували й фінансували озброєні бандформування. Останні в свою чергу проголосили створення 7 квітня 2014 року «Донецької народної республіки», а 27 квітня 2014 року – «Луганської народної республіки».

Лише на четвертий рік збройного нападу на схід України

Російською Федерацією українська сторона на законодавчому рівні вирішила визнати частину територій Донбасу окупованими. 4 жовтня 2017 року, користуючись своїм правом законодавчої ініціативи, президент Петро Порошенко вніс до парламенту законопроект «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України над тимчасово окупованими територіями в Донецькій та Луганській областях». [25] 18 січня 2018 року Верховна Рада ухвалила цей закон. За відповідне рішення віддали голоси 280 депутатів. Росію визнали державою-агресором, на яку покладається відповідальність за окупацію цих українських територій. Під час окупації вона використовувала свої регулярні з'єднання і підрозділи збройних сил. [26]

Від першого до другого читання закон видозмінився. Володимир Василенко, юрист-міжнародник, співавтор закону пояснив суть цього законодавчого акту.

Прес-центр ІА «Главком», 19 січня 2018 року

Гості: Володимир Василенко, юрист-міжнародник, Надзвичайний та Повноважний Посол України, суддя Міжнародного кримінального трибуналу з колишньої Югославії (2001 – 2005), представник України в Раді ООН з прав людини (2006 – 2010)

Це законодавчий акт часто називають законом про деокупацію. Про що він насправді? Як його розуміти?

Офіційна назва Закону, яку ви щойно навели, доволі довга. Очевидно, тому для зручності журналісти, народні депутати і навіть спікер парламенту почали використовувати його різноманітні скорочені назви. Серед них такі як Закон про деокупацію, реінтеграцію. На мій погляд, такі скорочені назви є некоректними. Виходячи з офіційної назви, скорочено його було б правильніше називати Закон про забезпечення суверенітету. Принагідно зазначу, що законом, навіть найдосконалішим, питання деокупації вирішити не можна. У практичному плані деокупації можна досягти комбінованим застосуванням політико-дипломатичних та санкційних примусових заходів.

Закон має рамковий характер. Його мета - створити передумови для деокупації, визначивши юридичний status quo, тобто ту правову ситуацію, яка об'єктивно виникла внаслідок збройної агресії РФ проти України. У його статтях 4 та 6 встановлені рамки подальших дій української влади для звільнення окупованих територій і відновлення конституційного ладу. У них зокрема йдеться про застосування дипломатичних та санкційних заходів. Це означає відмову від тези, що звільнити територію можна виключно дипломатичним шляхом. Посилання на санкційні заходи означає, що для досягнення цієї мети держава може застосовувати силу, в тому числі збройну. Отже, міняється модель можливої поведінки органів держави у визначені способів і методів звільнення окупованих територій.

Цей закон має історичне значення і є конструктивною спробою законодавчо оформити правове підґрунтя для захисту наших національних інтересів в умовах російської агресії, яка триває майже 4 роки.

Закон антиконституційний?

З точки зору юридичної техніки і класичних методів законотворчості ухвалений закон не є ідеальним. Це треба визнати, але він не суперечить ні Конституції України, ні нормам міжнародного права, у тому числі міжнародного гуманітарного права. Критики закону поширюють спекуляції, що начебто президент наділяється ним антиконституційними повноваженнями.

Конституція визначає повноваження президента України як Глави держави і Верховного головнокомандувача Збройних Сил, але не регламентує деталі порядку виконання цих повноважень. У законі означені сили і засоби, які використовуються для відсічі російській агресії, та передбачено механізми управління ними. Його безпосереднє функціонування мають забезпечувати не президент, а військові командні структури, підпорядковані йому як Верховному головнокомандувачу.

У законі уточнені, конкретизовані, а головне системно викладені основні елементи правової позиції України в питанні відсічі збройній агресії РФ та подолання її наслідків. Ці елементи формувалися поступово і матеріалізувалися у численних заявах президента, міністра закордонних справ, нотах МЗС, а найповніше у низці постанов ВРУ.

Закон підтвердив дію цих надзвичайно важливих постанов шляхом посилання на них та відтворення їхніх найважливіших положень у преамбулі та його статтях.

Немає дати окупації в законі – не буде покарання для Росії?

У законі чітко визначено, що Росія вчинила проти України збройну агресію, наслідком якої стала тимчасова окупація певних частин українських територій. Закон встановлює, що до складу збройних сил РФ входять як регулярні, так іррегулярні збройні формування, маючи на увазі незаконні збройні формування, які доволі часто некоректно називають – бойовики, сепаратисти, терористи, повстанці. Всі ці формування знаходяться під контролем та керуванням РФ і, відповідно до пункту G статті 3 резолюції Генеральної Асамблеї ООН 1974 року «Про визначення агресії», слід вважати іррегулярними формуваннями РФ. У законі також визначено поняття окупаційної адміністрації РФ, складовими частинами якої є структури так званих «ДНР», «ЛНР». Саме триада – поведінка Росії як держави-агресора, її збройні сили та окупаційні адміністрації – є первинним правовим підґрунтям відповідальності РФ за злочин агресії.

Натомість критики закону були зосереджені на відсутності в ньому прямої згадки про дату тимчасової окупації території України. У цьому зв'язку, насамперед, слід наголосити, що визначальне значення має дата початку збройної агресії, наслідком якої є окупація, що є процесом і фактом. У ході бойових дій межі окупованих територій можуть змінюватися в просторі, часі. І, відповідно, дати окупації. Тому саме від дати агресії ведеться відлік усіх подій, які спричиняють шкоду державі, незалежно від того, сталися вони в зоні бойових дій чи пізніше на тимчасово окупованій території.

Однак держава-агресор має різний обсяг позитивних обов'язків, які стосуються забезпечення прав людини цивільного населення в зоні бойових дій і в межах тимчасово окупованих територій. Їх невиконання також тягне міжнародно-правову відповідальність

держави-агресора. Тому критично важливим є встановлення як дати початку агресії, так і дат тимчасової окупації. Дата початку агресії завжди одна, і вона стосується всієї країни, незалежно від того, яка її частина була піддана збройному нападу. Дат початку тимчасової окупації завжди кілька, якщо окупації в різний час зазнали різні частини території держави.

У цьому законі є посилання на постанови ВРУ, де зафіксовано дату початку агресії РФ – 20 лютого 2014 року. До речі, ця дата офіційно фігурує в позові України до Міжнародного суду ООН щодо порушення конвенцій – Конвенція про заборону фінансування тероризму та Конвенцію про ліквідацію всіх форм расової дискримінації, у поданнях України до МКС та ЄСПЛ. Дата агресії та окупації можуть збігатися, як от у випадку анексованого Криму, але не збігатися з окупацією частини Донеччини та Луганщини.

На практиці локалізація меж тимчасово окупованих територій і фіксації відповідних дат не є предметом законодавчого врегулювання, а відбувається, як правило, за допомогою актів виконавчої влади та (або) воєнного командування як держави-агресора, так і постраждалої держави. Остаточні висновки щодо таких дат повинні бути зроблені пізніше в консолідованій претензії, яку Україна має офіційно пред'явити Російській Федерації як державі-агресору.

Під час однієї з наших зустрічей в прес-центрі «Главкома» Ви вже обґрунтували необхідність підготовки такої претензії. Як це питання вирішується в Законі?

Законом на Кабінет міністрів покладається обов'язок створити міжвідомчий координаційний орган для підготовки консолідованої претензії. Кабмін повинен оперативно здійснити всі необхідні для цього заходи. Це дуже складна і багатоаспектна справа. Потрібно визначити порядок бюджетного фінансування органу, його компетенцію, методи роботи, склад, залучення кваліфікованих експертів тощо. Перед комісією стоятиме завдання офіційно підтвердити і зафіксувати всі факти, які свідчать про збройну агресію Росії проти України; встановити масштаби шкоди, заподіяної Україні, яких вона зазнала, ліквідовуючи цю шкоду. Завдана шкода і збитки, які понесла держава, це різні речі, хоча здається, що це одне й те саме. Обсяг збитків набагато більший, аніж обсяг шкоди.

Мені доводилося вислуховувати думки, мовляв, навіщо готувати консолідовану претензію, коли РФ все одно її відкине. Це абсолютно примітивна позиція. Україна як держава, що зазнала агресії, має сформулювати в цій претензії свої конкретні вимоги і офіційно по дипломатичних каналах надіслати її до Російської Федерації. В іншому випадку, хто буде серйозно ставитися до України та її протестів і заяв про відшкодування спричиненої агресією шкоди? Консолідована претензія – це акт самоповаги і самоствердження держави, впевненість у своїй правоті, підтвердженій системно викладеними фактами.

Відповідно до практики ООН, консолідована претензія може бути поширена як документ Генеральної Асамблеї ООН (це можна зробити і в рамках інших міжнародних організацій) і стане потужним джерелом офіційного інформування міжнародної спільноти про вчинення РФ тяжкого міжнародного злочину.

Наявність консолідованої претензії посилюватиме позиції України в переговорах як із РФ, так і зі своїми партнерами та міжнародними організаціями. Офіційне пред'явлення консолідованої претензії Російській Федерації є кроком, без якого неможливо започаткувати прогрес покладення на неї міжнародно-правової відповідальності. Дія

консолідованої претензії не матиме обмеження в часі, оскільки на злочин агресії не поширюються жодні терміни давності.

Ніхто не знає, що станеться через п'ять, десять, двадцять років. Я вірю, що Російській Федерації рано чи пізно доведеться нести міжнародно-правову відповідальність за збройну агресію проти України.

Події на сході – конфлікт міжнародного чи неміжнародного характеру?

Із положення Закону однозначно випливає, що починаючи з 20 лютого 2014 року так звані «події» чи «конфлікт» на сході насправді є міжнародним збройним конфліктом, породженим агресією Росії проти України. Наслідком російської збройної агресії є тимчасова окупація частин території України, тисячі вбитих і поранених мирних громадян України, масштабні руйнування і грабунок української державної та приватної власності, мільйони внутрішньо переміщених осіб.

Це наймасштабніший у Європі збройний конфлікт, розпочатий Росією з метою знищення суверенної держави та насильницької зміни державних кордонів із часів Другої світової війни.

У статтях Закону йдеться не про врегулювання внутрішнього конфлікту, а про відсіч і стримування збройної агресії Російської Федерації, локалізованої нині Донецькою та Луганською областями, де тривають активні бойові дії.

Принципово важливим є визначення підстав застосування Україною Збройних Сил у боротьбі з російською агресією. І в преамбулі Закону, і в його статті 10 говориться, що підставою відсічі збройній агресії Росії проти України є стаття 51 Статуту ООН, яка передбачає право держави, що зазнала збройного нападу, на індивідуальну та колективну самооборону.

З положення Закону випливає, що антитерористична операція, здійснювана з самого початку з широким застосуванням Збройних Сил, є елементом самооборони України від агресії у розумінні статті 51 Статуту ООН. Вже давно основний тягар боротьби з агресором лягає на ЗСУ. Тому така правова конструкція відповідає дійсності, узгоджується з міжнародним правом і кладе край абсурдним спекуляціям щодо антиконституційності використання Збройних Сил України і добровольчих батальйонів для відсічі збройної агресії Росії.

Самооборона від агресії є невіддільним природним правом України, яке є притаманним її суверенітету і яким Україна володіла і до початку російської агресії в силу міжнародного звичаєвого права та Статуту ООН. Його реалізація не залежить від запровадження чи не запровадження державою, що зазнала нападу, воєнного стану. Відповідно до статті II Положення IV Женевської Конвенції 1907 року, учасники добровольчих загонів, сформованих із населення неокупованих територій, є законними комбатантами за умови, що вони «відкрито носять зброю та додержуються законів і звичаїв війни».

Доводиться чути думки деяких політиків, що події на Донбасі не названо війною?

Важко зрозуміти сенс, логіку і мотиви таких висловлювань. Текст Закону рясніє словосполученнями збройна агресія Російської Федерації проти України, відсіч і стримування збройної агресії РФ. З точки зору сучасного міжнародного права і здорового глузду збройна агресія – це завжди війна, яку одна держава починає першою проти іншої,

і яка кваліфікується як тяжкий міжнародний злочин. Інших тлумачень не існує і не може існувати.

Хто має відшкодувати шкоду та збитки громадянам, які постраждали внаслідок АТО?

Як я зазначав раніше, на початковому етапі відсіч збройній агресії РФ називали «антитерористична операція». Речники влади абсолютно невиправдано не акцентували увагу на статті 51 Статуту ООН, хоч у практичному плані Збройні Сили, задіяні в АТО, Україна використовувала відповідно до свого суверенного права на самооборону від агресії. Така ситуація дезорієнтувала громадян України і вони нерідко подавали позови про відшкодування збитків, заподіяних їм у зоні бойових дій, ґрунтуючись на Законі «Про боротьбу з тероризмом», і вимагали компенсацій від Української держави.

Деякі суди першої інстанції ухвалювали рішення про відшкодування за рахунок державного бюджету України. Складалася одіозна ситуація. Громадяни та юридичні особи зазнавали шкоди внаслідок дій держави-агресора, а відповідальність покладалася на Україну. Щоправда, суди апеляційної інстанції скасували такі рішення, посилаючись на те, що Україна стала жертвою збройної агресії і відповідальність за відшкодування має нести Росія.

Міжнародна спільнота думає про те, як скасувати введені санкції, мовляв, через них її члени несуть збитки.

Насправді в окремих західних демократіях, але не з вуст їхніх очільників, вряди-годи лунають голоси про скасування, а частіше про обмеження санкцій проти Росії. Лідери західних демократій, здається, розуміють, що скасування санкцій тільки захопить Росію не лише на продовження агресії, а й штовхатиме її на авантюри поза межами України. Якщо агресора не примусити відмовитися від протиправної поведінки, втрати західного бізнесу і не тільки від санкцій у майбутньому будуть незрівняно більшими, ніж втрата від нинішніх санкцій.

З іншого боку, треба знати, що, відповідно до вимог міжнародного звичаєвого права, держави, які застосовують санкції, мають право пред'явити претензію до держави-агресора з вимогою відшкодування тих збитків, яких вони зазнали, застосовуючи санкції. Цю ідею треба втілювати в життя, і МЗС України має просувати її практичну реалізацію.

А що тепер з мінськими домовленостями?

ВРУ немає жодного стосунку до цих домовленостей. Вони ніколи не розглядалися в парламенті, не схвалювалися і не ратифікувалися. Тому цілком правомірно парламент погодився голосувати за цей Закон за умови відсутності згадки про мінські домовленості в його тексті. Але в Законі немає жодного положення про відмову від мінських домовленостей або їх скасування. Ухвалений Закон їх не згадує. Як відомо, мінські домовленості були нав'язані Україні в розпал збройної агресії. Вони не є міждержавним договором, а є міжнародною політичною угодою. Представники української виконавчої влади підписали ці домовленості в умовах застосування проти України збройної сили, що робить їх неправомірними з точки зору міжнародного права.

Постає питання, якщо треба їх виконувати, то як їх виконувати? У міжнародному праві існує загальновизнане правило, що для застосування будь-якої угоди необхідне тлумачення її положень у світлі міжнародного права та його принципів, а також вимог

конституцій тих держав, які взаємодіють, і національних інтересів цих держав. Нині досягнута усна негласна згода, що мають бути виконані безпекові положення мінських домовленостей, тобто відкинуто підхід щодо механічного сприйняття зафіксованої у них черговості виконання пунктів, прописаних у домовленостях. Наші західні партнери погодилися з позицією України, що спершу мають бути вирішені питання безпеки, а вже потім політичні питання.

Завдання української сторони полягає в тому, щоб тлумачення і виконання політичних питань відповідало вимогам загально визнаних міжнародних стандартів, Конституції та життєво важливих національних інтересів України. Виконання цього завдання сприятиме ухваленню Закону.

Іноді лунають думки, що цей Закон закладає підвалини, щоб у майбутньому відмовитися від Криму.

Це абсурд. Питання анексованого Криму регулюється в іншому законі, який ухвалили ще в 2014 році. В ідеалі, звичайно, треба було б ухвалювати закон про окуповані території. Але оскільки вже є один закон про Крим, то вирішили обмежитися Донецькою та Луганщиною. Ухвалення цього Закону абсолютно не свідчить про те, що в майбутньому ми відмовимося від Криму. У преамбулі Закону Крим фігурує як тимчасово окупована частина території України. У його статті 2 говориться, що Закон про визначення статусу Криму як окупованої території *mutatis mutandis* (з відповідними змінами) застосовується для Донецької та Луганської областей. І нарешті, у прикінцевих та перехідних положеннях Закону є ст. 13, пункт 3 якої встановлює: «Цей Закон діє без шкоди для невіддільного суверенного права України на тимчасово окуповані Російською Федерацією АР Крим та міста Севастополь та заходів, спрямованих на відновлення територіальної цілісності України в межах її міжнародно визнаних державних кордонів». Отже, Закон підтверджує, що Крим – це частина України, яка підлягає деокупації.

#

Для здійснення правосуддя над воєнними злочинцями на національному та міжнародному рівнях, на думку правника, кандидата юридичних наук, доцента кафедри кримінального права та кримінології Київського національного університету ім. Т. Шевченка Костянтина Задоя, жодного значення немає те, як називаються події на Донбасі. Задоя не поділяє думку, що Україні треба наполягати, аби збройний конфлікт на Донбасі визнали міжнародним. Адже в такому випадку бойовики «ДНР»-«ЛНР» будуть вважатися агентами Росії, тобто комбатантами, і після затримання нашими військовослужбовцями вони мають одержувати статус військовополонених та відповідне поводження. У тому числі, їх не можна переслідувати за участь у бойових діях, що гарантує міжнародне право.

Костянтин Задоя наполягає на тому, що вітчизняне законодавство потрібно гармонізувати з міжнародним. Першочергово необхідно змінити 438 статтю Кримінального Кодексу України, а потім можна було б конкретизувати закон про амністію. Адже нині він не містить заборони щодо амністії осіб, які вчинили воєнні злочини.

Прес-центр ІА «Главком», 14 грудня 2017 року

Гості: Костянтин Задоя, правник, кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального права та кримінології Київського національного університету ім. Т. Шевченка

У якому законодавчому вимірі на четвертому році збройної агресії Росії живе Україна?

Якщо ми говоримо про кримінальну відповідальність за воєнні злочини, тобто за серйозні порушення міжнародного гуманітарного права, то питання про те, чи живе Україна в умовах мирного часу або воєнного, чи оголосила вона війну Російській Федерації або ні, чи називає застосування власних збройних сил на території Донецької та Луганської областей антитерористичною операцією або заходами із забезпечення національної безпеки й оборони, взагалі не є принциповим. У міжнародному гуманітарному праві існують свої критерії визначення міжнародного збройного конфлікту та неміжнародного збройного конфлікту. Ці критерії абсолютно не залежать від того, як конкретна держава кваліфікує ті або інші події. Логіка полягає у тому, щоб запобігати зловживанням з боку держави, адже її керівництво може сказати, що та діяльність, яку здійснює держава, не є збройним конфліктом, відповідно, держава не зобов'язана дотримуватися правил ведення війни: вона буде затримувати людей, позбавляти їх життя, ігноруючи обмеження, передбачені міжнародним гуманітарним правом.

Отже, питання, в яких умовах ми живемо, – мирних чи воєнних, який статус подій на сході України, лежать значною мірою в політичній площині. Це, безумовно, важливо для нашої внутрішньополітичної ситуації, але в контексті переслідування осіб, що порушують міжнародне гуманітарне право, тих, хто вчиняє воєнні злочини, це абсолютно немає значення.

Останнім часом кажуть, що закон про деокупацію Донбасу, який розглядає ВРУ, начебто має убезпечити наших військовослужбовців від можливого переслідування з боку Міжнародного кримінального суду (МКС), адже будуть унормовані підстави для застосування Збройних сил України на території Донбасу, а Україна офіційно визнає факт агресії Російської Федерації. Насправді для МКС не матиме жодного значення, яке правове визначення дасть Україна застосуванню збройної сили на сході України чи на яких підставах вона застосовує власну армію на своїй суверенній території. МКС дасть оцінку подіям на території Донецької та Луганської областей виключно з точки зору положень міжнародного права. Він визначить, який збройний конфлікт має місце - міжнародний чи неміжнародний. А далі оцінюватиме конкретні діяння осіб на предмет дотримання вимог міжнародного гуманітарного права й вирішуватиме, чи були вчинені цими особами воєнні злочини.

Тобто для МКС немає жодного значення АТО у нас чи щось інше?

Саме так. Часто в політичних дискусіях ще кажуть, що слід назвати війну війною, але в правовій площині все виглядає дещо інакше. Поняття «війна» на сьогодні є доволі

архаїчним. Воно справді вживається в окремих міжнародно-правових актах та в нашому Кримінальному кодексі, але на даний момент робочі терміни міжнародного гуманітарного права - це збройний конфлікт міжнародного та збройний конфлікт неміжнародного характеру. Вони максимально вільні від політичної складової.

Міжнародне гуманітарне право однаковою мірою зобов'язує всі держави, їхні правоохоронні органи та суди. І неважливо, як на той чи інший період часу офіційно називалося застосування збройних сил на територіях Донецької та Луганської областей. Чи це називалося АТО, чи, можливо, незабаром це буде називатися якимось інакше, принциповим є інше – як ці події належить кваліфікувати з точки зору МГП.

Наше національне законодавство відповідає міжнародному в контексті російської агресії проти України?

Не зовсім. Його потрібно гармонізувати з положеннями міжнародного права. Наведу для прикладу статтю 438 Кримінального кодексу України.

Стаття 438. Порушення законів та звичаїв війни

1. Жорстоке поводження з військовополоненими або цивільним населенням, вигнання цивільного населення для примусових робіт, розграбування національних цінностей на окупованій території, застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом, інші порушення законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також віддання наказу про вчинення таких дій - караються позбавленням волі на строк від 8 до 12 років.

2. Ті самі діяння, якщо вони поєднані з умисним вбивством, караються позбавленням волі на строк від 10 до 15 років або довічним позбавленням волі.

Стаття є відображенням міжнародно-правових заборон воєнних злочинів у нашій правовій системі. Однак слід розуміти кілька обставин. Ця стаття була запроваджена під час ухвалення Кримінального кодексу в 2001 році в рамках великої реформи кримінального права, адже Україна на той момент продовжувала жити за старим радянським кодексом 1960 року. Проблема полягає в тому, що на момент ухвалення нового Кримінального кодексу ніхто не думав, що доведеться з кимось воювати і реально застосовувати положення статті 438 ККУ. Відповідно, до написання тексту статті законодавець підійшов не дуже розважливо. Річ у тім, що це положення перераховує кілька конкретних порушень міжнародного гуманітарного права, а далі - містить загальне застереження про «інші порушення законів і звичаїв війни, передбачені міжнародними договорами». Це доволі типовий прийом для кримінального законодавства України, коли зміст об'єктивної сторони злочину не розкривається в положенні Кримінального кодексу, а воно натомість містить відсилку до положень якихось інших правових актів. Проблема в тому, що міжнародне гуманітарне право – це окремий «кодекс» норм, який існує автономно від національної правової системи. Розгляньмо ситуацію: право позбавити життя іншу людину в мирному житті є дуже обмеженим. Це можна зробити для самозахисту та ще в кількох нечисленних випадках. МГП ж розширює ці рамки. Ті, хто бере участь у бойових діях, наприклад, у рамках збройного конфлікту міжнародного характеру (цих осіб ще називають комбатантами), можуть позбавляти життя представника іншої сторони, але додержуючись при цьому певних правил ведення війни. Інакше кажучи, МГП більш «толерантно» ставиться до позбавлення життя іншої людини, аніж «загальне» кримінальне право. Тому я вважаю, що відсилання у статті 438 ККУ до міжнародного права є некоректним, адже в даному випадку мова йде про такі положення міжнародного права, які створюють інакшу правову реальність, до якої, в свою чергу, вже слід адаптовувати національне право.

Друга проблема, яка в майбутньому може зіграти злий жарт для України, полягає в тому, що МГП - це складний нормативний механізм, який має різні «гілки». Одна з них регулює збройний конфлікт міжнародного характеру, а інша - збройний конфлікт неміжнародного характеру. Кожен із них передбачає різні набори правил. При цьому для міжнародного збройного конфлікту існує більш ширший набір норм, аніж для збройних конфліктів неміжнародного характеру. Зокрема на рівні договірного міжнародного права присутня дуже обмежена кількість тих норм, які стосуються саме неміжнародного збройного конфлікту. Натомість багато аспектів цього типу збройного конфлікту регулюються за рахунок звичаєвого права. Стаття 438 КК, нагадаю, відсилає виключно до міжнародних договорів.

Проблема, власне, пов'язана з тим, як оцінювати події, що відбуваються на сході. Маємо на сьогодні дві точки зору. Українська влада каже, що на Донбасі відбувається збройна агресія РФ, тобто зводить ці події суто до збройного конфлікту міжнародного характеру. Говорячи, що угруповання «ДНР», «ЛНР» перебувають по суті під загальним контролем РФ, тобто діють як її агенти. І є точка зору МКС. Офіс Прокурора продовжує попереднє вивчення ситуації в Україні і поки займає позицію, що на території Донбасу має місце поєднання збройного конфлікту міжнародного характеру з неміжнародним збройним конфліктом. Згідно проміжного звіту Офісу Прокурора МКС, міжнародна складова зводиться до тих подій, коли мало місце пряме протистояння між українськими та російськими військовослужбовцями, тобто йдеться про події, що мали місце передусім в Іловайську та прилеглих до нього районах. Питання наявності загального контролю РФ над збройними формуваннями так званих «ДНР», «ЛНР» Офіс Прокурора ще продовжує вивчати. Поки що ж всі інші події на Донбасі кваліфікуються ним як неміжнародний збройний конфлікт. Якщо в підсумку українській владі та правозахисним організаціям, які залучені до процесу комунікації з МКС, вдасться переконати Офіс Прокурора, що все ж таки має місце загальний контроль з боку РФ над «ДНР», «ЛНР», то проблем не буде, адже це перебуватиме в гармонії з нашим національним нарративом. Якщо ж МКС залишиться на своїй точці зору, що, крім міжнародного збройного конфлікту, на сході є і збройний конфлікт неміжнародного характеру, то якісь події Офіс Прокурора, очевидно, буде переслідувати як вчинені в рамках саме цього збройного конфлікту.

І ось тут, власне, й постане проблема: адже згадана стаття 438 ККУ відсилає до договірного права, що дозволяє переслідувати більшість серйозних порушень МГП в рамках збройного конфлікту міжнародного характеру, але серйозно ускладнює можливість переслідування певних діянь як воєнних злочинів, вчинених у рамках збройного конфлікту неміжнародного характеру, оскільки цей тип конфлікту значною мірою регулюється міжнародним звичаєвим правом, про нього стаття 438 ККУ нічого не каже. Відповідно, порушення звичаєвого МГП Україна не зможе кваліфікувати як воєнні злочини в рамках національної правової системи. Це може породити ситуацію, коли Україна не буде спроможною адекватно переслідувати певне діяння, наприклад, обстріл населеного пункту як порушення міжнародного гуманітарного права. Окремі випадки можна буде пробувати кваліфікувати як «загальнокримінальні» злочини, але навряд чи це допоможе. МКС діє на підставі принципу компліментарності, тобто здійснює свою юрисдикцію тоді, коли держава неспроможна або не бажає здійснювати свою національну юрисдикцію. І я побоююся, що такий стан нашого кримінального законодавства буде витлумачено не на користь України. Ми можемо опинитися в пастці, коли МКС скаже, що наш Кримінальний кодекс не повною мірою дозволяє переслідувати всі порушення МГП, які мали місце на території Донбасу. І через це обсяг справ, що будуть взяті до провадження МКС, може виявитися значно більшим, аніж це мало б місце, якби наше кримінальне законодавство було приведене у відповідність до вимог міжнародного права. Україна точно не має бути зацікавленою в такому сценарії, вона має бути зацікавленою в переслідуванні порушників МГП саме на національному рівні.

Чому?

Передусім тому, що наші суди та правоохоронні органи знаходяться територіально ближче до ситуації. У них більше можливостей та ресурсів для збирання та вивчення доказової бази. Вони можуть робити це набагато ефективніше та оперативніше, ніж МКС. Національне переслідування повинно бути пріоритетом для України, бо немає сенсу залучати МКС там, де ми можемо впоратися самі. В іншому випадку, ми створимо собі зайві проблеми, оскільки не факт, що міжнародне розслідування в підсумку виявиться ефективнішим. На МКС слід розраховувати лише у тих випадках, коли українське правосуддя не зможе дістатися до злочинців, які переховуються на території інших держав. Та й у цих випадках передача провадження до МКС не буде гарантувати результат.

Потрібно внести зміни тільки в згадану вами статтю Кримінального кодексу чи проблеми є й в іншому законодавстві?

Насамперед треба змінювати 438 статтю ККУ. Додам, що вона містить низку некоректних понять. Наприклад, «розграбування національних цінностей». Що значить «національні цінності»? Про що мова? Про культурні цінності чи, можливо, мова йде про майно у великих обсягах? МГП не оперує таким вельми туманним терміном. Є норми МГП, які вимагають певного поведження з культурними цінностями, є норми МГП, які вимагають певного поведження з майном. А наш Кримінальний кодекс оперує якимось «гібридним» поняттям. І важко зрозуміти, як застосувати його для оцінки реальних ситуацій. Так, у цій статті є універсальна згадка про «інші порушення міжнародного права», тому в підсумку цією формулою можна охопити всі діяння, які важко ототожнити з більш конкретними формулюванням статті 438 КК, але треба розуміти, що такий підхід властивий виключно для пострадянських держав. Прагнення «втиснути» всі порушення міжнародного гуманітарного права в одну статтю кримінального закону втілене, наприклад, у законодавстві РФ. Великою мірою Україна у 2001 році брала за приклад саме кодекс РФ 1996 року та Модельний кримінальний кодекс держав-учасниць СНД.

Якщо ж подивитися на Римський Статут, то він містить розлогий перелік воєнних злочинів, ознаки яких детально вписані. Важливо змінити національне законодавство ще й з тієї точки зору, щоб українським суддям та правоохоронцям легше працювалося, щоб вони могли чіткіше розуміти, за що переслідувати ту чи іншу особу в конкретній ситуації. Окрім того, порушникам МГП було б складніше говорити про те, що закон нечіткий, і, відповідно, вони не могли зрозуміти, що вони порушують вимоги МГП. Я передбачаю, що схожі фрази лунатимуть збоку захисту в кримінальних провадженнях.

Що стосується інших законодавчих актів, то варто також внести зміни до Закону «Про застосування амністії в Україні». Зокрема його слід доповнити положенням, яке забороняло б застосування амністії щодо осіб, які вчинили воєнні злочини. Не знаю, наскільки це реальна перспектива, але краще законодавчо усунути таку можливість.

Якщо у внутрішньому законодавстві не прописано чітко і можна буде отримати амністію за скоєння воєнних злочинів, а МГП за це карає, то чи можна буде застосовувати міжнародне гуманітарне право у національному правосудді?

Так. Міжнародне право має стримувати нашого законодавця, якщо він раптом захоче поширити амністію на осіб - воєнних злочинців. Ці діяння на ряду зі злочинами проти людяності, злочинами агресії та геноциду називаються злочинами за міжнародним правом, і всі держави зобов'язані переслідувати осіб, що їх вчинили. З точки зору цього зобов'язання, амністія, звісно, не повинна застосовуватися до таких осіб, але краще не розраховувати на міжнародне право, а передбачити запобіжник на національному рівні.

Утім, заради справедливості зазначу, що певні групи міжнародних експертів, які займаються питаннями перехідного правосуддя, вважають, що за вчинення окремих воєнних злочинів доцільно застосовувати амністію, оскільки це сприятиме більш ефективному примиренню сторін конфлікту. Та я не прихильник такого підходу. В українських реаліях схожа практика навряд чи виявиться ефективною. Вона, швидше, посилить відчуття безкарності та зайвий раз збурюватиме суспільство.

Тобто судді нині послуговуються недосконалим внутрішнім законодавством?

Якщо ми говоримо про кримінальне провадження, то суддя може засудити особу лише за порушення нашого національного кримінального права. Тобто в нашій правовій системі суд не має іншого виходу у вигляді засудження особи за порушення норми міжнародного права. Інша справа, що українські судді намагаються використовувати міжнародне право, вирішуючи справи про воєнні злочини. Наприклад, нещодавно Слов'янський міськрайонний суд виголосив перший в Україні вирок за статтею 438 ККУ. У мотивувальній частині рішення суд послався на Женевські конвенції про захист жертв війни від 1949 року та Європейську конвенцію з прав людини. Але виникає питання, наскільки ці посилання були виправданими та повними? Наведу два приклади.

З одного боку, у вирокі сказано, що засуджений вчинив жорстоке поведження з українськими військовополоненими, що є порушенням певних норм Женевської конвенції. Таке намагання враховувати положення МГП можна лише вітати. Однак у цьому ж вирокі згадується, що разом із нашими військовослужбовцями утримувався і волонтер щодо якого засуджений також допускав жорстоке поведження. Однак МГП не знає такої категорії захищених осіб. Коло категорій осіб, які перебувають під захистом МГП, є вичерпним, і суд мав визначитися, чи належав до їхнього числа волонтер. Наприклад, Женевська конвенція дозволяє визнавати військовополоненими осіб, які не входять до складу збройних сил, але супроводжують їх. Якщо ж цього волонтера не можна було розглядати як особу, що супроводжувала збройні сили, слід було визначитися з тим, чи належав він до числа цивільного населення. На жаль, це питання у вирокі Слов'янського міськрайонного суду проігноровано.

Другий приклад. Суд також намагався наголосити, що і військовополонені, і волонтер утримувалися засудженим та іншими особами незаконно. В обґрунтуванні цієї тези суд послався на те, що таке затримання було здійснене всупереч статті 5 Європейської конвенції з прав людини. Проблема полягає в тому, що кілька років тому ЄСПЛ, розглядаючи справу «Хассан проти Сполученого Королівства», прямо ствердив, що у випадку збройного конфлікту міжнародного характеру застосовуються специфічні підстави затримання особи, тримання особи як військовополоненого відбувається на інших підставах, аніж ті, що допускаються статтею 5 Європейської конвенції з прав людини. Таким чином, посилання на положення конвенції, яке зробив український суд, іде в розріз з практикою ЄСПЛ. Тобто можна, з одного боку, відмітити прагнення українських суддів враховувати норми міжнародного права при застосуванні національного законодавства, але, з другого боку, така практика поки дуже далека від досконалості.

Українська влада намагається говорити, що у нас виключно збройний конфлікт міжнародного характеру. Як ви до цього ставитеся?

Неоднозначно, оскільки така позиція може мати для України негативні наслідки у правовій та політичній площинах. Якщо ми говоримо, що в нас виключно збройний конфлікт міжнародного характеру з Росією, виходить, що всі особи, які належать до «ДНР», «ЛНР», є представниками російської сторони в цьому конфлікті. А раз так, значить ми повинні визнавати їх комбатантами. Якщо ж ці особи є комбатантами, то після затримання нашими військовослужбовцями, вони мають одержувати статус військовополонених та відповідне поведження. У тому числі, їх не можна переслідувати

за участь у бойових діях через привілей, гарантований міжнародним правом. Зокрема їх не можна переслідувати за те, що вони позбавляли життя українських військових, утримували їх у полоні, знищували українське озброєння, якщо такі діяння вчинялися з додержанням правил МПП. З іншого боку, ми бачимо, що Україна в реальності не дотримується такої лінії поведінки щодо представників «ДНР», «ЛНР». Навпаки вони зазнають кримінального переслідування за участь у бойових діях, і з ними поводяться не як з військовополоненими. Припускаю, що з часом такий суперечливий підхід може стати наслідком претензії до України з боку міжнародних організацій, правозахисників чи інших держав. У зв'язку з цим, позиція Офісу Прокурора МКС про подвійну кваліфікацію збройного конфлікту на Донбасі видається особисто мені більш зручною для України. Адже в цьому разі ми матимемо більш надійні правові підстави переслідування певних категорій осіб, що воюють на Донбасі проти України, як до злочинців, а не як до військовополонених.

Звісно, в такій ситуації є свої політичні мінуси, адже кваліфікація подій на сході як міжнародного та неміжнародного збройного конфлікту з політичної точки зору дає підстави для педалювання тези російської пропаганди про «громадянську війну в Україні». Утім, найголовніше для України, як на мене, розрубати врешті-решт цей гордіїв вузол, а саме - зайняти послідовну позицію у питанні кваліфікації конфлікту на Донбасі та правових наслідків, які така кваліфікація тягне за собою. Ще раз наголошу, що в правовій площині подвійна кваліфікація дає Україні більше простору для маневру.

Багато критики лунає щодо статусу АТО. На ваш погляд, чи потрібно для ефективного правосуддя змінити кваліфікацію подій на Донбасі на якийсь інший термін, і чи потрібно «ЛНР», «ДНР» все ж таки визнати терористичними організаціями?

Визнання «ЛНР», «ДНР» терористичними організаціями, на перший погляд, виглядає простим, але в практичній площині таким не є. По-перше, тероризм передбачає досягнення певних цілей – залякування населення, вплив на ухвалення рішення органами влади, привернення уваги до поглядів терориста і так далі. По-друге, передбачений нашим законодавством механізм судового визнання організації терористичною стосується лише юридичних осіб, якими ані «ЛНР», ані «ДНР», звісно ж, не є.

Утім, слід відмітити, що вже набрало законної сили чимало вироків за статтею 258-3 ККУ, яка й передбачає відповідальність за участь у терористичній організації. У принципі, кожен такий вирок є своєрідним підтвердженням того, що якщо не вся «ДНР»-«ЛНР», то принаймні певні групи осіб, які асоціюють себе з цими «брендами», є терористичними організаціями. Відповідно, мені здається, що у політичній площині цього достатньо, щоб проводити чітку лінію між тероризмом та «ДНР»-«ЛНР». У правовій площині, на мій погляд, варто діяти більш обережно. Якщо особа вступила до якогось збройного підрозділу і воює проти України, то, думаю, найбільш коректне обвинувачення - участь у незаконному збройному формуванні. Останнім часом у судовій практиці траплялося чимало випадків, коли учасників «ДНР»-«ЛНР» засуджували саме за таким обвинуваченням. Що ж стосується переслідування за участь у терористичній організації, то його варто залишати для випадків, коли є достатні докази того, що, скажімо, особа вбивала людей, знищувала майно чи вчиняла інші дії, поділяючи ті специфічні цілі, які властиві тероризму, відповідно до Закону «Про боротьбу з тероризмом».

Мені здається, що було б набагато краще, з точки зору правової визначеності та коректності, говорити не про терористичні «макроорганізації» «ДНР» та «ЛНР», а про розгалужену мережу незаконних збройних формувань, що діють під цими «вивісками», та терористичних організацій, які утворюються членами цих формувань для ситуативного вчинення конкретного теракту чи терактів.

То все ж таки, чи треба змінювати статус АТО? Оголошувати Росії війну, щоб правосуддя було ефективним?

Я не бачу прямого впливу всіх цих рішень на правосуддя. Оголошення війни, «перейменування» АТО, запровадження воєнного стану не зроблять національне та міжнародне правосуддя швидшим чи ефективнішим. Так, за вчинення військового злочину українським військовослужбовцем в умовах воєнного стану наступає більш серйозна відповідальність, аніж якби злочин був вчинений у мирний час. Але я не думаю, що заради цього слід оголошувати воєнний стан. Усі ці рішення можуть привнести певну визначеність у політичне та суспільне життя, напевне, можуть дати владі якісь додаткові важелі впливу, якщо в них є необхідність, але вони нічого не змінять для відповідальності тих, хто вчиняє серйозні порушення МПП.

#

Щодо врегулювання конфлікту на Донбасі неодноразово порушувалося питання миротворчих місій ООН.

20 вересня 2017 року президент України Петро Порошенко на засіданні Генасамблеї ООН закликав негайно ввести миротворчу місію на територію України. [28] Глава держави наголосив, що агресія Росії забрала життя понад 10 тисяч осіб, більше 25 тисяч отримали поранення. У свою чергу, Владімір Путін заявив, що введення миротворчого контингенту можливе за умови, що він буде розташований лише на лінії розмежування та попередньо відбудуться домовленості між Україною та самопроголошеними «ДНР», «ЛНР». [29]

Міністерство закордонних України наголосило, що російський сценарій є не прийнятним, адже таке рішення не сприятиме головній функції місії – встановленню миру та відновленню територіальної цілісності України. Київ наполягає на тому, щоб мандат миротворців покривав усю окуповану територію, включаючи українсько-російський кордон.

Миротворчі місії ООН – інструмент досягнення миру на території країн, що конфліктують, шляхом введення миротворчого контингенту ООН, який діє в рамках статуту ООН. Мандат місії стверджується Радою Безпеки цієї організації. Цей же орган відповідає за відбір представників до миротворчої місії. У середньому підготовчий етап місії та її затвердження Радою Безпеки ООН триває близько двох років. Наразі у світі діє 16 миротворчих місій ООН.

Колишні миротворці **Олег Мартиненко**, командир станції Нові Град у складі миротворчої місії Цивільної поліції ООН у Боснії-Герцеговині (1999 - 2001), офіцер контрольного відділу забезпечення Головного штабу місії у Приштині у складі Миротворчої місії Цивільної поліції ООН у Косово (2002 - 2003), керівник аналітичного напрямку Української Гельсінської спілки з прав людини, та **Юрій Белоусов**, співробітник відділу менеджменту стратегічних проектів поліції ООН, Миротворча місія ООН в Ліберії (2010 - 2011), виконавчий директор ГО «Експертний центр з прав людини» переконані, що миротворча місія ООН має велике значення для України. Вона могла б сприяти відновленню державного суверенітету. Як саме це відбувається у світі і який досвід варто було б запозичити Україні, у розмові, що відбулася в прес-центрі «Главкому».

Прес-центр ІА «Главком», 17 листопада 2017 року

Гості: **Олег Мартиненко**, командир станції Нові Град у складі миротворчої місії Цивільної поліції ООН у Боснії-Герцеговині (1999 - 2001), офіцер контрольного відділу забезпечення Головного штабу місії у Приштині у складі Миротворчої місії Цивільної поліції ООН у Косово (2002 - 2003), керівник аналітичного напрямку Української Гельсінської спілки з прав людини

Юрій Белоусов, співробітник відділу менеджменту стратегічних проектів поліції ООН, Миротворча місія ООН в Ліберії (2010 - 2011), виконавчий директор Експертного центру з прав людини

Із чого почалася миротворча місія для кожного з вас?

Мартиненко: Я був у Боснії та Косово. Моя миротворча місія почалася з того, що колега, який вже там перебував, запропонував мені вивчити англійську мову та спробувати свої сили (як *миротворця*. – *Главком*). Мені здалося це доволі цікавим, включаючи й матеріальний стимул (*усміхається*). Місія забезпечувала \$105 доларів на день, у той час, як в 90-ті роки міліціонер отримував \$40 доларів у місяць у найкращому випадку. Тому за такі гроші люди були готові вивчити будь-яку мову та їхати куди завгодно.

Дві місії у складі, яких я був, дали мені великий досвід, знайомства з різними культурами, різним баченням законів та прав людини. Кожен регіон земної кулі має своє розуміння про права людини та як їх дотримуватися.

Белоусов: Я був у складі миротворчої місії 2010 - 2011 роки у західній Африці, Ліберії. Планував так попрацювати ще з 2003 року, успішно склав потрібні екзамени, але постійно були обставини, які перешкоджали моїй участі в миротворчій місії.

Я працював у центральному апараті МВС, в Управлінні забезпечення прав людини. Після чергової зміни президента України й при появі нового міністра в 2010 році, наш підрозділ був ліквідований. Миротворча місія для мене була можливістю залишитися в системі, але поїхати з країни. Адже я не міг працювати з тодішнім міністром через різні погляди. Й хоча це був вимушений крок, але я не шкодую. Досвід, який я отримав, мені дуже допоміг.

Які конфлікти існували на території країн, в яких ви перебували?

Мартиненко: У Боснії тривала війна. Відбувся розпад Югославії. Сербія оголосила війну Боснії у відповідь на проголошення нею незалежності. До конфлікту долучилася Хорватія, яка вже мала конфлікт із Сербією, але якій пощастило звільнити свої території від сербських сепаратистів. Хорватія також воювала з Боснією за свою частину території. Це був дуже складний конфлікт як зовнішній, так і внутрішній. Частково це схоже на те, що відбувається на сході України.

У Косово ситуація досі залишається не визначеною. Конфлікт виник після проголошення незалежності, яка досі піддається сумнівам й більша частина світу її досі не визнає. Там була запроваджена тимчасова адміністрація ООН, яка згодом передала свій мандат ЄС. Вони намагаються сформувати державу Косово.

Белоусов: У Ліберії була громадянська війна з 1999-го по 2003-ій рік. Це був конфлікт між чинним урядом та повстанцями, який закінчився перемогою останніх. Чинний президент був змушений залишити територію країни. Саме після цього було ухвалено рішення про введення миротворчого контингенту до країни. Це був виключно внутрішній конфлікт держави.

Потрібно розмежовувати різні контингенти ООН. Адже є військовий контингент, а є поліцейський. Спочатку завжди входять військові. Їх завдання максимально розвести сторони конфлікту та забезпечити перемир'я. Коли ж ситуація більш-менш стабілізується, то заходить поліцейський контингент, який виконує функції поліції. Наприклад, у Косово не було свого поліцейського формування взагалі, тому миротворчий контингент щоденно виконував функції поліції. У Ліберії децю інша ситуація. Там вже були сформовані свої поліцейські сили, тому функція миротворчих поліцейських полягала у відновленні спроможності місцевої поліції. Ми виступали як радники. Ми пропонували велику кількість ініціатив: відбору в поліцію, навчання, стандарти.

Які функції на вас покладались та з якими труднощами вам довелося зіштовхнутися?

Мартиненко: Для кожного миротворчого контингенту чітко прописаний свій мандат. Я, наприклад, виконував функції офіцера із забезпечення виборів у Боснії. Також був командиром станції, головним співробітником у штабі Косово. Найважче в будь-якій місії – залишатися незалежним, неупередженим щодо обох країн, що конфліктують. Наприклад, мешканці Боснії дивилися на мене як на представника слов'янського народу. Тому вони вважали, що я потенційно буду на боці Сербії. Коли під час служби, я перемістився в частину до сербів, то мене там зустрічали як свого. При розслідуваннях вони очікували більшої лояльності до сербів, ніж до боснійців. Справді, дуже важко у повсякденному житті виконувати всі функції відповідно до міжнародних стандартів й не проявляти відкритих емоцій до кожної зі сторін.

Іншим вашим колегам вдавалося залишитися незаангажованими?

Мартиненко: Не всім. Тому в кожній миротворчій місії існує служба безпеки, яка розглядає всі скарги на миротворця від місцевого населення, перекладачів та персоналу. Наприклад, якщо якийсь миротворець знаходився за зачиненими дверима (до речі, тому в усіх будівлях ООН ви побачите тільки відкриті або скляні двері) з перекладачкою, а вона написала потім заяву про сексуальне домагання, то цьому миротворцю порадять зібрати чемодани та негайно вилетіти на батьківщину. Навіть, якщо не буде доказів цього. Це ганебний факт для національного контингенту. Всі емоції мають залишатися всередині миротворця. Через це свого часу в Косово двоє німецьких офіцерів покінчили життя самогубством. Їм не вистачало спілкування, розрядки. Депресивний стан прогресував та

вилився в такий випадок. На моїй миротворчій практиці впродовж року на території Боснії фіксувалося близько 200 порушень внутрішньої дисципліни. Це на 20-30 тисяч миротворців. Взагалі небагато, але для миротворців достатньо.

Також хочу зазначити, що миротворчий контингент добирають дуже ретельно. Потрібно пройти різноманітні перевірки, складні психологічні тести, які зазирають у душу та підсвідомість. Лише після цього можна потрапити до контингенту.

Дуже дивно відбувається відбір до миротворчого контингенту в Росії. Окрім бездоганної служби, моральних вимог, відсутності стягнень, потрібно також пройти через Чечню або Карабах. Тобто за своє життя людина має потримати зброю в руках. Ось таке сито застосовувалося для російських міліціонерів.

Белоусов: У моєму випадку особливість полягала в значних змінах клімату. Ліберія знаходиться майже біля екватора: там значне поширення різних інфекційних захворювань, серед яких малярія - просто легкий грип. Тому перед поїздкою до цієї країни потрібно пройти через велику кількість різних щеплень. Багато миротворців перехворіли на малярію й інші недуги, які в Україні не лікуються взагалі. Тому, мабуть, це був головний виклик. Також незвичним було те, що там лише два сезони. Тобто півроку йшов дощ, інші півроку - сухо. До всього потрібно було звикати.

Також були відмінності в розташуванні військових та поліції ООН. Військовий контингент перебував на території військової частини. Тобто всі українці жили разом на загородженій території. А поліцейські були розкидані по всій країні та жили серед місцевих мешканців. Враховуючи те, що в Ліберії була комендантська година, то були певні умови, в яких мають жити поліцейські. Мав бути паркан та охорона. Цікавим є те, що українці не мають працювати разом. Нас було 20 чоловік, і ми були розкидані по всіх підрозділах місцевої поліції. Також є обмеження, скільки людей з однієї країни можуть знаходитися в одному підрозділі. У відділі були працівники різних національностей: починаючи від зimbabweців і закінчуючи німцями. Відбувалися постійні ротації. До цього також важко адаптуватися. Щойно ти звикаєш до людини, а вона вже їде, прибуває новий співробітник. Усього були люди з 37 країн, і в кожного була різна англійська. Спочатку було важко зрозуміти один одного.

Звичайно, було важко й через те, що ти знаходишся занадто далеко від дому. Наприклад, Німеччина та Норвегія кожні два місяці дають можливість своїм миротворцям їздити безкоштовно додому. Україна такої можливості не дає. Українського миротворця закинули до іншої країни й, наприклад, аж через рік забирають. Добре, що нині є різні соціальні мережі, Skype, які дозволяють підтримувати зв'язок. Бо це велика проблема миротворців у цілому. Є навіть поняття професійного миротворця - людина опиняється у своєму світі з непоганою зарплатнею та втрачає зв'язки з родиною. Це дійсно велике випробовування, особливо, коли люди по 3-5 років перебувають у місіях.

Юрію, ви були у статусі радника. Що важливо було почути місцевій поліції від вас? У чому полягали ваші поради?

Белоусов: У нас було 500 радників і з них вісім відповідали за роботу Міграційної служби. У відділі Міграційної служби, включаючи поліцейських ООН, окрім мене, не було жодної білої людини. Тому спочатку на мене дивилися з підозрою. Але все залежить від твого ставлення. Якщо місцеве населення бачить, що ти намагаєшся допомогти, то відповідне ставлення буде й до тебе. Не всі долають це випробування. Деякі відчувають, що не можуть працювати в таких умовах та залишають місію.

Мартиненко: Так, дійсно. Усе залежить від особистісних якостей самого миротворця. Був випадок, коли до нашої станції потрапили фотографії, на яких був зображений боснієць

похилого віку з ознаками побиття та намальованим сербським хрестом на спині. Сербська поліція цю справу закрила. Вони повідомили, що людина прийшла до них у стані алкогольного сп'яніння й жодної проблеми тут немає. А на спині зображені якісь кола та хрест, які не можна ідентифікувати як сербський хрест. Тоді разом із польськими оперативниками ми приїхали до поліцейської станції та домоглися службового розслідування. Тих співробітників, які мали справу з постраждалим, направили на психофізіологічну експертизу. Адже психіатр мав дати висновок їхнього належного інтелектуального рівня, який має бути в співробітника поліції. Ця справа набула гучного розголосу, втрутився комісар місії та вийшов напряму до сербського міністра в Боснії. Справа була розкрита, поліцейських звільнено. Після цього випадку до нашої станції не було жодних претензій з боку місцевої поліції. Вони побачили, що ми працюємо на професійному рівні. Отже, ставлення місцевих залежить від професійності миротворців.

Белоусов: Хотілося б додати ще один дуже важливий аспект. Не існує універсальної форми для поліції ООН. Тобто кожний співробітник одягнений у форму своєї країни. Саме тому ти починаєш нести відповідальність за свою державу. Адже тебе сприймають не як Юрія чи Олега, а як українця. І якщо ти дозволив собі расистське висловлювання, некоректну поведінку, то на тебе скажуть «українці». Тому ти починаєш зовсім по-іншому оцінювати свою поведінку.

Із представниками яких країн вам довелося співпрацювати, і в кого які особливості ви могли б виділити?

Мартиненко: Як колишній командир станції можу сказати, що у кожної національності є свої яскраво виражені риси – хороші і погані. Наприклад, німці вирізняються своєю пунктуальністю. Вони не розуміють, як можна прийти в 9:05, якщо назначений час на 9:00. У яких би ти гарних стосунках із ними не був, але на прохання: «Я на службі, але я відійду ненадовго в магазин», вони відповідають: «Якщо приїде перевірка, то я змушений буду сказати правду про тебе». У такий момент руки «опускалися».

Також є національності, які бояться втратити своє обличчя перед колегами. Тому навіть, коли людина не розуміє команду чи свої функціональні обов'язки, вона ніколи не прийде за роз'ясненнями чи допомогою.

Дуже своєрідний гумор мають британці. Пам'ятаю, коли британський начальник штабу на запитання індійського колеги, де краще зберігати документи з важливою інформацією, дивлячись на машинку для подрібнення паперу, сказав: «Це дуже надійне місце. Ще жоден ворог не прочитав звідси документи». Індійський монітор почав засовувати туди документи, не зрозумівши, що це шредер через його незвичний дизайн. Потім індійський колега схаменувся і з подивом в очах звернувся до свого керівника. Але той усміхаючись зауважив: «Я гадав, що Індія як колишня британська колонія знає, що таке британський гумор».

Белоусов: У нашій місії були 37 країн. Враховуючи те, що місія проходила в Африці, було багато представників африканських держав. Я б не порівнював нації або країни. Але були доволі цікаві випадки. Зокрема спостерігається різне ставлення до керівництва. Європейці, наприклад, ставляться до начальників як до партнерів. Якщо ж це представники східних країн, то для них керівник – божество.

Нині точиться дискусія про миротворчу місію на Донбасі. На вашу думку, якою вона має бути?

Мартиненко: Чисто поліцейська місія немає жодного сенсу. Якщо говорити про операції з дотримання миру, то їх поділяють на чотири категорії: спонукання до миру,

встановлення миру (це виконує військовий миротворчий десант), підтримання миру та стабілізація миру (це виконують поліцейські).

Питання в тому, який мандат буде у цієї місії, де вона саме буде розташовуватися: на лінії розмежування чи по всій території конфлікту, впритул до кордону з Росією. Це питання політичних торгів. Також місія може оголосити про тимчасову адміністрацію ООН на території, яка нині знаходиться під окупацією. Ця тимчасова адміністрація не буде підпорядковуватися законам України, оскільки буде відновлювати верховенство права у відповідності до міжнародних стандартів. У разі не відповідності українських законів до міжнародних, ООН буде наголошувати, щоб в країні працювали саме міжнародні стандарти та вимагати від президента України зміни в законодавстві. Адже коли тимчасова адміністрація ООН піде, то встановлені ними закони мають збігатися на всій території держава, куди увіллється окупована територія. Тобто миротворча місія не дуже зважає на політичних лідерів країни, до якої вона заходить. На її думку, якщо керівники допустили конфлікт в країні, то вони не мають довіри з боку світової спільноти. Не потрібно думати, що миротворці будуть когось підтримувати. Вони будуть підтримувати мир у регіоні. На цьому вся взаємодія з ними може закінчитися.

Белоусов: Нині обговорюють два варіанти. Україна наполягає, що контингент має стояти на державному кордоні, а Росія – що місія має розвести «ДНР», «ЛНР» та українські війська. Я не маю надії, що сторони зможуть домовитися. Я вважаю, що той варіант, коли контингент ООН прикрив кордон, найкращий. І дійсно було б непогано встановити адміністрацію там, щоб стабілізувати ситуацію та передати окуповану територію Україні. Це найдієвіше.

За яким принципом і хто має добирати миротворців? Росіяни й білоруси можуть бути присутніми у складі місії?

Мартиненко: Теоретично жодних обмежень не існує. Коли Генеральна Асамблея вирішує, що потрібно вводити миротворчу місію, то Рада Безпеки затверджує мандат місії. Тоді й визначаються якісь критерії. Однак до миротворчої місії можуть потрапити як представники Росії чи Білорусі, так і будь-які інші представники, чії країни є членами ООН. Кожна держава виділяє певну кількість правоохоронного контингенту, відповідно до встановлених квот. Тому серед миротворців ми можемо побачити будь-кого.

Белоусов: З логічної точки зору, сторони конфлікту не мають залучатися до місії. Але так працює ця система. Росія, яка входить до Ради Безпеки, може своїм голосом заблокувати будь-яку країну. У цьому питанні буде багато політики. Важко уявити остаточний список країн. Мені хотілося б, щоб Росії з Білоруссю там не було, адже контингент має бути неупередженим.

Будуть політичні торги та домовленості?

Мартиненко: Це одна з причин, чому нині критикують ООН, як організацію, яка віджила себе. Їм потрібно або якісно змінити внутрішню та зовнішню політику, або надати свої повноваження іншим блокам. Також не потрібно дуже сподіватися на озброєний контингент ООН. Адже всі пам'ятають трагедію у Сребрениці, коли голландський батальйон здав територію сербським бойовикам, які потім вбили понад 8 тисяч мусульман. Було вирішено, що голландцям не вигідно скласти свої голови за життя боснійців.

Це ж відбулося в Африці, коли бельгійський контингент просто відійшов і племена тутсі знову зіштовхнулися з ворогами (*геноцид у Руанді. Народність хуту винищувало народність тутсі. – Главком.*). У статуті ООН зазначено, що якщо місія не може виконати свої функції, то може передати їх таким блокам як НАТО та коаліції зацікавлених країн.

Наприклад, якщо припустити, що ООН відкличе миротворців через високий ризик для їхнього життя та передасть свій мандат коаліції зацікавлених країн – Білорусі, Казахстану, Китаю - уявіть, що тоді буде. Тому ООН знаходиться під прицілом жорсткої критики через недосконалі правила.

Белоусов: Важливо розуміти, що за нас воювати ніхто не буде. Якщо є очікування, що сюди вкинуть миротворчий контингент ООН, який почне воювати з «ЛНР», «ДНР» та Росією, то такого точно ніколи не буде. Принаймні під егідою ООН. Завдання людей, які прийдуть, – розмежувати конфліктні сили. Якщо для них буде велика загроза, то місію можуть не направити взагалі. Україні не потрібно розслаблятися. Необхідно готувати збройні сили. Перекласти свою відповідальність на ООН не вийде. Не варто розраховувати, що вони виконають функцію Збройних Сил України.

Мартиненко: Наші проблеми вирішувати ніхто не буде. Жодна держава не відправить свого військовослужбовця на смерть до чужої країни. Прем'єр-міністр повинен буде подавати у відставку, якщо допустить, що його військовослужбовець загине. Навіть у миротворчих цілях.

Якщо місія буде запроваджена, то якою вона має бути? Що може бути прописано в мандаті?

Мартиненко: По-перше, має відбутися припинення вогню та складання зброї з обох боків. Після цього мають пройти вибори, які покажуть за кого голосує населення з окупованих територій. Після встановлення влади, будуть ліквідовані всі незаконні збройні формування. Наприклад, Армія звільнення Косова на 90% складалася з колишніх контрабандистів, які здійснювали незаконні перевезення, починаючи від автомобілів й закінчуючи наркотиками та живим товаром. Вони всі взяли участь у збройному конфлікті із сербськими військами. Після введення адміністрації ООН їх оголосили Армією звільнення Косова, щоб не нагнітати ситуацію ще більше. Протягом 3-5 років люди звикли до свого статусу збройних сил. Тоді спецслужби почали поодинокі арешти тих командирів, які брали участь у злочинах. Таким чином міжнародна спільнота по 1-2 арешти в рік «почистила» Армію звільнення Косова від організаторів кримінальних злочинів. Однак чи спрацює це в «ДНР», «ЛНР», не знаю. Це буде вирішуватися політичними домовленостями самої місії.

«Терористів» переманювали на свою сторону?

Белоусов: Я хочу пояснити, що таке місія взагалі. Військовий та поліцейський контингент – це лише частина місії, яка забезпечує виконання її функцій. А основний компонент – політичний. Цивільних представників зазвичай більше, ніж військових чи поліцейських. Наприклад, голова миротворчої місії - це найвища посадова особа, яку можна прирівняти до президента тієї території, де розташована сама місія. Ним може бути навіть Спеціальний представник генерального секретаря ООН, як це було в Ліберії. Тобто це цивільна особа, яка виконує мандат місії, який закладений Генеральною асамблеєю ООН. У нас немає бути уявлення, що військовий контингент – це десант, який стане на лінії, щоб Україні було добре. Ні, він їде для того, щоб забезпечити виконання миротворчої місії ООН. У заздалегідь узгодженому мандаті буде визначено, що вони мають робити, в яких напрямках діяти, яка роль військового та поліцейського контингенту. Також потрібно розуміти, що поліцейські та військові будуть підпорядковуватися не президенту країни, а голові миротворчої місії. Політичний блок зазвичай переважає силовий.

Мартиненко: Якщо тут буде місія ООН, то тут буде і розширена місія ЄС, і безліч міжнародних організацій, і благодійні фонди технічної та гуманітарної підтримки, консультативні організації, які робитимуть політичний вплив на формування оновленого

законодавства на окупованій території. Тобто, крім миротворчої місії ООН, тут буде працювати велика кількість міжнародних організацій.

Белоусов: Хочу зазначити, що для України дуже важлива наявність миротворчої місії ООН. Адже її завданням буде відновлення державного суверенітету, яке відбуватиметься за допомогою міжнародних стандартів, які було б непогано перейняти й решті України. За стандартами ООН буде вибудовуватися міні-держави. Коли ми відновимо територіальну цілісність, то ці напрацювання можна використати для подальшої демократизації. Для України це зможе стати певним орієнтиром для розбудови країни. Однак місія може затягнутися надовго, якщо є ризики дестабілізації. Наприклад, у Ліберії місія, яка була встановлена у 2003 році, триває й досі. Тому важливо зрозуміти, що це може тривати довгий період часу.

Чому в Ліберії ніяк не можуть навести лад?

Белоусов: Особливості політичного контексту цієї чи іншої країни.

Мартиненко: Не варто відкидати саботаж політиків. Наприклад, у Боснії, Хорватії, Сербії правозахисники зібрали близько 150 тисяч підписів за встановлення комісії з примирення. Передбачалося, що історичні факти конфлікту будуть розголошені, президенти вибачаться один перед одним за своїх попередників і конфлікт буде завершено. Однак угода про цю комісію досі не підписана. Минуло вже чотири роки. Ті стандарти ООН, які приносить місія, часто не збігаються з місцевим менталітетом, викликають відторгнення.

Наведу приклад. Є буклет «Розіп'яте Косово». Це фотозвіт про православні сербські церкви, які були знищені косоварами під час боротьби за незалежність. Вони підривали ці церкви, попри захист Французьким іноземним легіоном та міжнародним миротворчим контингентом. Це був неприємний буклет для косовської влади. Я не виключаю того, що з'являться яскраві матеріали про злочини наших збройних сил. Це буде дуже неприємно для нас, але ж миротворча місія так і працює. Вона не приймає жодну зі сторін. Ми маємо прийняти стандарти, які вони приносять або залишитися тією Україною, яка допустила цей конфлікт.

За яких умов миротворчий контингент може використовувати зброю?

Белоусов: Знову повторюся, що є різні місії. Наприклад, у місії, де перебував Олег, поліція ООН виконувала функції звичайної поліції, тому вони були озброєні. У Ліберії ми були радниками й нам заборонялося мати будь-які засоби захисту. Але зрозуміло, що військовий контингент не закинуть до самого виру подій без озброєння. Завдання військового та поліцейського контингенту – це забезпечення виконання функцій місії. Лише мандатом буде визначатися, яка зброя потрібна, скільки її має бути і т. д. Не потрібно думати, що силовий контингент ООН буде стріляти по всьому, що рухається. Є дуже чіткі регулювання до застосування зброї.

На який мандат ми можемо розраховувати? Чи буде цей мандат на виконання пунктів Міських угод?

Мартиненко: Мінські домовленості не мають жодного відношення до мандату місії ООН. Оскільки він встановлюється Радою безпеки за рішенням Генасамблеї. Рішення про ухвалення мандату може розтягнутися на півроку. Введення озброєного контингенту, який змусить припинити перестрілку, – це також дискусійне питання. Адже жодна держава не хоче посилати своїх людей на смерть. У цьому немає жодного політичного сенсу.

Белоусов: Ні для кого не секрет, що стороною конфлікту виступає Росія. Впевнений, що якщо Росія буде категорично проти, то ми не будемо мати миротворчої місії на

окупованих територіях. Тут виникає абсурдна ситуація, коли ворог, який є в складі Ради Безпеки, має можливість вирішувати долю миротворчої місії. Ось це і є слабкість структури ООН. Тому потрібно знайти таку модель, яка задовольнить конфлікт інтересів трьох сторін – України, Росії та міжнародного товариства. Як я вже зазначав, Україна хоче, щоб військові ООН стояли на кордоні, а Росія – щоб розмежували ЗСУ та «ЛНР», «ДНР». Поки ми будемо на цих позиціях стояти, то не будемо мати миротворчої місії взагалі. РФ аргументує свою позицію тим, що, якщо ми поставимо війська на кордоні, то Україна зайде й знищить «ДНР», «ЛНР». Тому, на мою думку, має бути запроваджена Адміністрація ООН. Варто розуміти, що як ми не хотіли б, а швидкого вирішення проблеми не буде. Ми маємо йти на компроміси.

#

В Україні з подивом вислухали новину про те, що Білорусь готова взяти участь у миротворчій місії на сході України. Про своє миротворче бажання глава МЗС Республіки Білорусь Володимир Макей сказав у Москві на спільній прес-конференції з міністром закордонних справ Росії Сергієм Лавровим. [30] Оскільки Білорусь є сателітом Росії та на її території викрадають громадян України, то навряд чи така пропозиція була б прийнятною для української сторони. [31] [32] [33]

Розділ 8

«Прощай, немытая Россия...»

Відносини між державами Україна та Росія не можна назвати дружніми. Російська Федерація вдавалася до політичного та економічного шантажу в залежності від того, яка влада була в Україні – проросійська чи проєвропейська. Найбільшим і найгучнішим скандалом була ситуація з транзитом газу у 2005 році до країн ЄС. Тоді Володимир Путін звинуватив Україну в тому, що вона неправомірно відбирає газ із трубопроводу, сказавши «плануємо розширити співпрацю з Україною, якщо вона не буде тирити у нас газ». [1] Геннадій Рябцев, директор спеціальних проектів НТЦ «Психея», у 2015 році в прес-центрі «Главкому» розповів, що *«Україна завжди виконувала взяті на себе транзитні зобов'язання. І за те висловлювання «Україна тырит газ» досі ні президент Путін, ні канцлер Меркель не вибачилися. Оскільки, відповідно до спільних висновків двох Рахункових Палат (Державної Думи та Верховної Ради), Україна не відкачала жодного кубічного метра газу, який транзитувала. Цей висновок було оприлюднено через рік після заяви про «тырит газ». Однак, заяву Степашина, тодішнього очільника Рахункової Палати РФ, чомусь не пустили в широкий інформаційний світ. І нині про неї мало хто згадує. Вийшла ситуація як зі срібними ложечкам, які знайшлися, а осад залишився. Тому досі всі і вважають, що «Україна тырит газ» і щось відкачує з газогонів. Україні не вигідно це робити, оскільки вона тоді втратить підтримку європейських партнерів, які є дуже прагматичними. Вони підтримують тільки ті країни і компанії, які не шкодять країнам ЄС. Це дуже добре, що ми тоді довели, що транзитуюмо все. І це була проблема «Газпрому»: вони не змогли тоді збільшити обсяги транзиту через недостатні свої потужності».* [2]

Неодноразово Росія влаштовувала і торговельні війни з Україною.

Стосунки між громадянами двох країн були неоднорідними. Росіяни підходили до українців із «советськими» поглядами як до громадян союзної республіки на рівні «старшого брата». Схід України був проросійським і практично весь російськомовним. Місцеві мешканці подавалися до Росії на заробітки. А жителі Західної України були більш проєвропейськими і заробляли на життя, виїжджаючи на працю переважно до країн Європи.

З початком російської агресії в Україні відносини між двома народами були здебільшого напруженими. Громадяни України не могли збагнути, що відбулося з російським суспільством, яке так раділо анексії Криму та схвалювало розв'язання війни на Донбасі. Звичайно, були і цілком «тверезі» росіяни, які співпереживали українцям і намагалися боротися з режимом Владіміра Путіна. Щоправда, кількість таких притомних громадян в РФ була мізерною. І найбільш активна частина цієї групи людей була вичавлена з Росії. Дехто з них поїхав до Європи, а більшість емігрували до України.

5 червня 2017 року автономна некомерційна організація Аналітичний центр Юрія Левади (АНО «Левада-Центр») опублікувала опитування «Хто є ворогом для Росії?» [3] [4] Згідно нього, росіяни вважали ворогами своєї країни США та Україну. 50% мешканців РФ вважали Українську державу ворогом. У своєму наступному соціологічному дослідженні, яке було опубліковане 23 червня 2017 року, «Левада-Центр» з'ясовував українсько-російські відносини. 39% росіян висловилися, що вони в основному погано ставляться до України, 20% - дуже погано. [5] У той же час Центр для порівняння наводить аналогічне соціологічне дослідження Київського міжнародного інституту соціології, як українці ставляться до Росії. 22% громадян України висловилися, що ставляться до РФ «в основному погано», 15% - «дуже погано». Тобто, незважаючи на війну, українці відділяють росіян від правлячого режиму в РФ. Саме це і пояснює, на мій погляд, наплив російських емігрантів до України - злоба і насилля до цих людей не проявлялися збоку українців.

Україна для багатьох розсудливих росіян стає так званим островом свободи. Деякі інтелектуали, політичні діячі та активісти вже влаштувалися у нас як емігранти, рятуючись від переслідувань і погроз правлячого режиму. Інші ж приїжджають просто так, у гості. Єдине, чого не розуміли українці, - мовчазної згоди росіян на агресивні дії своєї влади... Адже кожен росіянин, що сплачував податки своїй державі, так чи інакше ставав співучасником злочину.

У 2015 році в Києві побував московський філософ, блогер, публіцист і оглядач «Нової газети» Максим Горюнов. Він автор низки публікацій про імперіалізм, націоналізм і патріотизм в Росії.

У бесіді Горюнов пояснив, чому Росія хвора на імперіалізм, чим українці відрізняються від росіян, і чому російський Левіафан жорстокий і нещадний, а український – поки травоїдний.

Прес-центр ІА «Главком», 13 серпня 2015 року

Гість: Максим Горюнов, російський філософ, блогер, публіцист, оглядач «Новой газеты»

Максим, що змінилося в Росії і російському суспільстві з часів лермонтовського «Прощай, немытая Россия, страна рабов, страна господ...»?

Було таке відчуття, що Росія з 1991 року змінюється, вона стає зовсім іншою. Такою, якою вона ще ніколи не була. З 1991 року, здавалося, що її минуле - спочатку царський, потім радянський режим - навіки кануло в Лету. І ми будемо жити в новій Росії: демократичній, легкій, вільній, успішній, багатій, без насильства. І всім здавалося, що кожен рік відсуває нас від цього минулого, в якому було так багато нехорошого, нехристиянського. А в 2014 році виявилось, що це не так. Це рецидив. У 2014 році Росія повернулася назад, за 1918 рік. Це таке повернення назад. Грубо кажучи, те, що нині відбувається в Росії, - це Росія повернулася в себе. Вона стала такою, якою вона була і раніше. Це схоже на зрив. Уявіть собі людину, яка кинула курити. У неї вже майже чисті легені, вона вже відчула смак до свіжого повітря, до свіжого подиху, до відсутності нальоту на зубах. І раптом ні з того ні з цього з нею щось відбувається. Вона хапає пачку сигарет і починає палити, сигарету за сигаретою, без перерви, запоєм. Вона наче навмисне надолужує згаяне, щоб легені знову були забиті сірою і смолою до чорноти.

І наскільки серйозний цей громадський зрив?

Цей зрив украй серйозний. Ми ж думали, що все-все-все скінчилося, а нічого такого. Тепер нам здається, що цей світлий період, із 1991 по 2014 роки, був аномалією, випадковістю. Поява Державної Думи, проведення якихось виборів, відкриття історичної правди, якою була Росія насправді, - це все була випадковість. Ось вам приклад - поруч із Москвою розташований Бутовський полігон. Раніше там був санаторій для працівників НКВД, а потім, коли почалися великі чистки, там проводилися масові розстріли. У 90-х полігон був розкритий, були виявлені величезні ями, в яких лежали тисячі розстріляних. На території поставили маленький дерев'яний храм. Там завжди тихо і завжди дуже страшно. А поруч ще поставили кам'яний храм, стіни якого списані сценами мучеництва цих убитих людей. Крім того, Російська православна церква багатьох з убитих визнала мучениками за віру. Вони прославлені в лику святих, включені в святці, їм поклоняються. Цей храм виник тільки тому, що Росія перестала бути сама собою. Якби Росія була такою, яка вона є нині, жодні Бутовські ями не були б відкриті. І жодної пам'яті про цих убитих людей теж не було б. Навпаки, будь-який Кисельов розповідав би, що в 30-х роках взагалі жодних репресій не було. Або вони були такі дрібні, що про них і говорити не варто.

Коли правда розкрилася і люди дізналися про звірства російської влади, всі думали, що це крапка. Що це більше ніколи не повториться. І помилилися, як ми бачимо. Росія повернулася на круги своя. Нині ситуація близька до шизофренії, тому що Бутовський полігон працює. Ви коли їдете по дорозі, бачите табличку «Бутовський полігон», а поруч інша - «Крим наш!» Якщо «Крим наш», то навіщо «Бутовський полігон»? Це поєднання взагалі незрозуміле, адже «Бутовський полігон» заперечує «Крим наш».

Як суспільство це все сприймає? Чи є вихід?

У Росії є песимісти, вони кажуть, що пацієнт зірвався, він отримує величезне задоволення від того, що так довго не курив, а тепер ось можна, і ось нарешті він дочекався щастя. Деяким здається, що це тимчасово, що щеплення останніх 25 років «свободи» не мине даром і через 5-6 років все зміниться. Є люди, які на це взагалі не звертають уваги. Це меншість. Їм здається, що це тимчасові зміни, тому що 91-й рік настільки радикально пройшовся, що назад вже повернутися не можна. Серед моїх знайомих більше тих, що знаходяться в депресії або на її межі. Їм здається, що повернутися не вийде і нічого гарного далі не буде, а Бутовський полігон і вся інфраструктура пам'яті про звірства радянської влади просто зітруться і зникнуть.

Що слугувало причиною «зриву»? Ті кілька років свободи не спрацювали, і росіянам дуже комфортно знаходитися нині в такому агресивному середовищі?

Росія як імперія існує більше 300 років. Будь-яка імперія виховує людину. Це було і сто, і двісті років тому. Уявіть ситуацію. Я студент МДУ філософського факультету, мені цікаві тексти першої половини XIX століття - Герцен, слов'янофіли і так далі. Я відкриваю ці тексти. Я їх читаю і що я там бачу? Я бачу «Крим наш». Добре, я беру інші тексти, наприклад, ломоносовських часів, там те ж саме - «Крим наш». Росія завжди була такою. І цей «зрив» абсолютно нормальний. Якщо ви живете в Росії, ви оточені медіа, в яких імперія - це правильно і добре. Росія завжди з «Кримом». Цей акт захоплення чиеїсь території нормальний.

Росія таки хвора імперіалізмом?

Росія була імперією, і Франція була імперією, і Англія була імперією. І цей зрив, який стався в Росії, міг статися і у Франції. Якщо допустити, що до влади у Франції прийшов би якийсь божевільний або, наприклад, Олланд збожеволів і влаштував анексію якогось шматка Алжиру чи Марокко, думаю, що знайшлася б у Франції цілком солідна частина в низах суспільства, яка сильно цьому раділа б. Пам'ятайте фільм Копполи «Апокаліпсис сьогодні»? У режисерській версії є чудовий діалог американця з французом. Цей француз перераховує, скільки воєн програла Франція, але він, як останній вірний солдат імперії, нікуди не піде, і тут, в Азії, Франція встане з колін і переможе. Такі настрої існують у всіх імперських державах. Я думаю, і у Франції, і в Іспанії, і в Англії, і в Туреччині теж є щось схоже. Такі настрої не стосуються освіченого класу суспільства, вони стосуються тих, хто внизу. Сенси, які вкладалися в голови сто років тому, просто так не вивітрюються. Проблема Росії, що вона перестала бути імперією в 1991 році, тобто всього лише 20 років тому. Та ж Франція перестала бути імперією в 60-х роках минулого століття. У французького громадянина постколоніальної, постімперської людини є фора в 60 років. І це при французьких ЗМІ вільних, при розвиненості книжкової культури. В Англії те ж саме...

На кого з перерахованих «імперців» найбільш схожі росіяни?

Росіяни схожі більше на сербів. Вони відчувають себе скривдженими й обікраденими. У 2008 році я жив у Белграді. Настрої там були такі: «Велика Сербія повстане». Якщо нині серби урвуть шматок Албанії, з точки зору Росії й України це, звичайно, смішно, ну, нехай навіть 15 буквально кілометрів, і приєднають три села, то в Сербії буде ажіотаж: «Ми встаємо з колін!» Росіяни також схожі на угорців. Тому що кордони Угорщини з точки зору угорців нарізані дуже несправедливо. Тому, якщо ти в магазині, наприклад, вжив фразу «Велика Угорщина», яка включає в себе частину Чехії, Словаччини, Польщі, України, то тобі забезпечений просто привітний прийом і абсолютні знижки. Я бачив фотографії, де люди наклеюють на свої машини контури Великої Угорщини.

Відсоток підтримки політики президента Росії Путіна зашкалює. Це свідчення фантомних болей у суспільстві?

З точки зору України цього не зрозуміти. Я багато разів говорив, і, будь ласка, не ображайтеся, але Українська держава слабка. Держава в тому сенсі, про який говорить Гоббс. Держава - це Левіафан. Левіафан - це чудовисько, яке навколо себе поширює страх, і через цей страх люди йому підкоряються. Так ось, український Левіафан - слабкий. Ось ми з вами їхали тільки що в машині і стали свідками побутової ситуації. На перехресті стоїть поліцейський, який регулює рух. Дідусь переходив дорогу, порушуючи правила. Поліцейський йому зробив зауваження, на що дідусь грубо відповів представнику правоохоронних органів. І ось ця відповідь дідуся показує нам, що поліцейського не бояться. Я в Росії страшенно боюся поліцейського. Я знаю, що російський поліцейський їздив у відрядження, припустимо, до Чечні. Я прекрасно уявляю собі, що він може зі мною зробити. І я теж знаю, що йому нічого за це не буде. А ось якщо я що-небудь спробую з ним зробити, то мені буде все.

Російський Левіафан страшний, величезний і дуже старий. Російського Левіафана ще Іван Грозний ввів сюди на ланцюгу. Якщо дивитися на Росію з мистецького боку, то уявіть собі, що по величезній території бродить 500-літнє чудовисько, яке звикло до людської крові, насильства і люди його бояться.

Тому, повертаючись до вашого запитання, якщо ви підходите до людини в Росії і питаєте: «Ви схвалюєте політику В. В. Путіна?», то ця людина не бачить перед собою вас, того, хто ставить запитання, вона бачить ось це гігантське чудовисько, яке було здатне на Бутовські ями. Цей меморіал дуже цікавий ще й тим, що десять років тому можна було, дивлячись на нього, сказати: «Цього більше ніколи не буде». А нині навпаки: «Пам'ятай, що було, пам'ятай, що я можу з вами зробити». Для себе ці 86% я інтерпретую не як тих, хто підтримує, а як тих, які злякалися. Якщо ви подивитесь російські ток-шоу, ви побачите, що на програму запрошуються 10-12 відморожених російських експертів і одна розсудлива людина. І впродовж ефіру відбувається побиття людини. Головний ефект від цих передач, як мені здається, - це нагадати про страх.

Невже це так все сильно впливає?

Страх теж буває різний. У Росії страх може проявити себе в такому патріотичному ажіотажі. Тобто це не патріотизм у значенні патріотизму. Як писав Платон про патріотизм афінян, про патріотизм спартанців. То був патріотизм громадян, вони відчували, що країна їхня. А в Росії - інше. Уявіть, ви йдете по вулиці, а тут бац - до вас підходить чудовисько із закривавленою мордою, вже явно когось зжерло, вогонь у нього в грудях горить, і вас запитує: «Ти зі мною?» Ваша реакція: «Я підтримую все що завгодно, тільки відчепися від мене». Він бачить у вас страх і проходить далі. Тобто це 86% підтримки, це 86% зляканих. Вони реально бояться. Подивіться, ось 86% нібито підтримки, а скільки

реально поїхало воювати? З особистого спостереження наведу приклад. До початку літа я жив у великому спальному московському районі. Населення десь близько 60 тисяч. І там була всього одна палатка «Допомога Донбасу». До вечора там накопичувалося рівно один-два звичайних пакети для продуктів якоїсь допомоги. Про що це говорить? Говорить про те, що всі злякалися, але вони не беруть участь ні грошима, ні якимось ще. Якщо ви прийдете до військкомату, ви не знайдете черг людей, який рвуться допомогти Донбасу. Ті, хто їде, - це меншість.

Я спеціально завжди ходив на мітинги підтримки Донбасу. Ось з останнього лімоновського в минулому році. Я бачив людей, які воювали на Донбасі. Це рівно три людини. Уявіть, Москва з населенням у 15 мільйонів осіб, мітинг ветеранів Донбасу і перед вами п'ять чоловік, які ще й явно «опустилися», бомжі. Далі такий маленький поміст, на ньому маленький жвавий Лімонов розповідає, як вони захоплять Донбас. Це все дійство триває 15 хвилин, холодно, міліціонери мнуть, прийшло десяток дівчаток, яким хочеться отримати автограф Лімонова, і все. Тому реальна підтримка Донбасу, коли людина готова взяти участь своїм капіталом, або взяти зброю і поїхати воювати, або побути лікарем чи медбратом, або стати волонтером, мізерна в порівнянні з тим, яка це гігантська країна з великими (досі) фінансовими можливостями.

Чому росіяни не хочуть позбавитися цього страху? Українців теж намагалися залякувати, але все ж таки під час кривавих подій на Майдані вони не відступили...

А чи вийшли б українці на Майдан, якби вони знали, що будуть розстрілювати громадян?

Кажуть, що так.

Ну, це тепер так вони кажуть. А в Росії все на виду. У тебе в підручнику написано, наприклад, про криваву неділю. У Максима Горького, який був під час кривавої неділі в Петербурзі, є стаття, в якій він описує, як кавалерист, здибивши свого коня, обрушується на якусь дівчину і розрубав її навіпіл. Ти в дитинстві це читав і розумів - вийдеш на вулицю, розрубують навіпіл! Ти прочитав про криваву неділю, ти прочитав про солоні бунти при Олексіїв Михайловичу. Олексій Михайлович спалював Москву з цього ж Кремля. Він може, навіть, стояв на тій же вежі, де у Путіна камери стеження знаходяться. Нічого не змінилося за 500-600 років. І ось, що цікаво, політична активність 2011 - 2012 років - це було неймовірне щось. На Болотну люди забігали колами, забіг і вибіг, забіг і вибіг, можна або не можна, вистрілять чи ні.

Ось знову питання про Левіафан.

Українському Левіафану мало років і він ще травоїдний. У вас є хороший меморіал пам'яті жертв Голодомору. Голодомор влаштували з Москви. Умовно московський Левіафан прийшов сюди, і ці люди загинули з волі Москви. Так ось, якщо б у вас був свій Бутовський полігон, коли свій, український Левіафан, зжирав своїх громадян (Небесна сотня - це ваш перший полігон, маленький, трохи більше ста чоловік загинуло, в Росії вбивали завжди більше), було б усе по-іншому. У Росії виходити набагато страшніше, тут ще одна цікава річ. Після 91-го року з'явився такий дискурс, він був затребуваний і правими, і центристами, і взагалі всіма, про Росію, яку ми втратили. Люди читали про те, яка була Росія зразка початку Першої світової війни, про те, що там вже була Державна Дума, була Конституція, була промисловість, яка давала неймовірні результати, перероблялося законодавство. І ось, люди читали і думали, а якби ми не втягнулися в цю війну, якими б ми були з точки зору внутрішнього розвитку, а не з точки зору розширення території. Усім було шкода, що це все втратили, і всім хотілося повернутися туди. Адже

ту Росію, яка була до більшовиків, її дуже ідеалізували. І ось ця туга за тією Росією виявилася ще однією пасткою.

На ваш погляд, у чому полягає відмінність українського суспільства від російського? Ми весь час чуємо з вуст росіян, що ми - брати. І це словосполучення у більшості українців викликає роздратування, тому що, як нам здається, ми все-таки занадто різні...

Відмінність знову ж у наявності Левіафана. Грубо кажучи, ви живете в п'яти кілометрах від Чорнобильського реактора, а ви живете на відстані в тисячу кілометрів. У вас Левіафана немає. А до найближчих Левіафанів, до польського і російського, тисячі кілометрів. Українське суспільство досі м'якше. У вас ще немає власного Левіафана, він поки тільки росте, ви ще змінитесь, ви перестанете бути м'якими. Але у вас з'явиться український Левіафан, ви станете державним народом, у вас з'явиться нормальна пропаганда, від якої у вас буде трястися голова, як у росіян трясеться. Тобто різниця тільки в тому, що народ із державою або без, або зі слабким державою і ще не розвиненою.

Якось ви малюєте шлях розвитку українського Левіафана за російським сценарієм. Шансів виховати Левіафана з демократичним обличчям немає?

Може, вам пощастить і у вас буде фінський Левіафан. Але фінський Левіафан примудрився загубити половину населення на радянському фронті. Він зміг підняти все, що рухалося і загнати в окопи. Тобто такої ситуації, що прийшла вам повістка від українського уряду, а ви її викинули, не буде.

Ви кілька днів перебуваєте в Україні. Чи є відчуття, що країна, держава воює?

Ні. Такого відчуття немає. Ось я з вами спілкуюся, а в мене, росіянина, ще жодного помідора не кинули. Ви не воюєте. Я не розумію, чому ви воюєте, а я тут ходжу. Пішов геть звідси, москаль! А цього немає. Тому ви не воюєте, ви ще м'які. Ви спробуйте приїхати в Росію, провести там прес-конференцію, до вас обов'язково прийдуть кілька тролів, товариші нацболи обов'язково будуть, ополченці якісь.

А навіщо українцям створювати Левіафана з таким жадливим обличчям? Хіба не можна будувати державу на повазі?

Так я тільки «за», якщо в Україні виникне держава, заснована на повазі. І якщо так станеться, то запевняю вас, до вас переїде жити півсвіту. Тоді буде так, що я виконав вказівку поліцейського не тому, що я його боюся, а тому що він у мене викликає повагу як представник закону. І якщо це буде працювати по всій Україні, повторюся, до вас переїдуть усі. Тут буде цвіт американської науки, вся Німеччина сюди переїде. Але політична думка не вчора народилася, є статистика, є історія і не думаю, що всі ті, хто писав, що таке держава, помилялися.

Чи може Росія позбутися своїх імперських замашок і перестати бути поліцейською державою?

Так, це цікаве питання. Чи перевиховується Левіафан? Знаєте, Карл Маркс казав, що безкровні зміни відбуваються тільки в двох місцях на планеті - це Англія і Голландія. Там Левіафани навчаються. У всьому іншому світі перенавчання Левіафана пов'язане з тим, що ллється багато крові. Чи зможе російський Левіафан вчинити так само, як

голландський, чи зможе він перевиховатися самостійно, маючи весь цей багаж, думаю, що все це так і буде існувати. Україна не має свого Кремля, як в Росії, або Бастилії, як у Франції. Ви молоді, може, у вас і вийде побудувати державу на повазі. На молодих завжди дивишся з надією, що у них щось вийде.

Питання про Крим. За яких же умов Україні повернуть вкрадене?

За моїми відчуттями, росіяни вже півтора року як готові все назад повернути, все забути і повернутися в 2013 рік. Думаю, що перемаже політик, який винайде машину часу і відкине Росію в 2013 рік. Ось ми прокинемося, і всього цього «героїзму» як і не було.

А на яких умовах?

Напевно, має бути придуманий єзуїтський якийсь договір про те, що Крим - це буде вільна територія, яка ні Україні і ні Росії, при повній демілітаризації, росіяни виводять свої війська, але українці не вводять, тобто така форма, яка влаштує всіх. Зрештою, нині в Москві бродить така думка, що Крим буде оголошений вільною територією.

#

Проект «Новоросія», який Кремль створював на окупованій східній частині України, приваблював російських найманців. Одні на крові українців та мародерстві заробляли гроші, інші за ідею «рятували братній народ», борячись із «київською хунтою». Навіть глава Чечні Рамзан Кадіров у грудні 2014 році заявив у пресі, що має намір попросити Путіна відправити його воювати із «шайтанами» на Донбас, звісно на стороні проросійських сепаратистів. [6]

Російський опозиціонер Ілля Яшин, який вважає себе послідовником цинічно вбитого російського політика Бориса Немцова, написав доповідь про Рамзана Кадірова - очільника Чечні. У цьому звіті «Загроза національній безпеці», який вийшов друком 23 лютого 2016 року, він повідомив про чеченських спецназівців, що брали участь у бойових діях на боці «ДНР». «6 травня 2014 року було оприлюднено відео, зняте на мітингу бойовиків в окупованому Донецьку. На площі стояла вантажівка з озброєними вихідцями з Кавказу. У розмові з кореспондентом CNN один з них каже: «Ми - кадіровці», і визнає, що працює в структурах МВС Чечні», - йдеться у доповіді. [7] [8]

Але за півроку до виходу доповіді Яшина, у липні 2015 року, Кадіров заявив, що забрав «своїх чеченців» із Донбасу додому. А

от тих чеченців, що воюють на боці України, він назвав «колишніми чеченцями, які продали свою ідею європейцям». [9] [10]

Прес-центр ІА «Главком», 29 квітня 2015 року

Гість: Деніс Соколов, керівник Центру соціально-економічних досліджень RAMCOM, аналітик Free Russia Foundation, експерт у сфері проблем Кавказу

Українці мало знають, що відбувається на Кавказі, часто живуть міфами російської пропаганди. Опишіть реальну ситуацію.

Ситуація там нова. Вона як сформувалася з початку 2000-х років, із другої чеченської війни, так до Олімпіади 2014 року й існувала. А ось до Олімпіади іслам був істотно криміналізований: ісламський дискурс і велика частина ісламських організацій мусульман в силу законодавчих новел та правоохоронних практик існували майже поза законом. Це стосується однієї частини мусульман. Інша частина була визнана традиційною, і ці традиційні мусульмани підтримувалися в якійсь мірі адміністрацією. Це якщо говорити про ісламську складову.

А якщо говорити про інституційну історію, то Кавказ треба розділяти на дві частини: є східний Північний Кавказ (маю на увазі, російський Кавказ, без Закавказзя - це Дагестан, Чечня, Інгушетія), і західний Північний Кавказ - це Північна Осетія й Аланія, Кабардино-Балкарія, Карачаєво-Черкесія, Ставропольський край. У принципі, Краснодарський край і Ростовська область десь також прилягають. Особливо Ростовська область у своїй великій частині дуже схожа на Північний Кавказ, крім того, східну частину Ставропольського краю я теж відносив би вже до східного Північному Кавказу. Там дуже велика кількість мігрантів, в основному, з Дагестану і трохи з Чечні й Інгушетії. За офіційними даними, маси російськомовного населення зсуваються на 10 кілометрів у рік, відбувається відтік російськомовних. Цей процес йде із 60-х років.

На східному Північному Кавказі закони РФ діють, м'яко кажучи, опосередковано. Тобто Дагестан, Чечня, Інгушетія живуть по-своєму. Крім цього, Чечня - це взагалі закритий анклав, який поглинає величезну кількість федеральних грошей, де немає своєї економіки, де існує жорстка диктатура і головним чином правління на території є пряме насильство, причому насильство не обмежується жодними інституційними рамками, а обмежене тільки волею лідера Республіки. Дагестан на сьогоднішній день - це драйвер ісламу на території РФ, через Дагестан заходять знання з Близького Сходу, і він більше орієнтований на війну в Сирії і Іраку, ніж на історію в Донбасі. Хоча і дагестанці є серед загиблих в Україні.

Кавказці беруть участь в бойових діях на сході України на боці антиукраїнських сил. Чим ці люди мотивовані?

Політичні еліти Кавказу завжди схильні були демонструвати надмірну лояльність до федерального центру. Це офіційний політичний дискурс Північного Кавказу. Тому що ця лояльність оплачується. Тому, якщо федеральний центр розвернувся вбік «Новоросії», значить, «ми також повинні підтримувати «Новоросію». Це жодного відношення не має до того, що насправді думають люди в масі своїй. Наприклад, кавказькі республіки голосують за Путіна і за «Єдину Росію» на 150%, але тільки на виборчі дільниці ніхто не приходить. Це більше показує те, що північно-східний Кавказ не живе життям РФ і не співпереживає тому, що відбувається в Росії. Потрібні «закони про Діму Яковлева»? (У грудні 2012 року в російську Думу був внесений законопроект №186614-6, згідно з яким

американським громадянам забороняється всиновлювати російських сиріт. Цей закон ще називають відповіддю на так званий «Список Магнітського». - Н. М.) Хто ініціатор? Кавказці. Практично більшість законів, за які було б соромно Держдумі, висувуються депутатами від Північного Кавказу. Це відбувається не тому, що вони такі злісні люди, а тому що їм все одно. Вони просто продають свою лояльність за транші федерального бюджету. Так РФ побудувала свої відносини з Кавказом, і апогей цього, звичайно, Чечня. Нині Чеченська республіка отримує набагато більше грошей і преференцій, ніж міг попросити Дудаєв перед початком першої чеченської війни.

Чи правильно ми вас зрозуміли, що раз «партія сказала - треба», то «я їду вбивати українців»?

Крім того, щоб «партія сказала - треба», вона ще повинна заплатити. Це контрактні відносини. І я не думаю, що ті люди, які є добровольцями (ну, ось бувають же дорогі найманці і дешеві найманці, які називаються добровольцями, - їм потрібно тільки забезпечити існування), так ось, я не думаю, що зі Східного Кавказу багато дешевих найманців, тобто добровольців. Повторюся, в основному це контрактні відносини. Так, війна - це спосіб життя. Плюс до цього додається ситуація, коли неможливо нікуди не поїхати. Є люди, які знаходяться поза законом. Наприклад, частина гвардії Кадірова - це люди, які знаходяться поза законом на території РФ. Ці люди в розшуку, без документів, у них просто немає виходу, і якщо їм скажуть їхати в Україну, то це не тому що вони підтримують агресію, а тому що їм діватися нікуди. Є ще один дуже цікавий момент. Частково люди сприймають події в Луганську і Донецьку як війну зі США. І тут спрацьовує така «кавказька шизофренія». Тобто: ми завжди проти Російської імперії, яка нас поневолила і гнобить нашу свободу, іслам! Але в той же час ми із цією Росією проти клятих американців, які воюють з ісламом у всьому світі. Значно більше від 2 до 7 тисяч добровольців їде до Сирії та Іраку з Північного Кавказу, а не на схід України. Я думаю, що різниця (*оплати послуг в цих випадках. - Н. М.*) не з одним нулем.

Як багато кадірівців на стороні «ДНР-ЛНР»?

Я думаю, що їх там не більшість. Більше там козаків.

Тобто акцент на кавказців - перебільшення медіа?

Так, роль кавказців медійна, це для залякування.

А на українській стороні хто з кавказців воює? У них яка мотивація?

Тут все відкрито і зрозуміло. Наприклад, батальйон імені Джохара Дудаєва взагалі в Данії формувався. У них свої мотиви. Це ті чеченці, які втекли з Чечні, які не можуть повернутися додому. Вони воюють одночасно і з Росією, як вони воювали в першу і другу чеченську війну, і з Кадіровим, який позбавив їх Батьківщини. У них подвійна мотивація. А з того боку я не бачу такої мотивації, яка могла б бути пояснена, крім війни проти Америки і війна на боці Росії. Але війна на боці Росії - це все одно матеріальне питання. Це не їхня війна, і з ідеологічної точки зору взагалі не зрозуміло, що вони там роблять.

В Україні існує думка, що якщо на Кавказі розгориться новий військовий конфлікт - це відверне увагу Путіна від України?

Тут я змушений розчарувати. Поки Росія буде зберігати стійкість, Кавказ буде зберігати лояльність до Росії. Тому що основні ресурси на Кавказі з Росії, основний ринок збуту

того, що виробляється на Кавказі, - знову ж Росія. Складно припустити, що при стабільній Москві розпочнуться якісь серйозні події на Кавказі. Але є і друга ідея - майже протилежна. Кавказ впроваджений у вигляді Рамзана Кадірова в федеральну політику, і тут все дуже нестабільно. Сама по собі система при уявній потужності - дійсно величезна кількість грошей, велика бюрократія, дуже багато силовиків, це все виглядає ґрунтовно - не працює. Державні інститути останнім часом не працюють. Наприклад, візьме Кадіров і не пустить до себе нікого в Республіку, як це сталося недавно. Всі пам'ятають історію зі Ставропольськими міліціонерами, які при затриманні в Грозному вбили людину на прізвище Дадаєв (19 квітня 2015 року в Грозному під час поліцейської спецоперації при затриманні був убитий Джамбулат Дадаєв, який знаходився у федеральному розшуку. Затримання проводили поліцейські з главку МВС у Ставропольському краї. – Н. М.). Кадіров висловив протест і сказав, що більше ніхто і жодні силовики на території Чечні діяти не будуть без його дозволу, без дозволу правоохоронних органів Чечні. Вогонь буде відкриватися на поразку. Що це таке? Що це державний кордон між Чечнею і Ставропольським краєм і Ростовською областю? Виходить так, що до мене не заходь, буду стріляти. Ось ця ситуація може в секунду дестабілізувати всю систему.

А низового руху не може бути? Адже є багато чеченців, які ненавидять Кадірова і взагалі мріють про незалежність Республіки?

Як тільки все хитнеться, так відразу і люди з'являться. Вони є, вони навіть ближче до Кадірова, ніж нам здається. Як тільки рука Москви над Кадіровим відсунеться, так все і розпочнеться. Кадіров дикий чоловік, але не дурний. Він вижив упродовж усього цього часу, і повбивав усіх своїх ворогів швидше, ніж вони могли замислитися. Тому Кадіров прекрасно розуміє, що якщо він піде з-під Москви, у нього дуже великі ризики, що він довго не проживе. Якщо він буде бодатися з Москвою, то у нього теж будуть проблеми. Він грає на межі.

#

В російсько-українській війні брали участь особи, що належали до тих чи інших релігійних громад. У меншій мірі говорили про неоязичників, але вони були присутні з обох сторін конфлікту.

Більшій стурбованості викликали «православні», яких у народі охрестили православним «талібаном», які однозначно взяли зброю до рук і захищали самопроголошені республіки «ДНР», «ЛНР». У травні 2014 року навіть колишній міністр закордонних справ Швеції Карл Більдт, член Наглядової ради Інституту світової політики (Київ), у своєму твіттер-акаунті занепокоєно написав, що «нова антизахідна і антидекадентська лінія Путіна спирається на глибоко консервативні православні ідеї», і таке православ'я є небезпечнішим для Європи, ніж ісламський фундаменталізм. [11]

На сепаратистському інтернет-ресурсі «Новоросія» чітко сказано, що «Російська православна армія» являє собою силову структуру, не займається політичною діяльністю. Проте ідеологічна лінія у нас є і саме вона об'єднала всіх тих, хто вступив в наші ряди». [12]

Прес-центр ІА «Главком», 16 квітня 2015 року

Гість: Ніколай Мітрохін, науковий співробітник Центру дослідження Східної Європи при Бременському університеті, автор книг про російський націоналізм, дослідник Російської православної церкви

У минулому році Карл Більдт був стурбований тим, що православ'я для Європи небезпечніше ісламського фундаменталізму і становить головну загрозу для західної цивілізації. В українців теж складається враження, що в Росії розгортається якийсь православний «талібан»?

Православного «талібану» насправді не існує, православ'я як таке не несе загрози, оскільки ступінь впливу РПЦ як у ведучого квазіполітичного інституту доволі обмежена. Почнемо з того, що не більше 0,5% громадян регулярно відвідують церкву. Ці піввідсотка розколоти між собою на кілька ідеологічних груп, там різні погляди від проєвропейських до фундаменталістських. Інша частина Росії фактично не має відношення до церкви, близько 2,5% населення відвідує церкви під час свят, передусім Великдень і Різдво. Решта, відповідно до соціопитувань, кажуть, що бувають у церкві раз на рік, а ще решта просто асоціюють себе з православними, хоча, як правило, ці люди і хрестяться не вміють, «Отче наш» прочитати не можуть і так далі. Це не унікальна ситуація в Росії. Наприклад, у Грузії дуже схожа ситуація.

Суспільно-політичні і соціальні установки керівництва Російської православної церкви мають на практиці дуже малу підтримку. Велику частину вимог і побажань церкви державою не реалізується, а якщо і реалізується, то в дуже обмеженій формі відповідно до політичних завдань на поточний момент.

Я ось постійно живу в Німеччині. Так ось, роль релігії в житті суспільства і держави набагато вища, ніж у Росії. Там є регулярне навчання в школах, у вишах існують теологічні факультети, в яких навчаються тисячі майбутніх вчителів релігії, збирається церковний податок, вранці вихідного дня по всіх телеканалах передаються релігійні передачі, а в Росії всього цього значно менше. І при цьому вважається, що в Росії церква має вплив на державу, а в Німеччині немає.

Але по російських телеканалах ми бачимо всі хрестові ходи, богослужіння на головні свята, захоплені віряни...

Усе це туристичні атракціони, це не має жодного відношення до релігії і політики. А на Масляну, наприклад, нагодували всіх одним великим млинцем. Так, що це означає, що в Росії язичництво процвітає, особливо в Ростовській області? Ні, звичайно. Ростовська область більш релігійна, ніж Москва. Це все якісь медійні сюжети. Є певна група людей, які придумують медійні події, є медіа, які із задоволенням кидаються на картинку, на якусь незвичайність. А якщо ми говоримо про звичаєвість, то я не знаю до пуття жодного журналіста в Росії, який замислювався б, наприклад, над тим, скільки реально людей

відвідує храм на Великдень. Зробив би репортаж, скільки людей поміщається або не поміщається в храм, якщо вміщається, то скільки вміщається, і чи є на Великдень взагалі закриті храми? Я зі свого дослідницького досвіду знаю, що є. А далі ми підемо до питання про сучасну міліцейську статистику, а це єдина статистика по відвідуваності громадянами церков на Великдень, і наскільки вона відповідає дійсності. Так ось, згідно міліцейської статистики, кількість відвідуваності храмів на Великдень в останні чотири роки збільшилася в два з половиною рази. Але чи дійсно це так? Самі священники не говорять, що стало більше народу навколо храмів, раніше більш-менш віряни поміщалися в храм, а якщо їхня кількість зросла у 2,5 рази, то відповідно має стояти натовп навколо храму. Але на практиці цього ж немає. Реально по Москві, навіть за міліцейською статистикою, остання цифра цього року явно завищена під тиском московської патріархії. Нібито 440 тисяч осіб прийшли до храмів. А в Москві проживає близько 15 мільйонів осіб. Ну, і яку частину населення це становить? А якщо йти до реальності, то в храми ходять близько 180 тисяч осіб, тобто це трохи більше 1% населення Москви. На початку двохтисячних було 60 тисяч осіб. Але це жодним чином не впливає на повсякденний спосіб життя росіян.

Судячи з того, хто воює на сході України, створюється враження, що в Росії саме так званий православний «талібан» процвітає. Згадати хоча б «православну армію»...

От всі бачать «православну армію», а угруповання «Русич» ніхто не бачить чомусь. При цьому угруповання «Русич» невелике, звичайно, але це новоязичники-практики. Ось вони на Донбасі воюють. «Російська православна армія» більше має відношення не до РПЦ, а пов'язана з Істинною православною церквою, тобто з російськими катакомбниками. А якщо ще трошки покопатися, то серед бойовиків ми знайдемо представників старообрядництва. Я знаю точно, що частина старообрядців підтримує цю терористичну мережу. Але воюють передусім російські націоналісти. І релігійні погляди не мають жодного значення.

А козаки?

Мережа козацьких організацій існувала на території всього Донбасу, які завжди чітко були налаштовані антиукраїнськи. При цьому активно функціонували. Мене в даний момент найбільше дивує, що українське суспільство взагалі цього не помічало, не фіксувало, не думало, не зрозуміло, чим займалися спецслужби. Оскільки я займаюся українським питанням із кінця 90-х років, я ніколи не чув стурбованості тим, що на Донбасі чи в Криму існують і діють проросійські організації. Немає жодного фахівця, який міг би сказати, який вплив вони мають або яка чисельність у них, або як відбувається комунікація з їхніми російськими колегами. І ось коли російському уряду було потрібно активізувати всю цю систему, вона запрацювала. Різні частини того політичного спектра, включаючи церковний, заробили проти України на користь проросійських бойовиків. У тому числі частиною цієї історії є діяльність протоієрея Віталія Веселого в місті Слов'янську. Він колишній десантник, активно брав участь у діяльності місцевої спілки військ ВДВ. Коли десантники зі Слов'янська покликали до себе Гірка-Стрелкова зі своєю командою, то Віталій Веселий надав церковне приміщення для загону бойовиків перед початком штурму міста і всіляко підтримував такого роду діяльність. Це те, що нам точно відомо. А те, що нам не відомо, це кількість священників на території Донбасу, яка реально підтримала проросійських бойовиків. За тими фотопублікаціями в мережах, де поруч з бойовиками стоїть конкретна людина в церковному одязі, абсолютно незрозуміло, що це за священники і священники чи це взагалі, чи це представники так званих катакомбних православних, яких дуже багато на Північному Кавказі і налаштовані вони російсько-націоналістично. Повторюся, що «Російська православна армія» пов'язана з

Істинною православною церквою - підпільним катакомбним православ'ям. Тому говорити, що РПЦ зіграло вирішальну роль на Донбасі неможливо.

Чи помічали ви проукраїнські козачі формування на Донбасі?

А де українське козацтво? У даного роду події на Донбасі мені не вдалося знайти жодного сліду від діяльності проукраїнських козаків. З великим інтересом з ними познайомився б поза межами Києва. Я не зустрів жодних добровольчих формувань козаків. У козацькій гвардії Великого донського війська є велике боєздатне формування серед проросійських бойовиків, а проукраїнських козацьких батальйонів немає. Чому? Де вони? Питання відкрите.

У громадян Росії відчувається зневажливе ставлення до своїх козачих формувань, їх дуже часто називають «ряженими». Хто ці люди?

Козачі формування в Росії - це колишні співробітники правоохоронних органів і колишні або теперішні бандити. За козаками дуже багато кримінальних справ, є козацькі формування, пов'язані з вбивствами, незаконною торгівлею зброєю, періодичними актами насильства, а на тлі повсякденного побутового фону - це п'янки, крадіжки і так далі. Але тримається це все в основному на колишніх співробітниках правоохоронних органів, які вийшли на пенсію і їм подобається ходити в формі й чіпляти один на одного ордена, яких вони не заслужили. Але заради справедливості мушу сказати, що є деяка частина цілком реального козачого населення. Це міцні сільські жителі, які ведуть сільськогосподарське життя, наприклад, у Волгоградській області, на Кубані, в Ростові. А взагалі в Росії такий ось козацьке рух, про який ми говорили раніше, має велику державну підтримку, і це пов'язано з тим, що в Росії склався великий недержавний так званий третій сектор антизахідного настрою. Якщо в світі зазвичай він сприймається як спільнота громадських організацій з проєвропейською орієнтацією, то тут антиєвропейською. І козаки органічна частина цього сектора. У мирний час вони служать для підготовки підлітків до служби в армії або мобілізації цих людей як дружинників, оскільки міліції не скрізь вистачає. А в разі зовнішньополітичної російської експансії всі ці організації беруть активну участь у цій експансії. Крим і Донбас - яскраве цьому підтвердження. Нині можна говорити вже точно, що козаки є російською іррегулярною армією. Ця армія включає також в себе і різні ветеранські організації, військово-спортивні клуби, молодіжні прокремлівські організації.

Ці люди релігійні?

Незначна частина так, а велика частина вірить у силу кулака і насильства.

У соціальній мережі Вконтакте є група Російська національна єдність (РНС), раніше у них була свастика на емблемі, а тепер ось православний хрест. І воюють вони за відновлення Радянського Союзу. Якесь каша виходить...

У людей усе вкладається в голову: війна православних сталіністів за Радянський Союз і Російську Імперію. Абсолютно органічна ідея про розширення території всіма засобами і методами, незалежно від політичних переконань. Але ж там, на Донбасі, воюють і російські комуністи, і націонал-більшовики, які не мають жодної релігійної складової, разом із фашистами. Інше питання, якщо перейти до дослідження подій останнього року, бойовиків на Донбасі, видно, що при всій мобілізації ідейних добровольців і неідейних людей, готових поїхати на Донбас тому, що у них проблеми в сім'ї і проблеми з кредитами, все одно цих людей виявилось недостатньо для успішної боротьби з

українською армією. Це довела українська армія, яка де-факто в кінці липня – на початку серпня 2014 року розгромила більшу частину проросійських бойовиків і де-факто взяла їх в оточення, рятувати бойовиків вже довелося регулярній російській армії. Та ж історія і з Дебальцевим. Вона наочно показує, що нагнати якихось добровольців або заманити їх обіцянками високої зарплати з числа колишніх військових фахівців недостатньо. Потрібно використовувати регулярні російські частини армії. Тут непрямая відповідь про роль бойовиків. Так, вона була важлива для розпалювання конфлікту і для перших кроків дестабілізації, коли українська армія перебувала в колапсі і правоохоронна система не функціонувала. Нині ж, коли українська армія дієздатна, цих бойовиків явно не достатньо, щоб утримати за собою територію Донбасу. Значить, у цій всій історії важливу роль все-таки грає російська держава і її мілітаристські устремління, а не ініціативи ідейних добровольців.

За суб'єктивними спостереженнями, в Росії відбувається якась клерикалізація держави. Я не помиляюсь?

Клерикалізація має уповільнений характер уже останні 25 років. Тут питання не тільки в ініціативі церкви, вона, безумовно, є, а в тих політичних завданнях, які ставлять перед собою не віряни - керівники країни. Їм здається, що треба підтримувати православ'я, в рівній мірі, як треба підтримувати Большой театр або російський футбол. І ті, й інші види масової розважальної діяльності отримують державну підтримку, хоча вони частково перебувають на самофінансуванні, але без державної підтримки вони все одно не могли б існувати. Точно так само і з православ'ям. Коли держава вважає, що нам тут треба зміцнити, а тут посилити, щоб сподобатися публіці, тоді перед черговими виборами на регіональному рівні починають будувати новий кафедральний собор, а як тільки це не треба, так все і зупиняється. Друга частина проблеми полягає в тому, що в путінського угруповання, у цих самих чекістів, які дожили до віку дідів, проявився новий консерватизм, дуже нагадує бонапартизм, бонапартистські погляди США 50-х років. Коли є брак власної релігійності, він компенсується псевдоклерикальною риторикою або псевдоклерикальними діями, або просто боротьбою за мораль. Ось, якщо подивитися на список акцій проти віянь сучасності, гомофобну кампанію з 2013 року, це божевільна заклопотаність сексуальним вихованням молоді, або боротьбою із сучасними віяннями якимись, ми побачимо за цим дуже часто аргументацію виключно моралізаторську, але не релігійну. Багато дрібних груп, які ставлять на порядок денний «захистимо наших дітей від того-то і того-то», «врятуємо суспільство від блакитної загрози». Там реально жодної релігійної аргументації немає. І ці люди жодного відношення до церкви не мають. Ми бачимо формування якоїсь ідеології, яку можна було б назвати політичною релігією - є такий термін у соціологів - якби вона мала виразні обриси. Просто це нині консервативне моралізаторство без релігійної складової. Воно дуже лякає в рамках медіа, але дуже мало співвідноситься з повсякденним життям. Тобто антигомофобна кампанія поєднується з існуванням гей-клубів. Тобто є дві реальності. Медіареальність, яка за межами Росії, надає цьому всьому велике значення: в Росії щось у черговий раз заборонили. І друга – картина в реальному житті.

Ви вжили термін політична релігія в Росії...

Так, в Росії політична релігія більш впливова, ніж православ'я. Це культ Великої Вітчизняної війни, який, якщо вдаватися в історію, почав розвиватися після 1965 року під впливом політичних причин того року. Він досить скомпрометував себе до кінця 80-х років, потім були 90-і, а почав він відроджуватися в 2000-х. Знову почалася риторика «діди воювали», «віддайте ветеранам останню шану», почалася підтримка і складання нової символіки, що стосується війни, історія з георгіївською стрічкою... Росіяни вірять,

що сенс існування Росії і Радянського Союзу виправданий через спокутну жертву принесену народу протягом ВВВ, перемога як нове відродження радянського соціуму, шанування мошей як живих, так і мертвих героїв війни є державною релігією. Ефект від цього тривалий. І якщо ми будемо думати про переробку історичного досвіду радянського і пострадянського, то передусім треба думати про культ війни. Точно так само я маю сказати, що в Україні неоднозначна фігура УПА, культивське ставлення в одній частині країни, і цей культ намагаються поширити на решті території країни. Хоча сучасні політичні європейські партії напевно не стали б активно підтримувати УПА і політичні погляди ОУН і запрошувати товариша Бандеру за стіл переговорів. Для пострадянського простору краще взагалі на якийсь час забути про цей період історії і знайти інші об'єкти для героїзації, більш актуальні, більш сучасні.

Цікаво почути вашу думку як вченого про гучні «духовні скрепи». Що це таке?

Це теж медіа-образ. *(Усміхається)* Один раз президент бовкнув там щось, а оскільки вираз яскравий і сильний, далі навколо цього почався танець із бубнами - що за скрепи, де ці скрепи? Для мене це теж загадка, як і для більшості громадян. Для мене це чергове політичне бла-бла-бла, яке не має жодної складової.

#

Видавництво словників Oxford Dictionaries, найвідоміше у світі, оголосило, що словом 2016 року є «постправа». Це поняття «характеризує ситуацію, за якої об'єктивні факти мають менший вплив на формування громадської думки, ніж звертання до чистих емоцій». [13]

У такій системі координат російські ЗМІ існували вже давно, і перетворилися вони на пропаганду, що все найкраще взяла від радянської. Російська пропаганда шириться не тільки окупованими Донецькою та Луганською областями, а й дотягнулася і до тих населених пунктів Донбасу, що близько прилягають до лінії розмежування. Українське слово там відсутнє. Російська опозиційна журналістка Анна Домбровська з початку війни на території України, протистоїть російській пропаганді та висвітлює справжні реалії для своїх співвітчизників. Також активістка щоденно бореться з російським пресингом, розповсюджуючи українські газети серед населення прифронтових територій. 5 грудня 2017 року в прес-центрі «Главкому» Аня Домбровська розповіла, що вона щотижня близько 19 000 українських примірників власноруч розвозить прифронтовими містами та селищами. [14] «Спочатку я розвозила газети *«Жителі*

Донбасу», потім «Вісті Донбасу». Однак цього було замало, адже це були місцеві адаптовані газети. Тоді я вирішила розвозити всеукраїнські газети (газета «День». – Н. М.), щоб люди мали змогу бачити всі українські та міжнародні новини», – розповідає волонтерка.

Домбровська пригадує, що спочатку люди з підозрою поставилися до такої ініціативи, сприймаючи це за українську пропаганду. Певна недовіра присутня й досі, але поступово все більше людей долучаються до читання українських видань. За її словами, 50% коштів на друк та логістику друкованих видань надсиляли росіяни. Адже із закликом допомоги у боротьбі з російською пропагандою Домбровська зверталася передусім до своїх співвітчизників.

Відносини з Росією були драматичні. На питання, чому так склалося, як на мене, відповів Блаженніший, нині вже покійний, Любомир Гузар. *«(...) Ми різні. Ми, українці, усе ж таки наділені європейським духом. Ще за княжих часів ми підтримували контакти з Європою. Ми європейська нація – не лише Галичина, що була частиною Австрії, а й Східна Україна. Усі українці мають європейські риси поведінки і здібність використовувати свої таланти. Може, я ідеалізую, може, помиляюся. Однак подивіться, як Росія повелася з нами після Майдану? Вона на нас напала. Ми б таке зробили? Ні. Вона ж зробила й оком не мигнула. Російська пропаганда, державна поведінка – ми б так не змогли. Це не є поведінка нормальної, культурної – у європейському сенсі – держави. Росія так поводитися століттями. Росіяни традиційно впевнені в тому, що все залежить від батюшки-царя... Гадаю, якби в Росії церква стала більш самостійна, усе там могло би скластися дещо інакше. До неї потягнулася б інтелігенція. Бо, на жаль, там інтелігенція більшістю далека від церкви. РПЦ спирається не на високоосвічених людей, а на простолюддя – побожних добрих людей, які задовольняються тим, що їм дають. Вона немає підтримки інтелігенції», – говорив Любомир Гузар. [15]*

Прес-центр ІА «Главком», 18 вересня 2014 року

Гість: Александр Морозов, політичний філософ, журналіст, колишній головний редактор «Русского журнала»

Українці спостерігають за поведінкою росіян, як вони оцінюють агресію РФ в Україні, і не розуміють, куди «йде» Росія?

Це непросте запитання, Наташо, яке ви ставите. Я проїхав Німеччину, Австрію, Чехію і брав участь у багатьох експертних конференціях, круглих столах, і це запитання часто ставиться і в самій Росії: власне, а куди розвертається країна? При цьому важливо розуміти, що така велика держава схожа на гігантський корабель, і якщо перекласти кермо на два градуси, то далі замість Нью-Йорка можна припливти в Антарктику. Тому будь-які повороти політичного курсу мають колосальну інерцію, і в зворотний бік повернути досить таки важко. Ми, безсумнівно, бачимо, що взагалі весь третій термін Путіна не тільки те, що почалося півроку тому з початком російсько-української кризи, а й раніше. Трапився дуже глибокий поворот, який трансформує всю політичну систему в Росії. Коли це трапилося? Напевно, візьмемо за точку відліку, тепер дивлячись назад, перший рік після інавгурації Путіна. Перший рік жодних відчутних змін у політичному курсі не було. Обдумувати якісь стратегії, відповіді на події на Болотній площі. І ось у момент ухвалення закону Діми Яковлева (*закон, що забороняє всиновлення дітей з Росії іноземцями. Названий ім'ям загиблого в 2008 році від нещасного випадку російського хлопчика, який був усиновлений американською сім'єю. Таку неофіційну назву запропоновано пропрезидентською партією «Єдина Росія». Закон набув чинності 1 січня 2013 року. Активна частина населення Росії дала альтернативну назву - Закон негідників. – Н. М.) і зі справи Pussy Riot почалося прокатування якоїсь нової моделі. Ця нова модель повністю позначилася в ході української кризи. І в ході, власне кажучи, пропагандистського забезпечення анексії Криму й боротьби за Донбас.*

А що це за політична така нова система?

Передусім ми бачимо, що ця система остаточно для себе ухвалила рішення стояти на ідеї незмінності влади, тобто різні вибори на всіх рівнях влади, включаючи і вибори президента, знаходяться під питанням. І російське суспільство переконане, що Володимир Путін не піде і в 2018 році, і взагалі ніколи не піде. Це одна сторона незмінності.

А друга сторона цієї глобальної зміни полягає в тому, що ті сили, всередині правлячого класу, який представляє собою прихильників реформування, прихильників інституційних реформ, сучасного економічного розвитку, зазнали поразки. І сходять рішуче нанівець. Якщо раніше можна було вважати, то в Росії є залишки вільної преси, нехай і невеликі, які пов'язані з деякими ліберальним блоком в уряді і близько уряду, то тепер такого блоку просто немає. У цьому розумінні слова не залишилося жодного політичного суб'єкта або соціального суб'єкта, який міг би наполягати на продовженні політики реформ, на інтеграції з глобальною економікою. І третій суттєвий момент змін полягає в тому, що як ніколи в Росії з маргінальних кіл прямо в політичний центр перейшли люди, які добровільно наполягають на ізоляції Росії. Це не ті люди, які намагаються знайти якесь рішення для Росії, виходу з ізоляції, ліквідації наслідків невдалої політики останніх років. Ні, навпаки політичний центр повністю зайнятий людьми, які є прихильниками силової політики, при цьому є прихильниками добровільної ізоляції Росії.

А в чому прикол самоізоляції? Складається враження, що росіяни пишаються санкціями проти них...

Так, рішення абсолютно божевільні. Наприклад, (*посміхається*) добровільно відключитися від swift, перейти на золотий рубль, вітати санкції, тому то нібито санкції сприяють розвитку економіки і так далі. І всі ці ідеї тепер у центрі ситуації, і вона швидко не мине. Повторюся, незмінюваність влади, самоізоляція утворюють разом громадський клімат. У Росії змінився суспільно-політичний клімат, він став задушливим. Хтось правильно підібрав образ, що правління може бути одноосібним і не обов'язково демократія, питання в тому, наскільки небо опущене або підняте. І незрозуміло, наскільки

це небо в Росії має бути опущене і наскільки має бути душно, щоб стати в якісь загальні ряди, мобілізуватися. І тут дуже важливий момент: «російська весна» вже закінчилася і настає «російська зима». І тепер наслідки конфлікту з Україною цілком переходять на внутрішню політику Російської Федерації. І це буде найгіршим політичним сезоном за все 25-річчя.

Чому?

Це ситуація безальтернативності. Річ не тільки в тім, що 85% або 87% за опитуваннями підтримують самоізоляцію, силову політику і торжествують від «історичної справедливості» в зв'язку з анексією Криму. Річ не тільки в цьому, а в тому, що всередині еліт не існує жодного натяку на контреліту, тобто, хто міг би системно представляти альтернативу, що відбувається. Освічені класи розчавлені в результаті «болотного протесту», який був безумовно важливим і суттєвим, але оскільки громадський обсяг пішов на спад, тому є глибокий песимізм і небажання чинити опір. Ми бачимо, як хтось їде, хтось просто прикриває рот і не хоче говорити, ті майданчики, на яких можливе критичне висловлювання і критичне осмислення того, що відбувається, зберігаються, але вони відчувають дуже великий тиск. І людям доводиться добровільно відмовлятися від подальшої місії підтримувати якийсь градус критичного обговорення. У цьому сенсі слова клімат дуже поганий. І невідомо, звідки має прийти свіжий вітер внутрішньої російської політики. Якщо триватиме ця тенденція, то тут є кілька прогнозів. Одні сподіваються, що падіння цін на нафту протверезить Кремль. Інші думають, що така політика призведе до системних суперечностей усередині федералізму і в Росії розпочнуться якісь поділи. Але мені здається, що Кремль зберігає дуже хороші можливості мобілізувати населення Росії навіть в умовах економічних труднощів. І сподіватися на те, що щось трапиться і путінізм раптово впаде, не слід. А якщо навіть і допустити, що це станеться, то було б досить сумно і для російського суспільства, і для Заходу. Насправді нічого хорошого в катастрофі не буває.

А себе ви ким відчуваєте?

Сам я, звичайно, реформіст, і хотів би, щоб режим не завалився, поховавши всіх під уламками й вганяючи населення в бідність. Звичайно, хотілося б, щоб ця система реформувалася, а не розвалилася. Але я і не бачу перспектив якогось швидкого її розвалу.

Тобто надії немає, що російське суспільство прокинеться від путінського летаргічного сну?

У всякому разі, не тепер. Тут потрібно відповісти на запитання, а яка та подія, ті обставини, при яких має відбутися це пробудження? Адже насправді російсько-український конфлікт уже мав жахнути російське суспільство! Мене це вражає... Якщо задуматися про ту обставину, що в ході конфлікту один одного повбивали, що знаходяться в одній канонічній юрисдикції. Такого фантазмагоричного не було дуже давно, де христололюбиве воїнство в юрисдикції Московського патріархату з одного боку і христололюбиве воїнство Московського патріархату з іншого боку. Люди, які причащаються з однієї чаші, сповідаються разом, «разом» я маю на увазі одну церкву, виявляються по різні сторони лінії фронту. Це мало неприємно здивувати. На мій погляд, Кремль повинен був жахнутися. Адже це навіть не національна війна, і не політична, ні, вона політична і національна, звичайно, але тут є й інший аспект.

Виходить, що ми беремо участь не у воскресінні Христа, а в його розп'ятті. Я трошки вбік іду, але моя думка в тому, що суспільство не жахнулося таким фактом насильства. Тепер

питання: а чи здивується воно фактом насильства всередині себе? І це головне питання. Нині доводиться боятися не того, що громадяни з російським паспортами, які поїхали воювати в Луганськ і Донецьк, повернуться всередину російської політки і будуть там представляти якусь загрозу. Ні, вони загрози там не представляють, але суспільний настрій, який вони там пробудили, котрий пов'язаний із насильством, ось це становить загрозу. Структура захоплення, яку зазнало російське суспільство, схожа на футбольну фанатську.

Тут треба розуміти, що в російського народу довга історія. Звичайно, є Рахманінов і Чайковський, і в цьому сенсі слова, є Путін чи немає Путіна, а російський народ залишиться. І якщо з нами трапилося таке помутніння розуму, то треба зрозуміти його характер. Звичайно, було б божевіллям приписувати в цілому російському народу якісь імперські агресивні якості. Це помутніння в народі, як було в Німеччині, як було в багатьох народів між двома великими війнами. Але треба відповісти на запитання, чому це помутніння сталося і коли воно скінчиться. Може бути, правильно говорять, що всі ці двадцять років чогось дуже не вистачало і чомусь ідея справедливості зв'язалася з поверненням шматка території. Виходить, що на цьому поверненні, на цьому «приєднанні» Криму пережили катарсис, збудження, схоже на успіх при перемозі національної команди з футболу. І при цьому в цьому футбольному командному сезоні від весни до осені ще й перебіють вікна і когось виженуть, а потім прокинуться і скажуть, що ми ж футбольні фанати тільки тепер, а, взагалі-то, нам потрібно повертатися на заводи, умовно кажучи, кожному до свого верстата. Це ж неминуче. І в аналізі стану російського суспільства велику увагу посідає якраз ось цей футбольний фанатський настрій, як далека ось ця футбольна фанатська радість від того, що отримали уявну перемогу, хоча жодної перемоги немає. Скільки буде перебито голів, ніг і рук від цієї підліткової, інфантильної, безглуздої радості!

Усе-таки, що має статися, щоб пробудити суспільство? Може, опозиційні політики зможуть посіяти якесь зерно сумніву і воно проросте? Ось черговий протестний марш хочуть провести...

Я не став би пов'язувати надії з політичною опозицією. Звичайно, люди щось хочуть зробити і прагнуть. Мені здається, що Росія потрапила в становище, при якому велику роль буде грати культурна опозиція. Це найголовніше на сьогодні. І не випадково, Кремль взявся вести якусь свою роботу серед діячів культури, починати їх притискати, з'ясовувати, хто з них більший патріот, хто менший, кого позбавити тепер фінансування за брак патріотизму. Політична опозиція немає можливості, тому що Кремль побудував дуже давно систему, при якій просочитися всередину цієї системи вже стало неможливо, фільтри працюють абсолютно залізни. Так звана парламентська опозиція повністю розчинилася всередині системи і самостійно жодного голосу вона не проявляє. Видно, що жодних коридорів, жодних точок входу для політичної опозиції не існує. Тому залишається питання пов'язане з культурною боротьбою.

Я буду відверто говорити, думаю, навіть, якщо Кремль збирається побудувати таку ізоляціоністську систему і замкнути Росію всередині себе, то йому не вдасться побудувати культурну гегемонію, тобто єдину культуру, яка об'єднує уявний кремлівський народ. Це вийшло частково колись у Сталіна, це була епоха великого стилю, яка створила цілісну культуру, на тлі якої решта культурних явищ зникли кудись.

Це погано вдавалося вже в пізній радянський період. Тому що був потужний андеграунд і потужний культурний опір, який врешті-решт і зруйнував систему. Було видно, що ви не можете створити культурний офіціоз, щоб все суспільство споживало цю офіціозну

культуру, яка виробляється з якихось таких схем, які нині пропагує міністр культури Медінській. Він став символом неорадянського або пізньорадянського ставлення до культурних процесів. Я вважаю, що ставку треба робити на культурне різноманіття і наполягати на цій цінності. І політичне різноманіття є цінністю. І взагалі різноманітність є цінністю в житті. Якщо ви хочете створити, остаточно запропонувати росіянам систему єдиноначальності й одноманітності в житті, де є одна партія, один погляд на Україну, як на країну українських фашистів, один погляд на Америку, один погляд на мораль в одному коридорі і в одному кордоні, то в такому випадку, все одно можна сказати, що ви загинете із цією ідеєю культурної одноманітності. Очевидно, ця ідея суперечить самій антропології людини і її існуванню.

Один із російських політиків у нас, у прес-центрі, висловив таку думку, що якщо закінчиться війна на Донбасі, то і режим Путіна впаде, тому що Путін без війни не втримається.

Ні, я так не думаю. Це теж зі сфери надій. Навпаки я скажу радикальну річ: я бачу, що Кремль має такі можливості маніпулювання населенням, що навіть якщо завтра Путін раптово скаже, що повертає Крим, то кремлівські медіа легко розвернуть свідомість мільйонів на користь того, чому це потрібно було зробити. Тому припинення війни не загрожує ні Путіну, ні Кремлю. Війна на Донбасі закінчується або переходить в іншу фазу, але ми бачимо, як кремлівські медіа швидко переводять стрілки на США, мовляв, давайте вже будемо боротися не з українськими фашистами, а з американськими імперіалістами. Путін свого часу передав ряд островів китайцям, в тому числі острів Даманський, за який боролися радянські солдати. Але російське суспільство на те не тільки жодним чином не відреагувало, а й про це мало знає. Це я до того, що є дуже великі можливості, щоб маніпулювати.

Чому відбувається клерикалізація держави в Росії? Із чим це пов'язано?

Тут є два чинники. Їх треба розрізнити. З одного боку, як із партією, як із церквою, так і з різними рухами... коли дивишся на таку політичну путінську систему, то ставиш запитання: а де інструмент мобілізації? І з'ясовується, що партії нормальної немає, яка могла б мобілізувати, церква теж не мобілізує, тобто виходить, що Володимир Володимірович керує за допомогою телебачення. Це такий телеавторитаризм.

А церква в якому становищі? Треба сказати, то церква мовчала під час цього конфлікту. Як політичний оглядач добре бачив, що є команда патріархії, щоб всі спікери замовкли. Зазвичай, у нас в Росії протоієрей Всеволод Чаплін не закриває рот і коментує все підряд, висловлює будь-які моральні оцінки. Всі мовчали, боячись створити ще релігійний конфлікт. Але при цьому для нас новиною є та обставина, з якою важко буде далі жити, що пан Малофєєв (*Константін Малофєєв, російський підприємець, засновник Фонду святителя Василія Великого. Колишні співробітники Малофєєва А. Бородай та І. Гіркін взяли участь у військовому конфлікті на Донбасі. – Н. М.*), з одного боку, привозив афонські святині, а з другого боку, профінансував криваву бійню. І церкві ще прийдеться повернутися до цього питання. Зрозуміло, що ніхто його не благословляв на ці дії і я, так розумію, що патріархія дистанціюється від нього також, як дистанціюються від нього Сурков та інші кремлівські менеджери. Але, тим не менше, це дуже великий парадокс.

З ваших слів про незмінність влади, яка вкоренилася в головах російського суспільства, можна зробити висновок, що Путін надовго?

Так, Путін був раніше ставлеником, а потім він звільнився і став самостійним гравцем. Жодних обмежувальних його фінансових, економічних і політичних кіл не існує тепер. Вони всі відійшли вбік. Ті, хто міг би вплинути, пішли. Чи може його нинішнє оточення підштовхнути його до відходу? Я думаю, що при певних обставинах може, але для цього це оточення має запропонувати якусь схему спадкоємства. Це найголовніше питання. Але ніхто не хоче брати на себе таку відповідальність. Мені здається, що Владіміру Владіміровичу було б краще достроково піти у відставку як Єльцин. І не слід висуватися на черговий термін у 2018 році.

#

Але Путін таки піде на президентські вибори у 2018 році... і переможе.

У 2017 році Александр Морозов знову відвідав Київ і прес-центр «Главкому». Тоді під час зустрічі я у нього запитала, чому російський ліберал завжди закінчується на українському питанні? На що політичний філософ відповів:

«Не можна схилитися до такого міфу. Таке судження закріпилося в суспільстві, але це недобре. Так, існують люди в російській опозиції, які машинально транслиють, якщо не путінське, то пострадянське ставлення до всіх народів Східної Європи, а не лише України. Знаєте, у росіян присутнє зневажливе ставлення і до чехів, і до поляків... Незрозуміло, на чому воно ґрунтується, адже не можна сказати, що Росія пройшла блискучий демократичний шлях на тлі інших країн колишнього Східного блоку. Позначається, звісно, масштаб Росії та машинальне царювання тих, хто царями не є. На мою думку, неминуче те, що росіяни усвідомлять себе, незважаючи на масштаби країни, однією з невеликих націй. Сам я жив якийсь час у Німеччині, Чехії, країнах Балтії, і я бачу цей східно-західний світ по-іншому, ніж люди, які живуть у Росії. Адже неминуче виникає спотворення «оптики» і не тільки через кремлівську пропаганду... Навіть до чехів у росіян залишається «машинальне» братнє ставлення. Це при тому, що чехи на кілометри віддалилися від ідеї слов'янської єдності, яку вони самі придумали в XIX столітті.

Таке ж ставлення зберігається до сербів. Це якісь ідеї позаминулого століття в сучасному світі. Я думаю, що цього ніколи не буде. Я не вважаю, що ідея злипання народів збережеться. Люди мають виокремлювати себе й ставитися одне до одного як експати. У глобальному світі потрібно поважати самостійність іншої людини. Я нині кажу не про національні культури. Передусім таке ставлення пов'язане з розумінням гідності

іншої людини. Якщо мати до неї повагу, то не буде всіх цих «старших та молодших братів».

«Умом Россию не понять, аршином общим не измерить: у ней особенная стать – в Россию можно только верить». Тракткування цих рядків, написаних Федором Тютчевим, є різне. Але, так чи інакше, все зводиться до намагання розібратися в російському менталітеті. З огляду на сьогоднішня, Росію справді складно зрозуміти, особливо нам, українцям. Адже як можна здійснити збройний напад на сусідню державу, відхопивши частину її території, і водночас лізти в обійми зі словами «Мы же братья!»?

Олег Панфілов, публіцист, журналіст та професор Державного університету Ілії (Грузія) у своїй публіцистиці невтомно намагається пояснити сучасний феномен – створення держави Росія, в якій державною політикою визначено брехню, а вигадану історію подають як справжню. На думку пана Олега, поняття «ватники» з'явилося саме завдяки цим обставинам. Адже так іменують людей, які сповідують ідеологію, яка містить у собі культ особи, надуманого «православ'я», цензури та пропаганди, впевненості у «великодержав'ї» та «непереможності». Навіть ліберальна частина населення і політикуму Росії теж є «ватниками», адже ці люди при нагоді не забувають вдатися до порад, як жити іншим, з одного боку, а з іншого, – вони борються проти Путіна, але не проти системи.

Прес-центр ІА «Главком», 22 травня 2017 року

Гість: Олег Панфілов, публіцист, професор Державного університету Ілії (Грузія)

Олеже, навіщо ви почали розмови з «ватниками»?

Уперше на український книжковий ринок мої публіцистичні роботи вийшли торік саме українською мовою. Я спеціально не став називати другу свою книжку «Антирадянські історії - 2» – цього річ вийшли «Розмови з «ватником». Я розповідаю про історію Росії, намагаюся пояснити, що таке цензура історії, говорю про спроби російської та радянської імперій приховати від людей справжню історію. Росія виховувалася в цих умовах протягом кількох поколінь. І люди в нинішній Росії, та й не лише Росії, не знають, як, власне, створювалася Російська імперія, як захоплювалися нові території, як упродовж 150 років, у XVI - XVII століттях, тривала російсько-чукотська війна, була російсько-бурятська і навіть війна з індіанцями Аляски. У результаті цих завоювань, почала створюватися спільнота, яку назвали штучним етнонімом «русский», бо це прикметник.

За радянських часів із цієї спільноти вийшли люди-«совки», як ми їх назвали. А нині, коли вже немає ідеології комунізму, коли Кремль останні 12-13 років створює ідеологію «русского міра», я вирішив згадати старе визначення. Я гадаю, що багато людей із нинішнього покоління в Росії – неоімперці, які постійно виправдовують свою штучну історію, і їх можна закономірно назвати «ватниками». Тому і книжка теж так називається – «Розмови з «ватниками».

Але я хочу зробити попередження, що ви, Наталю, і всі читачі «Главкома» стають співучасниками злочину.

Тобто?

Річ у тім, що 15 травня 2017 року у Державну думу надійшов законопроект, згідно з яким всі іноземці, котрі викривляють історію Росії, будуть кримінально переслідуватися. Ініціатором такого законопроекту став лідер фракції «Справедливая Россія» Сергей Міронов. Якщо законопроект буде проголосовано, то людину можуть навіть заарештувати, арештувати її російське майно, заборонити в'їзд. Звісно, це все смішно читати. Але ж вони дійсно думають, що зможуть когось залякати. Проте цей законопроект зайвий раз мене переконує: російське суспільство – це суспільство дуже своєрідних людей, «ватники». Ці люди по-своєму оцінюють місце Росії в сучасній політиці та світі.

Звідки цей «ватник» народився?

Він існував завжди. «Совкова» людина завжди пишалася досягненнями радянської влади. Її весь час переконували в тому, що в них найкраща в світі космонавтика, московське метро і так далі. «Ватник» – людина, яка не приймає жодних переконань зі сторони. Вони так само вважають, що вони живуть у великій країні, яка періодично встає з колін. «Ватники» можуть бути з різних верств суспільства, різноманітних професій. Це може бути й інженер, і письменник, і вчений. Це така спільнота росіян, котрі по-старому вважають, що Росія – визначна країна, і не хочуть чути жодних аргументів, які суперечили б усталеній системі координат їхнього світогляду. Спробуйте їм сказати, що Росія – це відстала країна. Адже так воно є насправді. Можете уявити, як вам на горіхи дістанеться?

Але ж ідеологічні установки у «совка» та «ватника» – різні?

Тільки часова різниця є. «Совки» жили в Союзі при комунізмі і зі страхом перед КДБ, а «ватники» живуть у путінській Росії з дивною ідеологією «русского міра» і з таким самим почуттям страху, але вже перед ФСБ. Повторюся, що в російській влади особливих конкретних досягнень немає ні в політиці, ні в економіці, тому їм залишається тільки пишатися чимось химерним.

Хіба коректно називати людей «ватниками»?

Некоректно тоді, коли під час «Книжкового арсеналу» організатори попросили не використовувати назву моєї книги на презентації. Вони вважали, що це неполіткоректна назва.

А що стосується реакції росіян на назву книги, то я ще її не знаю. Але вони звикли весь час сваритися зі мною через те, що я про них пишу.

Навіщо ви взагалі вирішили вести розмови з «ватниками», якщо, за вашими словами, це люди, яких неможливо ні в чому переконати?

Це спроба постійного переконання. Я намагаюся пояснити не тільки росіянам, а й громадянам інших країн, що таке російська пропаганда і чому вся державність Росії тримається на брехні. Є деталі в російській політиці, котрі підтверджують усе те, що витворяла в радянський час тодішня влада. Наприклад, якою була східна політика, котрою керував Євген Примаков, підтримувався «народно-визвольний рух», а нині це все називається терористичними організаціями. За таким самим принципом створено ІДІЛ. Для багатьох було несподіванкою, що половина бойовиків ІДІЛ розмовляє російською. Просто так ця організація не могла з'явитися.

Я проаналізував кілька моментів. Нещодавно було опубліковане відео, де бойовик ІДІЛ начебто відрізає голову колишньому бойовику, котрого звинуватили у співпраці з ФСБ. Впадає у вічі, що це два етнічних росіянина, обидва розмовляють російською. І от якщо проаналізувати це відео з точки зору режисури, то це просто неймовірна робота! Я сумніваюся, що відео робили десь на Близькому Сході – швидше за все, на території Росії. Окрім того, там кілька камер знімало цю постановку, хороший, чистий монтаж відео. «Засуджений на смерть» одягнений в одяг помаранчевого кольору. А в мистецтві яскраві плями мають значення для привернення уваги.

Вам дорікатимуть, що ви ненавидите росіян. Але ж ви теж росіянин...

Ні, я нікого не ненавиджу. При нагоді можу розказати негативні якості українців (усміхається). Справа в тому, що і Україні, і Грузії хотілося б мати нормального сусіда, а не постійного агресора.

Я ніколи не був громадянином РФ. Я народився і виріс у Таджикистані, я вихований в таджицькій культурі. Уже кілька років я є громадянином Грузії. А національність я сприймаю не за заповненою графою у реєстраційних документах і не за прізвиськом, а за вихованням, тобто за культурним контекстом, у якому виросла і живе людина.

Я завжди був росіянином, із мамою-росіянкою і татом-росіянином, але з дитинства розмовляю таджицькою мовою, багато років вивчав історію Центральної Азії, писав наукові статті, книжки і не зовсім розумів, чому інші росіяни весь час намагалися мені нагадувати про мою національність. Навіщо? Подорослішавши, зрозумів причину: вони не знали таджицької мови і не бажали її знати. А щоб якось виправдати себе і свою нікчемність, підкреслювали свою особливість, або, як вони говорили, – самотність. Це виглядало, звісно, безглуздо. Коли я їх називав колонізаторами, вони ображалися і називали мене русофобом. Найдивніше, що так мене продовжили називати, коли я деякий час жив у Росії. Я там працював і намагався зрозуміти свою «історичну батьківщину». Я сподівався побачити ту саму пропаговану добродушність, а бачив геть інше. Я чув «чурка», «хачик», «вузькоокий» і найулюбленіше їхнє – «чорнож...пий». Тому називати мене росіянином – глупство, незважаючи на моє російське прізвище.

У попередній своїй книзі «Антирадянські історії» я написав, що якби кожен росіянин намагався знайти походження свого прізвища, то половина стала б знову татарами, бо багато прізвищ мають татарське походження. Наприклад, Булгаков, Карамзін, Кутузов, Аксаков. Частина знову стала б українцями, інші стали б поляками, французами, голландцями, а я знову став би греком.

Ви зазначили, що «русский» – це прикметник по відношенню до нації?

Так, це прикметник. У слова «русский» цікава політико-географічна доля. Його ледь-ледь можна назвати етнонімом, оскільки часто цим словом позначали не національну

приналежність, а державну. От, чи знаєте ви, що предка російського письменника Аксакова звали Аксак, тобто «кривоногий», а справжнє прізвище предка поета Лермонтова – Лермонт? У Шотландії предок був Лермонтом, а в Росії він, як бачите, став Лермонтовим.

У кожного народу є своя історична пам'ять та якості, що є частиною ментальності. Серед них риси, властиві сучасним народам, незалежно від раси чи віросповідання, відповідальність за минуле і передбачення майбутнього. Мені страшенно подобається слухати розповіді таджиків, грузинів, українців про своїх предків до п'ятого чи сьомого коліна. Це історична пам'ять, яка допомагає нащадкам осмислити себе й оцінювати свої вчинки і провини, передбачати своє майбутнє. А росіяни цього не можуть зробити, вони не знають так глибоко своїх предків. Без минулого не можна створити якусь ідеологію та пояснити свою ментальність. Ось тому й було за три-чотири століття створено таку масу людей, які називають себе прикметником «русский». І всі нинішні їхні проблеми корінням сягають саме в це – відсутність історичної пам'яті. Для росіян ця тема чомусь табу.

Але ж Борис Єльцин намагався ввести в обіг поняття росіянин.

Це логічно. Так само як і американці, і французи різного етнічного походження. Мені подобається, як це роблять і українці, серед яких є й угорці, і болгари, і роми, і кримські татари, але нині відбувається переломний момент, коли україномовних кримських татар стає дедалі більше. Тому це не етнічне визначення. Це визначення державності. А у росіян це досі вважається етнічним визначенням, під яким немає жодної основи.

«Русский» – це штучний етнізм, адже багато людей переміщували з одного місця в інше. І коли розширялася Російська імперія, то це було звичною справою. На пусті території Уралу, Сибіру перевозилася велика кількість людей із Центральної Росії, з України.

Етнізм – це не стільки, ким ти себе відчуваєш нині, а, швидше, звідки ти. Українець, котрий живе на Далекому Сході, пам'ятає своїх предків із Полтави чи Запоріжжя, чи ще звідкись. Так само, як і українці, що живуть у Грузії, майже 200 років пам'ятають своє походження. І хоча грузинські українці вже не знають української мови, але вони чітко пам'ятають, що вони – українці.

У своїй першій книзі «Антирадянські історії» я наводжу вигадану історію про те, як у XVI столітті російська армія, пересуваючись Уралом, зустріла старого. У нього запитали, хто він. Той і відповів: «Я – татарин, звати Аксак». А йому сказали: ні, ти тепер будеш «русский», а твій прапраправнук буде видатним російським письменником Аксаковим. Розумієте, прізвище – завжди ознака минулої культури, минулої національності. А чому вони про це все забули? Чому вони забули, що колись вони були татарами? Я нічого поганого не бачу в тому, щоб знати, хто твої предки. Адже це не предмет для того, щоб говорити, хто кращий, а хто гірший. Вони просто втратили велику частину свого минулого. Як казав класик, не знаючи своєї історії, неможливо побудувати своє майбутнє.

Росіянам просто соромно, бо в такий спосіб розвінчується міф про велич?

Соромно за те, що все відбувалося шляхом насильства. Згадайте, як протягом 150 років завойовували чукчів. І ці 150 років чукчі відстоювали свободу власних територій. До них приєднувалися алеути, ескімоси. Але через 150 років їх усе одно захопили. Але всі ці народи пам'ятають це досі! У них є міфи, є легенди. А чи є легенди у тих нащадків, чий предки воювали? Сумніваюся, я нічого не знаходжу. Тут, швидше, у росіян сором у можливості шукати.

Я хочу зазначити, що все, про що я пишу, – не намір когось принизити, образити. Я лише намагаюся пояснити, що шукати переваги над сусідами, намагатися їх захопити, підкорити, вічно не вдаватиметься. Бо будь-яка імперія рано чи пізно розпадається. І треба завжди пам'ятати, яке майбутнє їх очікує.

Нині ми бачимо, за вашими словами, «ватників» у Росії. Хто прийде їм на зміну?

Це складно сказати. Але, зважаючи на продовження політики насильницької асиміляції, і це не етнічна вже, а психіатрична асиміляція, з населення роблять абсолютно безвольну слухняну масу. Це треба Путіну, щоб у нього було якомога більша кількість прихильників «русского міра». Російській армії потрібні люди, щоб вони воювали чи то на Донбасі, чи то в Сирії, чи ще десь. Чим закінчиться цей експеримент? Складно сказати.

Я ставив собі запитання, чи є в сьогоднішній російській опозиції люди, яких можна назвати політиками сучасного світу. На жаль, немає. І боюся, що навіть ті, кого ми звикли називати ліберальними політиками, так чи інакше підтримують політику Путіна. Покійний Борис Немцов підтримав війну Росії в Грузії у 2008 році. Нинішній опозиціонер Навальний підтримав і війну в Грузії, й окупацію Криму. Говорити про те, що вони політики-опозиціонери... А до чого чи до кого вони опозиціонують? Вони борються проти конкретної людини, а не проти системи.

Я песиміст щодо майбутнього Росії та її населення. Тому я дуже хотів би, щоб мої ці книги були видані і в Росії, і ці всі політики їх прочитали. Бо відсутність правдивих знань із власної історії тільки погіршує їхню роботу як політиків.

Чи можливо змінити ідеологію «ватника»?

Можливо, за умови зміни влади в Росії. Багато що залежить від керівника. Наведу приклад. Колись у Пермській області, нині це Пермський край, був хороший губернатор, при якому спокійно виходила незалежна і дуже популярна газета «Вятский наблюдатель». Як тільки змінився губернатор, у якого свої погляди на свободу слова, газету швидко закрили.

Я взагалі прихильник розпаду Росії. Це штучна територія, яку створили внаслідок воєн, тож і її кінець має бути логічним. Якщо політики не можуть створити ідеологію в державі, яка задовольняла б усіх, у тому числі й національні меншини та сусідів, що розглядали б Росію як правову та демократичну державу, тоді логічний кінець у тому, що Росія розпадається. Для цього є і сучасні причини, й історичні.

Наскільки небезпечною є поширення ідеології «ватника» на Україну, Грузію?

«Ватники» у вас є давно і завжди були. Я їх називаю «укроватниками». Це люди, які сприймають російську пропаганду як інформацію, вони живуть на сході, на півдні України і досі вважають Росію центром політики, ностальгують за Радянським Союзом. Для них дуже важливим є збереження російської як мови не тільки спілкування, а й отримання інформації.

У Грузії зовсім інша ситуація. У нас немає «русского міра», п'ятої колони, російська мова уже практично не використовується. Тому вплив російської пропаганди мінімальний. Грузія як держава існує близько трьох тисяч років. Тому сформована історична пам'ять. Ставлення до Радянського Союзу доволі презирливе, а до нинішньої Росії – негативне. Тих, хто не довіряє Росії, – 86%. Україні ще треба помріяти про такі цифри.

У нас ще є таке поняття як «вишиватники», що демонструють свою зверхність, шовінізм. Чим вони відрізняються від «укроватників»?

Ті, хто з націоналістичним нахилом, мають на це більше право. Бо вони живуть у своїй країні, а не ті «укроватники», які дивляться в бік Кремля. Це перше, а друге, що вони все ж таки є носіями етнокоду, хранителями культури. Нехай їхні дії нині грубо виглядають, і це неприємно, але з часом, мені здається, вони поведуться по-іншому. Україна не може бути націоналістичною державою, бо в Україні є національні меншини, корінні народи і є також регіональні відмінності між самими українцями. Київ відрізняється від Львова, Львів – від Ужгорода, Ужгород – від Черкас.

18 травня я був у Львові. Всі жителі вийшли на вулиці у вишиванках. Я теж із Грузії привіз свою улюблену вишиванку. Це дуже важливо, коли люди носять свій національний одяг. Бо це ознака ідентичності, ознака власної культури та ментальності. А у «ватників» цього немає.

Якщо вимкнути телевізор, «ватники» зміняться?

Звичайно, пропаганда має вплив. Але, якщо в телевізор запхати когось іншого, а не Путіна, то за три тижні нового так само любитимуть. У Росії не може бути демократії, адже там немає жодних традицій. Усе ж таки, в Україні були традиції – і державності, і публічної політики, і свободи слова. А в Росії цього всього не було. Ще раз повторюся: росіяни – це штучно створений етнос. Тому і є таке болото в думках про те, що собою являє Росія. Коли її називають великою, ну, так, за територією вона велика, але за розселенням народу – ні.

Я завжди росіянам кажу: знайте свою історію. Попросіть вибачення в тих народів, які ви захопили, перепросіть у своїх сусідів, на яких нападали. Адже нині в РФ тільки Татарстан та Чечня вирізняються своєю самобутністю. Решта народів – ні. Вони навіть уже не говорять своїми рідними мовами. От для того й потрібен цей прикметник – «русские». Ще трошки – і вони примкнуть до загальної маси.

Американці – так само штучно створена нація. Нація, яку створили емігранти.

Так, але США відрізняє від Росії те, що американці формували свою історію, свою штучну націю на принципах свободи, а російська імперія формувала свою державність на критеріях несвободи, насильства. І якби росіяни могли щось взяти від американської спільноти, то було б добре. Але ж вони не хочуть нічого робити. Навіть ця нова ідеологія, яку придумав Путін зі своїми ідеологами у 2005 році, нічого немає спільного з реальністю. Має бути якась ідеологія «русского міра», додали туди православ'я з елементами минулих зв'язків із КДБ, зробили з цього тоталітарну ідеологію, і все. Тут теж немає майбутнього. Щоб щось у Росії зрушилося, росіянам треба запропонувати щось інше. Проблема в тому, що немає того, хто міг би це запропонувати.

#

Діставалося на горіхи від РФ і українській діаспорі, зокрема в Москві. Якщо українці в США та Канаді були надзвичайно активними, починаючи від збору гуманітарної допомоги до акцій протесту й тиску на владу, то лише поодинокі росіяни, які

ідентифікують себе українцями, виступали проти режиму Владіміра Путіна і засуджували ним організовану війну на сході України та анексію Криму. Але треба подивитися правді в очі й розуміти, що політичні умови життя українців у світі різні.

У Російській Федерації влада почала занадто сильно придушувати абсолютно все, що стосувалося України. Так, у жовтні 2015 року українському лідерові діаспори Віктору Гіржову заборонили в'їзд до Росії до 1 вересня 2020 року. Жодних мотивів для заборони не було оголошено. Заборону в'їзду Віктор Гіржов пояснив своєю підтримкою України в ефірах російських телеканалів. [16] «Я не приховую своїх поглядів і скрізь, де можу, активно виступаю за нашу країну», – коментував подію Гіржов журналістам.

Прес-центр ІА «Главком», 30 жовтня 2015 року
Гість: Віктор Гіржов, співголова ГО «Українці Москви»

Скільки мешканців Росії ідентифікують себе українцями?

В Росії є два мільйони мігрантів з України і є два мільйони діаспорян, які вже інтегровані у РФ. Тобто це громадяни Росії, а під час перепису вони ідентифікували себе як українці. У 2002-му році під час перепису було майже три мільйони українців у РФ, але у 2010-му році – вже два мільйони. Іншими словами, третину як корова язиком злизала. Це наслідок асиміляції. Ці люди не виїхали, не вмерли, просто перестали себе асоціювати з українцями. Це наслідок і тієї антиукраїнської політики, яку веде Російська Федерація.

Але й два мільйони – це немало. Чому українці в Росії не протестують проти того, що вчинили російські силовики з українською бібліотекою.

Говорячи про свою ідентичність, українці в Росії в основному позиціонують себе в культурному плані, ментальному. Але виходити з протестами – це трохи інше. Вони, живучи в Росії, звикли до того, що будь-який протест – це дуже небезпечно для них, для їхніх родин, для кар'єри. Окрім того, всі ці люди є громадянами Росії. Українці Росії й українці України – це дуже різні люди. У них різний рівень свідомості. Можливо, в тому є причина.

Поліція провела обшук у квартирі голови організації «Українці Москви» Валерія Семененка. Чому тепер, адже раніше настільки нахабної поведінки силовиків не було?

Чому ж не було? У 2010 - 2011 роках Семененка також викликали до ФСБ, бесіди проводили. І не тільки з ним. ФСБшники беруть читацький формуляр відвідувача бібліотеки і дивляться, що людина читає, які книжки бере. Потім цих людей точково вибирають, зустрічаються, проводять бесіди. І після таких бесід на Луб'янці люди по-іншому ставляться *(до того, яку літературу брати наступного разу. – Н. М.)*. Таким

чином іде психологічний тиск: на керівництво бібліотеки, на читачів українських книжок. Це все для того, щоб люди думали по-російськи, а не по-українськи.

У Наталії Шаріної, директорки Бібліотеки української літератури в Москві, була репутація прихильниці Путіна. Для чого ж її було затримувати, як пояснити логіку влади?

Логіка влади проста. Значить, людина колаборант, вона зрадила російській традиції, прониклася українським. А якщо ти проникся українським, для Росії ти стаєш ворогом. І не важливо, що ти громадянин, навіть чиновник російський... У 2006 році в бібліотеку прислали, як ми вважали, кризового менеджера Наталію Шаріну. Тоді з бібліотеки було звільнено багато українців, влада хотіла зачистити український колектив. Був такий факт: вона з колегою вивезла і спалила цінні діаспорні видання. Але люди міняються з часом. Вона якось прониклася українською темою і стала деякою мірою патріоткою України. Ми бачили в бібліотеці різну націоналістичну літературу, яка була вилучена. У 2010 - 2011 роках ми відстоювали бібліотеку, яку хотіли переформатувати на бібліотеку народів Росії. Боюся, що і нині їй те саме загрожує. Завжди українці були в полі зору, для них це як червона ганчірка для бика. У Москві з полиць Першої науково-популярної бібліотеки на базі Центральної дитячої бібліотеки №14 попросили прибрати монографію Сергія Абашина «Націоналізм у Середній Азії: у пошуках ідентичності». Інформація про це з'явилася на сторінках бібліотеки в соцмережах. Тобто іде зачистка взагалі всього поля літератури, яка може викликати в людей асоціацію з Майданом, бажання вийти на протест тощо.

Московський депутат Дмитрій Захаров закликав українські організації згорти діяльність у Росії, особливо «Українців Москви». Чому така увага саме до вашої організації?

Скоріше за все, він проводить паралель із моєю діяльністю. Я дуже часто бував на російських центральних телеканалах у Соловйова, Толстого (*російських ведучих-пропагандистів. - Н. М.*), публікую статті, де відстоюю все українське. Грубо кажучи, тикаю носом росіян у ту дійсність, яка у них є. Видно, це спрацювало.

Де в Росії найпотужніші осередки українства, де є бібліотеки української літератури ще, крім Москви?

Є невеличкі бібліотеки місцевих організацій. Є недільна школа у Нижньокамську, це у Татарстані. Там в українців є хороша школа, а при ній бібліотека. Допоки працювало генконсульство України у Нижньому Новгороді, при ньому працювала і недільна школа, в якій була і бібліотека. Генконсульство закрили, і все зникло. Є також у Хабаровську і Омську. Москва, Санкт-Петербург, ті міста, які я назвав, – це найпотужніші (*осередки українства. – Н. М.*) в Росії. У Новосибірську відкрили нещодавно пам'ятник Тарасові Шевченку. Це взагалі знакова подія.

За який кошт живе діаспора українців у Росії, хто фінансує вашу організацію, заходи, які проводите?

У Москві з цим складніше. У регіонах – легше з владою. Якись є особисті контакти, нам допомагають, виділяються певні кошти на проведення заходів самою російською владою. Не тільки об'єднання українців, різні об'єднання етнічні проводять фестивалі. На це виділяє гроші держава. До останнього часу національним питанням в Росії займався департамент національної політики Мінрегіону (*Міністерства регіонального розвитку*

РФ). Нині цей департамент у цьому міністерстві ліквідували. Я особисто ставив питання повернути Міністерство національних відносин, яке би займалося координацією національних організацій, фінансувало їх.

Як збираються гроші? Все власними зусиллями. На пам'ятник (*Тарасу Шевченку. – Н. М.*), наприклад, збирали і громадою, і бізнесмени місцеві допомогли. Володимир Паук, який очолює українську національно-культурну автономію Новосибірська, допомагав.

Чи є небезпека, що в Росії заборонять діяльність «Українців Москви» так само, як у 2012 році заборонили діяльність Об'єднання українців Росії?

Оскільки головного подразника, тобто мене, не пускають тепер до Росії, заборонивши повертатися на 5 років, то навряд. Хоча ми ж не ведемо політичної діяльності, за статутом вона заборонена. Театр у нас є, хорова капела. Останній великий захід, у якому ми брали участь, був присвячений 200-річчю Миколи Гоголя. У 2009 році ми провели великий триденний фестиваль української культури, такий собі Сорочинський ярмарок у Москві. Там були конкурс пісні, гала-концерт, усе було дуже цікаво. «Українці Москви», звичайно, були кісткою тих заходів. Після цього ми хотіли зробити постійний фестиваль української культури. Так як, наприклад, діаспори з ісламських країн проводять Навруз (*весняне новорічне свято рівнодення. – Н. М.*). Мабуть, ідеологічна складова спонукала відсувати нас кудись подалі, щоб ми не маячили, тому втілити це не вдалося.

Не виділяють фінансування. На фестиваль Гоголя дали тільки тому, що Гоголя росіяни вважають трохи своїм, а ми - своїм (*посміхається*).

Про яку суму йдеться, скільки Росія виділила на проведення фестивалю на річницю Гоголя?

Близько трьох мільйонів рублів.

За вашими підрахунками, скільки потрібно грошей на проведення окремого українського фестивалю?

Дивлячись про який захід ітиметься. Ми виходимо з того, що у посольстві, у культурному центрі українців на Арбаті є свої готелі. Наприклад, проживання за цих умов для учасників фестивалю було б безплатним, але проїзд за свій рахунок. Також потрібні гроші на спорудження сцени, оренди апаратури, виготовлення пам'ятних знаків, подарунків тощо. Пропонувався варіант, коли частину грошей виділяє Росія, частину - діаспора, і частину - Україна. Але у діаспори грошей немає взагалі. В Україні теж проблеми. Наприклад, при Ющенкові і при Януковичі були програми допомоги діаспорам, програми співпраці із закордонними українцями. Трохи мені на сайт навіть тоді виділили. Але це фінансування все одно було більше на папері.

Скільки українців проживає в Москві?

За підсумками перепису 2010 року, у Москві позиціонували себе українцями 254 тисячі осіб. У нас в організації десь 200 активних членів... Якби проводилися масові заходи, були б нагоди з людьми спілкуватися у більшій мірі. Можливо, вони б сказали, що ми українці, але не усвідомлювали цього раніше. Проте цього немає.

Чи є потреба в українській школі?

Діти є. Але все потрібно організувати на громадських засадах. Потрібно гроші на людину, яка займалася б координацією роботи. Тоді можна було би йти до людей з конкретною інформацією, мовляв, в такому-то приміщенні буде школа. Чи хочете там навчати своїх дітей? Потрібно починати з першого класу, а для першого класу діти є.

#

Практично в цей же час інформаційний простір розрізала новина про обшуки ФСБ в Бібліотеці української літератури в Москві. Шукали літературу екстремістського характеру. Вилучили дитячий журнал «Барвінок», у якому до Дня захисника України 14 жовтня була розповідь про героїв АТО і було зображено прапори Української держави та «Правого Сектору». Директорку закладу Наталію Шаріну затримали і звинуватили у «розпалюванні національної ворожнечі». Організував обшук депутат Ради депутатів муніципального округу Якиманка в місті Москві Дмитрій Захаров. На своїй сторінці «Вконтакте» 29 жовтня 2015 року він не вибирав слова, пояснюючи свою мотивацію (далі мовою оригіналу, граматику і стиль автора збережено. – Н. М.):

«Либерально бендеровские говноеды начали кампанию по созданию образа мученицы из задержанной вчера директрисы Библиотеки Украинской Литературы. Так вот, персонал библиотеки по крайней мере, виденный вчера, исповедует проукраинские и русофобские взгляды. Эти люди с улыбками на лицах говорили, что нет ничего страшного в лозунге Слава Украине, Героям слава размещенном в детском журнале. Лозунге убийц и карателей. Именно с такими улыбками девочки разливали бензин в коктейли молотова в огне которых сгорели люди в Одессе. Типа, а что такого, это украинский патриотизм. Эти же люди поддерживают миф о голодоморе не как общей трагедии Советского Союза, а о том, что зловердная большевистская власть специально морила голодом хохлов. Есть информация, что в библиотеку поступали экстремистские книги запрещенный в РФ, но с хохляцкой хитрожопостью поменяными названиями и реквизитами, но старыми текстами. Типа и книга экстремистская и нарушает закон, а формально в списке запрещенной литературы не присутствует. А теперь о приятном, по просьбам трудящихся которые вчера массово приходили в комментарии в твитер. По последней информации директриса задержана на 48 часов и статья которая ей может грозить 282. Так же обращаюсь ко всякой бендеровской сволочи - сворачивайте свою деятельность в РФ. Свобода лучше несвободы. Особенно касается организации Украинцы Москвы». [17] Міністерство закордонних справ України та

Міністерство культури України заявили рішучий протест у зв'язку із затриманням директорки бібліотеки та намагання Кремля начепити ярлики «екстремізму» й «русофобства» на все українське в Росії.

У свою чергу, я як керівник прес-центру «Главкому» оголосила флешмоб на своїй сторінці у Фейсбук в підтримку української книжки в РФ, негайного звільнення з-під варти директорки бібліотеки Наталії Шаріної та проти зухвалих дій ФСБ Росії в Бібліотеці української літератури в Москві. [18] Запропонувала фотографуватися з будь-якими книжками українських авторів та створила хештеги [#Russia451](#) [#Росія451](#) [#FreeSharina](#) [#УкраїнськуКнижкувРосію](#). До моєї ініціативи долучилися відомі українці: правозахисниця Олександра Матвійчук, журналістка і правозахисниця Марія Томак, співачка та громадська діячка Анжеліка Рудницька, викладачі та студенти КНУ ім. Т. Шевченка, учні столичних шкіл, волонтери АТО, волонтери Безкоштовних курсів української мови. [19] Наталію Шаріну запроторили під домашній арешт, а згодом його продовжили. Як іронічно написав 27 січня 2016 р. спецкор українського видання УНІАН у Москві Роман Цимбалюк: *«В Москве продлевают домашний арест директору Библиотеки украинской литературы Наталье Шариной. Экстремистка из читальни носит на ноге электронный браслет, чтобы не сбежала. Наталья Григорьевна попросила разрешить выходить на улицу на прогулки, суд отказал. Опасно в Москве иметь дело с Украиной».*

Дипломатичні відносини з Росією не були розірвані, але їх звели до нуля – український посол у Москві був відсутній.

9 лютого 2018 року Борис Базилевський, експерт із безпекових питань, Надзвичайний і Повноважний Посол України, Генеральний Консул України в Чикаго, США (1999 – 2005 рр.), голова Комітету у закордонних справах і зв'язках із СНД (1995 – 1999 рр.) наполягав на тому, що Україна має розірвати дипломатичні відносини з державою-агресором та окупантом. А також, відповідно до статті 40 Договору про дружбу, співробітництво та партнерство між Україною та Російською Федерацією, за півроку до закінчення

дії договору повідомити письмово про те, що Україна не бажає продовження дії цього документа. В іншому випадку, його дія продовжиться автоматично. [20] Відповідно, до 1 жовтня 2018 року держава Україна за логікою мала б визначитися, чи «дружити» з агресором надалі.

Більше того, не розірвання дипломатичних відносин ставить Україну у зв'язку з виборами президента РФ в окупованому Криму в незрозумілу позицію. *«Якщо ці вибори відбуватимуться в Криму, і ми їх визнаємо, то це означатиме, що ми визнаємо й анексію, окупацію Криму Російською Федерацією. Однак, якщо ж ми не визнаємо виборів, то після цього виникає ланцюжок подій. Чи визнаємо ми легітимним президента Російської Федерації? Якщо не визнаємо вибори, то не визнаємо й президента РФ. Тоді жодних стосунків ні з президентом РФ, ні з його апаратом чи адміністрацією Україна здійснювати не може»,* - розповів Борис Базилевський.

Він наголосив на цікавій колізії: *«Адже ми самі порушили міжнародне право, не перервали дипломатичні стосунки з агресором, а підтримуємо їх. Порушили ми його на шкоду собі, адже тепер виникає питання Криму, стосунків з РФ та питання визнання виборів міжнародними партнерами».* [21]

Натомість влада намагалася демонструвати «розірвання стосунків» у культурній царині. Так з'явилася ініціатива складання списків заборонених для перегляду фільмів. Списки містять назви фільмів і телесеріалів, яким анульовано державні посвідчення на право розповсюдження і демонстрацію, починаючи з 2014 року. Ось перелік актуальний станом на 1 грудня 2017 року. Так, за участі актора Яна Цапника були заборонені фільми «Привіт, дурила!», «Тихі вири», «Дві долі», «Під зливою куль», «Ні кроку назад», «Формула стихії», «Сорокап'ятка», «Зачароване кохання» (1 - 62 сер.), «Роман вихідного дня», «Вагома підстава для вбивства», «Почуй моє серце», «Зимове танго», «Ідеальний шлюб», «Помилки любові», «Братство десанту», «Королева бандитів», «30 побачень» і «Вічна відпустка» (1 - 3 сез.). Через участь актора Федора Добронравова заборонили шість сезонів серіалу «Свати», а також фільм «Свати. Життя без гриму». Через Жерара Депардье два фільми - «Вавилон нашої ери» і «102 далматинці». [22]

Також складено список заборонених книг в Україні для ввезення з території РФ. Одним з ініціаторів ідеї виступив уже колишній народний депутат від «Народного Фронту» Остап Семерак. У себе на сторінці в соцмережі він написав: *«Проста пропозиція до Мінекономіки: заборонити ввіз на територію України російських книг. На мій погляд, головна зброя Росії, котру вона використовує проти України протягом століть, не їжа і мийні засоби. Це – мова і церква. Доти, доки в Україні читатимуть детективи про феєсбешників та битимуть поклони «во славу Кіріла», будуть розбрат і зневіра між нами, українцями. Не варто перераховувати, скільки разів московіти забороняли нам, українцям, писати, читати і навіть думати рідною мовою. Перелік цих історичних дат відомий кожному школяру. Утім, саме зараз ми маємо реально добру нагоду нарешті зупинити експансію споживацької російськомовної культури. Ми ж не купуємо російські товари в супермаркетах. Давайте припинимо забивати мізки українців російською літературою. Так само вчинимо і з серіалами, які також є продуктом виробництва, і можуть бути заборонені до ввезення на митну територію України.*

Я готовий звернутися з такою пропозицією до моєї фракції «Народного Фронту», коаліції, уряду та особисто прем'єр-міністра. Водночас ми, українці, люди нездичавілі, і сповідуємо європейські принципи толерантності та поваги до іншої думки. Зовсім не хотів би, щоб моя ініціатива сприймалася як спроба заборонити російську літературу чи мову. Просто хотілося б, щоб російську книгу в Україні було непросто знайти. Чужомовна література мусить бути присутня, але не повинна бути домінуючою. Тож запрошую до дискусії письменників, книговидавців та всіх небайдужих.

Р. С. Директор Бібліотеки української літератури в Москві Наталія Шаріна знаходиться під домашнім арештом до 28 січня. Якщо прокурори не вгамуються, їй може загрожувати до 8 років ув'язнення за екстремізм. Серед вилученої в бібліотеці літератури – книжки про Бандеру та журнал «Барвінок». Це так, до слова». [23]

Валентина Бадрака всі знають як справжнього експерта у військовій тематиці. Воно й не дивно, адже він давно очолює Центр дослідження армії, конверсії та роззброєння. Але мало хто знає, що Валентин Бадрак – чудовий письменник. У творчому доробку має чимало серійних книжок про психологію особистості, як «себе виростити», а ще художні романи. Найпопулярніший роман «Східна стратегія. Офіцерський гамбіт». Цю книгу я перечитала

двічі, тим більше в умовах російської окупації нашої країни – не тільки територіальної, а й мовної і навіть світоглядної. Сам Валентин каже: *«Я переконаний, якщо кожен із нас почне з переосмислення наявної в нашій власній свідомості ціннісної системи координат, руйнівні стереотипи, що домінують у наших уявленнях, поступово відступлять. Невігластво і безвольність - дві найбільші вади сучасної людини, і якщо нам вдасться подолати їх тяжіння, відбудеться очищення свідомості»*.

Валентин Бадрак разом зі своїми колегами по цеху є частими гостями прес-центру. Якщо більшість наших розмов торкалися тем озброєнь і воєнних подій на сході України та в Криму, то напередодні масового і дуже знакового для книжкового ринку заходу «Книжковий арсенал» Валентин завітав у гості в статусі письменника. Тому і розмова в нас була про російський книжковий десант як чинник загрози.

Прес-центр ІА «Главком», 9 вересня 2015 року

Гість: Валентин Бадрак, керівник Центру дослідження армії, конверсії та роззброєння, письменник

Валентине, чому ви стверджуєте, що завдяки книжкам можна подолати російську агресію, російську пропаганду зокрема?

Книжки – не тільки можливість насолодитися приємними текстами, це ще й технологія. Я довго досліджував цю тематику і дійшов висновку, що книжки є завершальною системою технологічно-інформаційного впливу на суспільство. Є кілька кіл інформації: перше коло інформації - це он-лайн інформація, друге коло інформації – це щоденна інформація, третє коло – тижнева, потім журнальна, місячна і так далі. Книжки відіграють роль закріплення. Що робить наш ворог, противник, який мешкає на півночі від нас, у книжковій тематиці? Книжки з Російської Федерації завозилися в Україну в тому числі для того, щоб здійснювати психологічно-інформаційний вплив на суспільство і формувати агентів впливу, формувати певні установки і здійснювати героїзацію Путіна. Я наведу кілька прикладів. Є така книжка Сергія Караганова «Россия и мир. Новая эпоха». На перший погляд, книжка виважена і серйозна, але в книжці зафіксовано, що, не дай Боже, Україна інтегрується в Європейську спільноту та НАТО. На думку автора, це найбільша загроза Росії. Уявіть собі, що ця книжка розрахована на серйозну експертну аудиторію, на людей, які формують рішення. Є книжки, які знаходяться на рівні читива. Ось для такого невибагливого читача пропонується книга Максима Калашнікова під назвою «Код Путина». У цій книзі здійснюється героїзація Путіна.

Ви теж багато описували у своїх книгах наміри Росії щодо України...

Так, описував. У моїх художній книзі «Восточная стратегия. Офицерский гамбит» я зафіксував усе те, що виробляла російська спецслужба на території України протягом 2006 - 2010 років. Між іншим, я сам собі здивувався сьогодні, що я ще в рік написання

книги зауважив про кількість пам'ятників Леніну в Луганську, яка була чи не найбільшою в регіоні. Я ще тоді вважав це проблемою світогляду і самоідентифікації, і на ті часи приблизно третина мешканців Донбасу взагалі себе не ідентифікували українцями. Це одна з проблем.

Чому саме ви обрали для себе художній формат, а не науковий?

Розумієте, книжка вийшла у 2011 році. А після 2010 року видавати книжки на таку тематику експертного характеру було просто небезпечно. Так от, повертаючись до нашої теми розмови, впродовж 2007 - 2008 років в Україну «зайшли» книжки, які переслідували за мету героїзацію президента Росії Путіна. Окрім того, на території України видавали теж книжки «небезпечного» характеру. Я хочу нагадати про книжку «Брат», автори Ігор Беркут, Роман Васишин, яку свого часу дуже сильно розкручували. Я не буду судити про авторів, чи співпрацювали вони зі спецслужбами, чи їх використали всліпу, бо так часто буває.

Що ви маєте на увазі, кажучи «всліпу»?

Використання всліпу означає, коли авторам надають певну підтримку, чи то фінансову, чи то іншу ресурсну тощо. Але в цій книзі зібрані фотокартки, зібрані речі, які паплюжать Україну і видають Путіна за героя, а кремлівську владу подають як єдину можливу і потрібну для України.

А які ознаки того, що ця згадана книжка, так би мовити, ворожа?

Одна з таких ознак – це реклама книжки в метрополітені. Це дуже витратна річ. Для прикладу, книжки Ліни Костенко не рекламуються, а тираж розлітається як свіжі пиріжки. А тут реклама в метро невідомої книги, тому і зрозуміло, що виконується певне чітке завдання. Це єдина книжка, яка так рекламувалася в метро.

Валентине, якщо відповідати книжковій російській пропаганді власними книжками, то чи не вбачаєте ви ризику перетворитися на українських пропагандистів?

Ні, це питання інформаційної безпеки. Подивіться, як Росія переписує історію. Це перший момент, а другий момент полягає в тому, що ми ставимо собі за мету обережно, проте дуже чітко заклеїти зрадників. Я можу згадати, як Росія протягом багатьох років формувала агентів впливу. І це не обов'язково офіцери спецслужб Росії, які тут працюють під прикриттям. Це можуть бути українські політики, громадяни. Комусь пропонується підтримка, іншим пропонується гроші, третім пропонується можливість самореалізації як-то в «ЛНР-ДНР», у якихось політичних рухах, що проголошують «русській мір».

У своїх книгах ви фіксуєте новітню історію України?

Якщо ви почитаєте книгу «Восточная стратегия. Офицерский гамбит», ви одразу впізнаєте всіх українських політиків, які отримували підтримку від Російської Федерації. Звичайно, я не міг назвати що це за люди, але їхній опис і їх дії дають чітке уявлення.

А як швидко можна отримати результат від книжок, які відбивають російську агресивну пропаганду?

Результат ніколи не буває швидким. Чим книжка відрізняється від он-лайн видання? Он-лайн інформація живе годину. Дуже хороша стаття в газеті максимум живе місяць в

інфополі. Звичайно, бувають випадки, коли стаття живе десятиліття. Я зараз кажу про публікацію Хантінгтона в журналі «The economist», який у 1993 році писав про лінію розлому, і в цій публікації згадував, що Україна якраз знаходиться на лінії цивілізаційного розлому. Книжки, які написані добре, і книжки, які пропагують правду, можуть роками оновлюватися і бути потрібними людям. Книжка – це зовсім інший інтелектуальний продукт, бо вона має тривалу дію.

Тож наступне моє запитання, чи потрібно український книжковий десант закинути на російський книжковий ринок?

Ось цю важливу річ зробити нині найважче. У нас лише кілька видавництв присутні на російському ринку. Деякий час мої книжки продавалися у чотирьох найбільших магазинах Москви. Але це ж крапля в морі. Для того, щоб потрапили якісь українські книжки, то автор має сам звертатися до російських видавництв, щоб почати працювати. Але зі свого досвіду скажу, що там існує побоювання щодо сумнівних на їхній погляд текстів, сумнівного контенту з натяком, що влада веде в глухий кут. Є видавництва, що мають представництва в Росії, але вони не стануть друкувати книжки, які підпадають, за вашими словами, під визначення «книжковий десант». Але це насправді дуже хороша ідея висадити український книжковий десант на книжковому ринку Росії. Але зауважу, що в мене є трохи сумнівів, що наша підризна, так би мовити література, переконає зазомбоване російською пропагандою населення.

Невже все так песимістично?

Не так, щоб зовсім. Хочу навести такий приклад. Пригадуєте відому книжку «ФСБ взрывает Россию». Це книжка, яка написана колишнім працівником ФСБ, нині убитим Александром Літвінінком і його колегою, викриває режим Путіна і звинувачує президента Росії у причетності до, так би мовити, вбивств власних громадян. Так от, я пригадую, як знайшлися відчайдухи, які створили сенсацію, ризикнули, викинули цю книжку на ринок і вона розійшлася величезним накладом. Російський ринок більш розвинений за український і він працює за американською маркетинговою системою. Тому зрештою можна спробувати закинути український книжковий десант.

А як ви ставитеся до формування списків заборонених російських авторів?

Це безперспективний шлях. Це своєрідний чорний піар, після якого хочеться прочитати заборонену книгу. Треба створювати свій альтернативний інформаційний продукт.

#

На сході України триває війна справжня, а в тилу країни – світоглядна. Українські митці не залишаються осторонь того, що відбувається, а деякі навіть рушили на свій фронт змінювати українців.

Проект «Український схід» займається українізацією сходу країни багато років. Упродовж 2017 року волонтери побували в Костянтинівці, Волновасі, Слов'янську, Краматорську,

Старобільську, Щасті. Про нього у прес-центрі «Главкома» 3 жовтня 2017 року говорили Валентина Степова, народна артистка України, оперна діва; Анжеліка Рудницька, співачка, телеведуча, волонтер, радник міністра культури України; учасники гурту «Врода» Ольга Нестеренко та Анна Заклецька; Оксана Стебельська, співачка.

«Культура та мистецтво дуже важливі в епоху змін та зламів під час війни. Деколи до розуму людини важко достукатись, але простіше дістатися до її серця. Вона щось починає відчувати та шукати якусь інформацію. Люди змінюються. Для мене була цікава інформація, що багато людей з окупованих територій, які там не змогли прижитися, повертаються в Україну, незважаючи на побутові труднощі. Вони там себе не можуть знайти. Україні важливо створити людську ауру, яка давала б людям можливість відтанути», – розповіла Анжеліка Рудницька. Радник міністра культури України зазначила, що люди з окупованих територій бояться виявляти власний патріотизм та зацікавленість українською культурою. *«Публіка під час концертів ділиться на дві частини. Одна частина людей стоїть під сценою та дивиться тобі в очі, а інша – праворуч, як велика хаотична черга до Ощадбанку. Тобто вони нібито приїхали за допомогою та пенсіями до банку. Насправді, ці люди так само слухають концерт, але не підходять до сцени. Як мені пояснили, вони приїхали з окупованих територій і не можуть себе виявити. Вони намагаються вдавати, що приїхали через якусь справу. Адже існує такий спосіб стукацтва один на одного. Потім вони можуть піддаватися покаранням. Коли я повернулася додому та переглянула Facebook, то там були маленькі записочки від людей, аккаунти яких під ніками та без справжніх фотографій. Вони писали: «Ми так вдячні, що ви до нас приїхали, так вдячні, що на нас звернули увагу, вдячні, що ви про нас пам'ятаєте»,* – продовжила волонтер. Також Анжеліка Рудницька розповіла, що завдяки проекту «Територія книги» безліч людей зі звільнених територій змогли ще більше долучитися до української літератури. *«Величезна кількість книжок завезена волонтерами. Їх завезли тонни. У Станиці-Луганській під час обстрілів вимикається світло. Іноді на кілька днів. Бібліотеки тоді користуються шаленою популярністю. Адже телевізорів немає, радіо немає, мобільних немає. Що людям робити? Читати. Не всі мають гарний запас книжок. Бібліотека стала місцем комунікації»,* – зазначила Рудницька.

Народна артистка України Валентина Степова переконана, що велике значення має залучення українських артистів до благодійних концертів на сході країни. *«Відомі артисти зобов'язані туди їхати. Не чекай, коли круті бізнесмени виділять кошти, щоб отримати великий гонорар. Приїдь і заспівай від себе, безкоштовно. Якщо ми будемо чекати, то та сторона знайде бізнесменів, які оплатять. І знайдуться ті, хто проспіває. Кожен артист має зрозуміти, що вже настав той час, коли ми не маємо права бути толерантними та делікатними. Якщо ти любиш свою батьківщину, то маєш своєю роботою це показувати»,* – повідомила Валентина Степова. Також вона зазначила, що артисти не повинні боятися висвітлювати свої політичні позиції. *«У зв'язку з тим, що сталася війна, я вважаю, що артисти не мають права бути поза політикою. Настав час, коли ти маєш обрати, що для тебе важливіше - творчість та гроші чи держава. Ти можеш бути голий як бубон, але зроби все, щоб твоя країна стала незалежною»,* – сказала оперна дівка.

Солістка гурту «Врода» каже, що працювати над українізацією варто не тільки на сході, а й на всій території України. *«У кожному регіоні України непочатий край роботи. Все починається з кожної людини. Те, що ми досі переходимо від тоталітарного режиму до самостійності – це дуже відчутно. Подвійні стандарти в усьому. Тут ми приватизували, а тут ви зробіть так, що нам дісталось на шару. Тут ми махаємо одним прапорцем, а коли вітер подув в інший бік, то махаємо іншим. Це все особистісні якості кожної людини, які разом складають загальну картину України. Тому не можна сказати, що люди на заході, півдні та сході дуже відрізняються. Зрозуміло, що ми всі різні та унікальні. Але те, що питання українізації України актуальне від найменшого міліметра адміністративного кордону до протилежного боку, – це факт»,* – наголосила Анна Заклецька.

Оксана Стебельська зазначила, що важливою є і фінансова допомога від небайдужих українців. *«Питання всієї нашої країни в тому, що ми ще не усвідомили до кінця важливість мистецтва та культури та їх впливу на людей. Я закликаю усіх українців. Давайте будемо якимось долучатися, щоб наш регіон, село або місто були активними культурними майданчиками з живою українською культурою»,* – повідомила співачка.

Націонал-анархічне творче угруповання «Воля або смерть», яке об'єднало художників, дизайнерів, музикантів та інших митців,

вважає себе радикальним і безкомпромісним рухом. Один із його лідерів, актор, музикант і літератор Антін Мухарський, відомий також під псевдо Орест Лютий, упевнений, що події, які відбуваються в Україні, йдуть на користь розвитку мистецтва в нашій країні. У прес-центрі «Главкому» Мухарський розповів про те, що саме митці кинули перші коктейлі Молотова в центрі Києва під час революційних подій тієї зими. При цьому музикант не виключив, за кілька місяців в Україні буде новий Майдан, і закликав українців бути толерантними до росіян.

Прес-центр ІА «Главком», 20 серпня 2014 року

Гість: Антін Мухарський, митець, музикант, співак, актор

Які роль і місце митця в умовах, що склалися нині в країні?

Мухарський: Почнемо з того, що бувають різні митці. Одному цікаво робити щось красиве, іншому цікаво зібратися тихо із самим собою. А є окрема група митців: соціально активні люди. Саме з такою групою, з таким угрупованням союзу вольних художників «Воля або смерть» я маю справу. Вони за допомогою мистецтва фіксують певні стани соціальної думки, емоційності. Формують поле тяжіння для своїх робіт, якимось чином навіть пророкують майбуття. Тому що роботи, створені цими художниками 5, 6, 7 років тому, виявилися абсолютно пророчими...

Був також створений фільм «Майдан. Мистецтво спротиву». Він про митців, які брали активну участь у революційних подіях. Я гордий з того, що серед них багато моїх друзів. Я гордий з того, що перші два коктейлі Молотова на вулиці Банковій кинули не екстремісти, не радикали. Їх кинули скульптор Гена Титов і дизайнер, архітектор Олексій Шевелюк. Це хлопці, які після побиття студентів зазирнули в Інтернет і зробили коктейлі Молотова. Вони розуміли, що за це їм може загрожувати серйозна стаття, але вони хотіли помститися. Однак підійшовши до міліціонерів, вони побачили, що перед ними стоїть зовсім не «Беркут», який побив молодь, а прості вешники. Тому вони кинули коктейлі не в людей, а просто під ноги цим міліціантам. Ця революція була дуже гуманною. А ті жорстокі кадри з побиттям «Беркута», які ми бачили, – це була просто реакція на те, що робили з народом...

Завдання митців – створити міф модерної України. Народилася нова Україна, народилися і народжуються нові міфи. Будь-яка культура, будь-яка цивілізація, будь-який епос, етнос, мелос і багато інших цивілізаційних складових утворюються у міфотворчості.

З нами нині незримо присутній Орест Лютий. Проти кого він веде війну?

Мухарський: Проти москалів, проти малоросів, проти хохлів, проти кацапів. Своє наступне антропологічне дослідження я хочу створити, присвятивши його саме цій термінології. Тому що багато хто плутає москаля з росіянином. Це дуже різні речі. Нормальні росіяни розфарбували зірку на Котельнічеській набережній, повісивши там український прапор. Нормальні росіяни надіслали мені цю фотографію зі словами «подивися, як круто вони зробили!» Ці росіяни розуміють, що нинішня Росія – це

путінська Росія, Росія тоталітарна, фашистська, комуно-фашистська, радянська, советская. Проти кого воює Україна? Вона не воює проти Росії, вона воює проти совка, імперського, тотального, жлобського, хамського, бидлячого, тупого. Близько 10-15% жителів Росії вважають, що закон має бути однаковим для всіх, корупції в Росії має бути покладений край, має бути вільна преса, має бути вільне телебачення... Ось проти цього і воює Лютий.

А бійці на фронті як на нього реагують?

Мухарський: Я сам служив в армії в далеких 87-89-х роках у групі радянських військ у Німеччині. Я служив в ансамблі, де ми постійно мали змогу бачитися з різними артистами... Але, знаєте, є артисти попсові, яких до солдат завозять. От, наприклад, приїхала Зикіна: «Оооооо, русское пооооооо!». Солдат аааааооооуууу, позіхає, а потім хррррсссс-хррррсссс, заснув. А буває, приїхав сучасний театр, який привіз якусь фантастичну п'єсу на кшталт як фільм «Інтердівчина» (радянський фільм 1989 р.), то солдати були в захваті. Мистецтво ж також різним буває. Є мистецтво драйвове, яке заводить, і мистецтво, від якого засинаєш.

Що бійці з творчості Ореста Лютого найчастіше просять на біс?

Є така пісня «Путін, от'***ісь».

Жив ідейний кадебіст,

Був невзрачен, не казіст,

А іще, затятий був сталініст,

Вчив історії урок, возрадіть решил Совок,

Но с Майданом обосрался і не смог.

Він брехав, лютував, а Майдан йому тихенько так сказав:

Кадебіст, кадебіст, от'***тєсь,

Бо країна наша – рідна земля.

Кадебіст, кадебіст, застрелітесь,

Для Росії будет лучше, для рубля.

І тагда наш кадебіст, євразійський дзюдоїст

Начав діять як сплашной терорист,

Захватив Донецьк, Слов'янськ,

Краматорськ і Лисичанськ,

Лютував там, наче справжній фашист.

Він стріляв, катував, а Донбас йому канкретна так сказав:

Кагебіст, кагебіст, от'***тєсь,

Бо Донбас – це українська земля,

Кагебіст, кагебіст, застрелітєсь,

Для Росії будет лучше, для рубля.

За вашими словами міф «Україна» народився після революції. Але після революції на сході України почалася війна. Війна – каталізатор народження цього міфу чи наслідок?

Мухарський: Ще потрібно воювати за цей міф. Тому що ми маємо абсолютне повторення ситуації майже 100-річної давнини. Нині ми саме виправляємо помилку 100-річної давнини. У 1917 році лише через пацифізм Грушевського, Винниченка й інших керманічів УНР армія була розпущена. Ця армія ні з ким не хотіла воювати. Через це ми на 100 років отримали невивчений урок історії... Якщо ми нині цей урок не вивчимо, ми знову будемо відкинуті на 100 років назад. Тобто без війни, як це страшно не звучить, не обійшлося би. Просто тому, що в Україні народилася нова якість людини, небезпечної для путінської Росії. І ця небезпечна якість нової людини, яка не хоче терпіти над собою державного апарату придушення, злочинних схем. Ця війна, яка є, була передбачувана. Вона спершу почалася на ідеологічному, цивілізаційному рівні, з початком правління Ющенка у 2004 році: велася в кулуарах Верховної Ради, на телевізійних екранах... У 2009 році ми зробили виставку «Передчуття громадянської війни». З одного боку, був донецький художник Роман Мінін. Він представляв сталу парадигму шахтарського побуту, показував ментальність шахтарів тощо. З іншого боку - Ігор Перекліт, радикальний бандерівський художник, який створював люті роботи. І от вони на цій території створювали парадигму, яка не стикається. Це все було в 2008 - 2009 роках, коли дійсно в повітрі було передчуття громадянського конфлікту. А громадянський конфлікт є через совок, який нині відроджується. Але він, цей совок, все одно здохне, бо це труп, від нього смердить. Смердить від Путіна, від їхніх глазєвих, у повітрі стоїть запах трупаків, розумієте? Такі собі хробаки, які вилазять з імперського тіла, накачуються штучним газом, штучною нафтою. А на Майдані – до цього виробляються антитіла. На жаль, їх дуже мало, але вони є, і вони як організми борються... Війна йде не на життя, а на смерть. Або переможе здоровий організм, або переможе труп, і тоді загинуть усі. Ми це ще не усвідомлюємо... Ця війна буде дуже довгою, на швидку перемогу годі сподіватися.

Чи є в середовищі українських митців війна?

Мухарський: Війна – це коли беруть зброю і вбивають, або беруть дубину і починають гамселити по голові. А для мистецького середовища притаманна війна ідеологій – це нормально, це прекрасно, це мусить бути. Є ліві художники, є праві художники. Цей процес, який триває в Україні, на мою думку, є дуже цілющим для українського мистецтва.

Як змінилися українці після революції і під час війни?

Мухарський: Люди стали самовідповідальними, вони не сподіваються ні на кого. Усе більше і більше приходить із фронту відомостей, що всі добровольчі батальйони, які перебувають на передовій, забезпечуються волонтерами. Це традиція Майдану, вона

зародилася тут. Люди зрозуміли, що сподіватися на державу нема чого, треба сподіватися на себе і на тих людей, яких знаєш особисто. Якщо ми з вами зберемося, і нас буде 10-15 людей, ми можемо з вами гори перевернути. Весь Майдан - це був суспільний рух, коли люди повернули довіру. Адаже ми розучилися довіряти один одному, ми в усьому бачили «подлянку», піар-хід, закулісну гру. Ми стали циніками, імперська Росія виховує циніків.

Є такий прекрасний російський виконавець Вася Обломов. Він нещодавно був у російській редакції ВВС. Каже, мовляв, така біда є, що хочу якихось елементарних правил, а мені кажуть, що ти, напевно, агент ЦРУ, агент Держдепу. Розумієте, все піддається сумніву. Тому на Майдані народилася правда. Народилися якісь об'єднання, коли ти знаєш, що ця людина тебе не зрадить, не підставить. І ось тут народилося найголовніше - довіра на основі правди.

Майдан же не був опозиційним. Ви бачили, як мочили лідерів? Це тепер вони позаймали свої місця і намагаються пихкати. Прекрасно! Нехай справляються. Але хлопці, які стояли на Майдані, які нині на передовій, повернуться. Я боюся, що в листопаді буде третій Майдан, я його бачу, я його відчуваю, художники відчувають. Вони (*чиновники і депутати*. - «*Главком*») ще цього не розуміють. Коли їх раніше попереджали, що буде біда, вони хіхікали. І тепер їм кажеш, хлопці, будуть стріляти, розстріляють! Прийдуть, візьмуть «за шкірку», кинуть у двір і розстріляють! Вони сміються. Таке буде за три місяці, оскільки є вже всі передумови для цієї ситуації. Є Генштаб, прогнилий до мозку кісток. Є середня ланка офіцерів, які працюють на ГРУ Росії і здають інформацію, є і вище керівництво, яке досі залишається, будучи агентами подвійного впливу. Це буде третій Майдан, навіть не Майдан, а просто стрілянина. Тоді, боюсь, десь нині в полях ходить майор з однією зірочкою, і він буде новим Наполеоном, можливо, навіть Піночетом.

У чому, на вашу думку, проявляється нині патріотизм?

Мухарський: У відповідальності... Заходиш до магазину, дивишся на продукт, цікавишся, хто його виготовив. І думаєш, якщо я куплю ось таке молоко, то гроші підуть на рахунки «Партії регіонів». Адаже вивішували списки, які в пам'яті у людей залишилися: певні продукти належать певним олігархам. Це побутовий приклад патріотизму. Ти дивишся якийсь телеканал: начебто ми нормальні патріотичні новини на них виходять, але після новин ВДВ знову йде в атаку. Ти не просто так сидиш вдома, ти сідаєш за стіл і пишеш «телегу» на цей канал... Одним словом, створюєш прецедент. Я не хочу, щоб ВДВ атакувало з екранів, адже вони насправді реально атакують і вбивають моїх друзів. Усе, час покласти цьому край!

Патріотизм припинив бути шароварним, він став дієвим, меркантильним, якщо хочете. Свою гривню я вже не віддам ворогові тому, що я розумію дію соціальних механізмів у суспільстві... Багато міфів Майдану зруйновані. Я корінний російськомовний киянин, мої родичі – кияни. Я української мови до 12 років не чув. Українська була десь там далеко на УТ-1, де були дід Панас і «Катрусин кінозал». Половина Майдану були російськомовними, тож міф про утиски російської мови зруйновано. Зруйновано міф про те, що бандерівці - це антисеміти. Мої друзі євреї були серед перших, хто виходив на Майдан у ніч з 10 на 11 грудня на клич «Київ, вставай!» Це і є дієвий патріотизм... В Росії теж багато патріотів України. Нас хочуть зіштовхнути на національному ґрунті, але це не боротьба націй, це боротьба духу, це боротьба державних устроїв. Це не громадянський конфлікт, це конфлікт історичний. Це ми нині з кров'ю, з муками вихаркуємо з себе совок...

Знаєте, навіть не митці, а філософи, от хто може спричинити переворот. От як Дугін спричинив переворот у путінській голові і в соціумі. Це серйозна історія. На жаль, митця такого рівня нині, філософа, письменника, який би міг підняти й осилити цей весь український ментальний, культурологічний, історичний аспект наразі немає. Але він народиться, діяч такого рівня як Тарас Шевченко. Може не в такій формі, з вусами і у шапці, але буде. Може, він буде гопнічеським пацанчиком подорванного тіпа, але все одно буде.

Чи варто Україні офіційно публікувати «чорний список» російських митців, схожий на той, який створили в Росії, де багато відомих людей, які підтримують Україну?

Мухарський: Варто. Ви знаєте, нас привчили до толерантності. «Нам с***ть поміж очі. А ми все – Божа роса», є така народна приказка. Росія постійно так поводить, вона так поводитися раніше. Я особисто неодноразово знімався на початку і в середині 90-х років у різних серіалах. Були московські гроші, московські продюсери тощо. Московські артисти завжди приїздили в Україну і казали: «Ну что, хохлики, незалежність себе здесь придумали». А ти їм пояснюєш, мовляв, друже, тут інша країна, тут інші традиція, інша культура.

«Та какая культура? Мы все одно большое славянское братство, - відповідають вони. - Вы вообще не нация. Я не понимаю вашей телячьей мовы».

Росія надто довго так випробовувала українську толерантність... Уявіть таке. На вас у підворотті нападає гопник із битою. А ви йому: «Друг мой, а вы знаете, вот в свое время великий гуманист...» А він тебе тією битою як зафігачить. «Подождите, это же Толстой, ваш Толстой говорил, что бить нельзя!» - намагається втихомирити ви нападника. І тут ще один удар битою. Тільки коли у тебе в кишені пістолет із травматичними патронами, може подіяти, тільки так можна його зупинити.

Він, цей гопник, розуміє тільки таку мову. Ми маємо справу з гопниками, друзі мої. Допоки Україна не зрозуміє, що ми маємо справу з хамом, гопником у панамочці і в адідасі з дубинкою, тільки тоді відбудеться усвідомлення. Досить бути толерантними, друзі мої. Проти гопника подіє тільки пістолет або АК-74. Інших варіантів немає, тільки сила.

#

Лише у 2017 році, в листопаді, Служба безпеки України оприлюднила «Порядок організації гастрольних заходів за участі громадян країни-агресора». [24] Як повідомили в СБУ, «Порядок...» розроблений згідно із Законом Про внесення змін до Закону України «Про гастрольні заходи в Україні» щодо особливостей організації та проведення гастрольних заходів за участю громадян держави-агресора». [25] Закон підписано президентом 5 жовтня 2017 року. У змінах до закону йдеться:

«Якщо учасником запланованого гастрольного заходу є громадянин країни-агресора, організатор не пізніше ніж за 30 днів до дня проведення гастрольного заходу подає до Служби безпеки України запит на отримання інформації про наявність або відсутність законних підстав для недопущення громадянина країни-агресора до участі у зазначеному гастрольному заході. При цьому організатор має надати Службі безпеки України достовірну інформацію про власні ім'я та прізвище учасника, зазначені у його документі для в'їзду на територію України, а також про використання псевдонімів, належність до творчих колективів, іншу інформацію, яка характеризує його творчу діяльність. Служба безпеки України протягом 10 днів із моменту одержання запиту розглядає та надає організатору гастрольного заходу відповідь про наявність або відсутність законних підстав для недопущення громадянина країни-агресора до участі в зазначеному гастрольному заході. Після отримання відповіді від Служби безпеки України про відсутність законних підстав для недопущення громадянина країни-агресора до участі в зазначеному гастрольному заході організатор укладає договір із відповідним гастролером. При укладанні договору організатор має врахувати, що законні підстави для недопущення громадянина країни-агресора до участі у зазначеному гастрольному заході можуть з'явитися після надання Службою безпеки України відповіді на відповідний запит».

Такі запізнілі дії Української держави можна охарактеризувати українським прислів'ям: «Довго запрягаємо, проте швидко ідемо».

Окупація територій України – Криму і Донбасу – Російською Федерацією триває. З 20 лютого 2014 року і донині (книга вийшла у світ у березні 2018 року. – Н. М.) більше десяти тисяч громадян України загинуло, двадцять тисяч поранено, майже два мільйони стали внутрішньо переміщеними особами...

19 грудня 2016 року Генеральна Асамблея ООН визнала Росію державою-окупантом...

Джерела

Передмова

1. Кульшарипов М. М. Подписание Соглашения с Центром// история башкирского народа: в 7 т./ гл. ред. М. М. Кулшапиров; Ин-т истории, языка и литературы УНЦ РАН. – Уфа: Гилем, 2010. – Т. V. – ст. 149 – 163.
2. Херпен М. Х. Ван. Війни Путіна. Чечня, Грузія, Україна: незасвоєні уроки минулого. – Х.: Віват, 2015. – 304., ст. 205 .
3. http://www.bbc.com/russian/russia/2014/03/140320_ukraine_crimea_duma_ratification
4. Дюррозель, Жан-Юатіст. Історія дипломатії від 1919 року до наших днів/ пер. З фр. Є Марічева, Л. Погорєлової, В. Чайковського. – К.: Основи, 1995. – 903 с., ст. 244.

Розділ 1. Найбільші українці

1. <https://www.facebook.com/dogrujol/posts/887008741394281?pnref=story>
2. http://glavcom.ua/specprojects/press_center/rosijska-propaganda-cherez-lideriv-dumok-shirit-mif-pro-%C2%ABbezкровну%C2%BB-анексiju-krimu-394760.html
3. https://www.facebook.com/dogrujol/posts/887008741394281?notif_t=like&_mref=message

Розділ 2. Крим - російський авіаносець

1. Зленко А. М. Дипломатія і політика. Україна в процесі динамічних геополітичних змін. – Харків: Фоліо, 2003, ст. 389, ст. 412.
2. <https://www.unian.ua/politics/902450-derjduma-rf-denonsuvala-ugodu-pro-bazuvannya-chf-rf-v-ukrajini.html>
3. <https://www.unian.ua/politics/351451-rosiya-trimaetsya-za-misto-rosijskoji-slavi-schob-nepaskuditi-novorosiysk.html>
4. <http://glavcom.ua/publications/krimski-diversanti-shtiblikov-ta-bessarabov-falsh-feesbeshnoji-istoriji-413047.html>
5. <https://www.facebook.com/iryna.gerashchenko/posts/1277765632311247>
6. <http://glavcom.ua/news/vice-spikera-gerashchenko-viklikali-do-genprokuraturi-zapitayut-pro-harkivski-ugodi-403087.html>
7. <http://glavcom.ua/news/191641-frantsija-otkazalas-postavljat-rossii-%C2%ABmistrал%C2%BB.html>
8. <https://glavcom.ua/news/admiral-kabanenko-blokuvannya-ruhu-cherez-kerchensku-protokunoviy-instrument-viyini-rosiji-proti-ukrajini--434483.html>
9. <https://mtu.gov.ua/news/29330.html>

10. <https://mtu.gov.ua/news/29330.html>
11. <https://glavcom.ua/world/observe/rosiya-peretvoryuje-krim-z-kvituchogo-pivostrova-na-porohovu-bochku-eksperti-475086.html>
12. <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1139-18>
13. <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1140-18>
14. <https://www.radiosvoboda.org/a/news/28481828.html>

Розділ 3. «Наша Родина - СНГ»

1. <http://tyzhden.ua/News/124601>
2. <https://dt.ua/international/rozluchennya-z-snd-yake-zatyaglosya-.html>
3. <http://rs.gov.ru/ru/about>
4. <http://glavcom.ua/news/rosiyani-vivezli-v-ramkah-kulturnoji-programi-novu-grupu-ukrajinskoji-molodi-432444.html>
5. <https://www.facebook.com/veselovanataliia/photos/pcb.1174483342653482/1174483299320153/?type=3&theater>
6. <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2288049-u-minosviti-kazut-so-ne-mogli-zaboroniti-poizdku-ukrainskih-skolariv-do-rosii.html>
7. <http://cacds.org.ua/ru/research/792>
8. <https://www.youtube.com/watch?v=dCW3womJquw>
9. <http://tyzhden.ua/News/174118>
10. <http://qha.com.ua/ua/politika/na-samiti-snd-putin-zvinuvativ-v-aneksii-krimu-ukrainu/10906/>
11. https://24.kg/eaes/36972_moldova_otkazalas_ot_predsedatelstva_v_sng_iz-za_otsutstviya_finansov/
12. <https://www.youtube.com/watch?v=peFHNSTKDCE>

Розділ 4. Довга дорога до НАТО

1. http://www.nato.int/cps/uk/natohq/topics_64610.htm
2. <http://glavcom.ua/news/ukrajinskiy-oligarh-proponuje-ukrajini-zdatisya-390649.html>
3. <https://www.radiosvoboda.org/a/28533974.html>
4. <http://glavcom.ua/news/u-glavkomi-pres-konferenciya-chi-je-neytralitet-vihodom-dlya-ukrajini-393413.html>
5. http://www.nato.int/cps/uk/natohq/topics_37750.htm
6. http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/998_158

7. А. Зленко. «Дипломатія і політика. Україна в процесі динамічних геополітичних змін». Харків: Фоліо, 2003, ст. 328 – 329.
8. <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1970-19>
9. https://www.lidovky.cz/nato-pomuze-ukrajine-vic-nez-atomova-bomba-rika-analytik-pk9-zpravy-svet.aspx?c=A140926_185348_In_zahranici_msl

Розділ 5. «Но был один, который не стрелял»

1. <http://glavcom.ua/photo/315752-marazm-rossijskoj-propagandy-%C2%ABvizitka-jarosha%C2%BB-vzorvala-internet.html>
2. <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/757-18>
3. http://cvk.gov.ua/info/protokol_cvk_25052014.pdf
4. <http://dgudkov.livejournal.com/298955.html>
5. <http://glavcom.ua/news/rosiyskiy-opozicioner-zayaviv-shcho-uzhe-ne-proti-vhodzhennya-krimu-do-rf-375730.html>
6. <http://www.pravda.com.ua/news/2016/07/19/7115210/>
7. http://nr2.lt/News/world_and_russia/Rossiyskim-uchitelyam-perestali-platit-zarplatu-93091.html
8. <https://www.bfm.ru/news/287284>
9. <https://inforesist.org/rabotniki-rossijskogo-zavoda-ford-obyavili-bessrochnuyu-zabastovku/>
10. <https://www.facebook.com/photo.php?fbid=10154333014535802&set=pb.755635801.-2207520000.1510671800.&type=3&theater>
11. <http://www.pravda.com.ua/rus/news/2016/11/26/7128046/>
12. <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N13/455/19/PDF/N1345519.pdf?OpenElement>
13. <http://www.segodnya.ua/world/kto-v-mire-priznal-krym-kak-chast-rossii-spisok-stran-503817.html>
14. http://news.liga.net/news/politics/1028522kazakhstan_priznal_referendum_i_podderzhal_anneksiyu_kryma.htm

Розділ 6. Війна в Україні: зоряний час Лукашенка?

1. https://espreso.tv/news/2014/04/12/separatystskyy_bunt_na_donbasi_khronika
2. <https://www.pravda.com.ua/rus/news/2015/12/17/7092816/>

3. <https://www.unian.ua/politics/959986-obshe-opublikovala-minskiy-protokol-dokument.html>
4. <https://www.google.com.ua/search?q=%D0%BB%D1%83%D0%BA%D0%B0%D1%88%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE+%D0%BF%D0%BE%D1%81%D0%BB%D0%B5%D0%B4%D0%BD%D0%B8%D0%B9+%D0%B4%D0%B8%D0%BA%D1%82%D0%B0%D1%82%D0%BE%D1%80&oq=%D0%BB%D1%83%D0%BA%D0%B0%D1%88%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE+%D0%BF%D0%BE%D1%81%D0%BB%D0%B5%D0%B4%D0%BD%D0%B8%D0%B9+%D0%B4%D0%B8%D0%BA%D1%82%D0%B0%D1%82%D0%BE%D1%80&aqs=chrome..69i57j0l5.4699j0j8&sourceid=chrome&ie=UTF-8>
5. <http://tass.ru/mezhdunarodnaya-panorama/1401622>
6. <https://charter97.org/ru/news/2014/9/5/114342/>
7. <https://glavcom.ua/interviews/biloruskiy-opozicioner-andriy-sannikov-lukashenko-poobicyav-vam-shcho-agresiji-z-bilorusi-ne-bude-ale-putin-yogo-ne-pitatime-457516.html>

Розділ 7. З терористами не розмовляють?

1. <http://www.rnbo.gov.ua/documents/336.html>
2. https://zn.ua/POLITICS/snbo-obsuzhdaet-vozmozhnost-vvedeniya-rezhima-chp-iz-za-sobytiy-na-donbasse-143162_.html
3. <https://ssu.gov.ua/ua/pages/44>
4. <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/638-15>
5. <http://www.pravda.com.ua/news/2014/04/13/7022274/>
6. <https://glavcom.ua/publications/331759-chomu-%C2%ABdnr%C2%BB-ta-%C2%ABlnr%C2%BB-%E2%80%93-dosi-ne-teroristi.html>
7. http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=53690
8. http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=54044
9. Пітер Тейлор. Розмови з терористами. Моя подорож від ІРА до Аль-Каїди: - К.: Темпора, 2014. – 512 с., ст. 11.
10. Там само. – 512 с., ст. 15.
11. <https://glavcom.ua/news/na-teritoriji-gruziji-vidbuvajetsya-povzucha-rosiyska-okupaciya--435827.html>
12. http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=52759

13. <http://patrioty.org.ua/other/chemodan-vokzal-rossyia-u-verkhovnii-radi-proponuiut-pozbavliaty-hromadianstva-za-separatyzm-112024.html>
14. <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/145-19>
15. <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/145-19#n9>
16. https://humanrights.org.ua/material/ukrajina_viznala_jurisdikciju_mizhnarodnogo_kriminalnogo_sudu
17. <https://glavcom.ua/publications/gaazkiy-tribunal-podiji-v-krimu-ce-viyna-zvit-382761.html>
18. <https://glavcom.ua/news/rosiya-vidmovilasya-vid-uchasti-v-roboti-mizhnarodnogo-kriminalnogo-sudu-383012.html>
19. <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1207-18/page>
20. <http://www.president.gov.ua/documents/5552015-19443>
21. Там само
22. <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/129-19>
23. <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/337-19>
24. <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/337-19#n8>
25. http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62638
26. <https://glavcom.ua/news/rada-uhvalila-zakon-pro-reintegraciyu-donbasu-466848.html>
27. https://www.youtube.com/watch?time_continue=401&v=48EKJTpCicY
28. <https://glavcom.ua/news/mirotvorci-oon-mayut-buti-na-vsomu-okupovanomu-donbasi-poroshenko-438473.html>
29. <https://glavcom.ua/news/putin-vzhe-hoche-bachiti-mirotvorciv-na-donbasi--435042.html>
30. <https://glavcom.ua/news/bilorus-gotova-napraviti-na-donbas-svojih-mirotvorciv-451795.html>
31. <https://glavcom.ua/news/u-rosiji-prodovzhili-aresht-19-richnomu-pavlu-gribu-444962.html>
32. <https://glavcom.ua/news/u-bilorusi-zatrimali-korespondenta-ua-ukrajinske-radio-452289.html>
33. <https://glavcom.ua/news/biloruski-specsluzhbi-zatrimali-shche-odnogo-gromadyanina-ukrajini-452833.html>

Розділ 8. «Прощай, немая Россия»

1. <https://frazua/news/4391-putin-ukraina-tyrit-u-nas-gaz>

2. <https://glavcom.ua/publications/131756-gennadij-rjabtsev-energetichna-blokada-krimu-tehnichno-nemozhлива.html>
3. <https://www.gazeta.ru/social/2017/06/05/10708421.shtml#page2>
4. <https://www.levada.ru/2017/06/05/druzya-i-vragi-rossii-2/>
5. <https://www.levada.ru/2017/06/23/rossijsko-ukrainskie-otnosheniya/>
6. <https://zn.ua/POLITICS/kadyrov-poprosit-putina-poslat-ego-voevat-v-donbasse-s-shaytanami-162003.html>
7. <https://ru.tsn.ua/ato/protiv-vsu-na-donbasse-voevali-celye-otryady-specnaza-kadyrova-doklad-yashina-584665.html>
8. https://www.youtube.com/watch?time_continue=5&v=qqtdn2OqPE0
9. <http://www.chechnya.gov.ru/page.php?r=28&id=116>
10. <http://gordonua.com/news/worldnews/kadyrov-vse-chechenskie-huligany-voevavshie-na-donbasse-vernulis-domoy-92184.html>
11. <http://vesti.lv/news/shvedskii-ministr-glavnaya-ugroza-eto-pravoslavie>
12. <http://novopressa.ru/articles/russkaya-pravoslavnaya-armiya.html>
13. <https://en.oxforddictionaries.com/word-of-the-year/word-of-the-year-2016>
14. https://glavcom.ua/specprojects/press_center/anna-dombrovska-ya-rosiyanka-i-hochu-pokazati-pravdu-rosiyanam-pro-podiji-v-ukrajini--458790.html
15. Любомир Гузар. Хочу бути людиною / Катерина Щоткіна. – Х.: Віват, 2017. – 271 с.: іл., ст. 189.
16. https://zaxid.net/fsb-ne-dozvolila-vyihati-v-rosiyu-odnomu-z-lideriv-ukrayintiv-moskvi_n1369173
17. <http://gordonua.com/news/worldnews/moskovskiy-deputat-podavshiy-zayavlenie-na-biblioteku-ukrainskoy-literatury-obrashchayus-ko-vsyakoy-benderovskoy-svolochi-svorachivayte-svoyu-deyatelnost-v-rf-104170.html>
18. https://www.facebook.com/natalia.malinowskaya/photos_all
19. <https://www.facebook.com/MovaKursy/posts/1789132084647479>
20. http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/643_006
21. https://glavcom.ua/specprojects/press_center/diplomati-poradili-mzs-yak-reaguvati-na-vibori-prezidenta-rf-472556.html
22. <https://glavcom.ua/country/culture/derzhkino-onovilo-spisok-zaboronenih-v-ukrajini-filmiv--458955.html>
23. <https://www.facebook.com/os.semerak/posts/1051522231534607>
24. https://youtu.be/_VEcqCeusYI
25. <https://ssu.gov.ua/ua/pages/261>
26. <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2165-19>

Подяки

Ця книга не відбулася б без допомоги мого колеги по цеху журналіста Віктора Цвіліховського, який погодився **pro bono** (тобто безкоштовно задля суспільного блага) вичитати текст. А також без моєї стажерки, студентки 4-го курсу факультету журналістики Київського міжнародного університету Анни Скалій, яка долучилася до розшифровок записів прес-конференцій. Мої теплі слова подяки редактору відділу новин ІА «Главком» Оксані Воронцовій та виконавчому директору Міжнародного фонду Блейзера Олегу Устенку за те, що в мої хвилини «самозради» підтримували морально і надихали працювати далі.

І, звісно, подякувати своїй родині, що терпляче ставилася до моєї творчої роботи і, аби я мала більше часу для написання книги, значну частину хатньої роботи взяли на себе.

Безумовно, найбільша подяка шанувальникам прес-центру «Главкому», які слідкували за його роботою і долучалися до он-лайн трансляцій на сайті www.glavcom.ua та сторінці «Главкому» у соціальній мережі Facebook. Ми з радістю та великою відповідальністю працюємо для вас.